

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Олександра Кудлай

Українська Центральна Рада.
Протоколи II–IV сесій.
Документи. (Квітень–жовтень 1917 р.)

Київ–2015

Кудлай О.Б.

Українська Центральна Рада. Протоколи II–IV сесій. Документи. (Квітень–жовтень 1917 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 222 с.

У роботі вперше публікуються повні оригінали протоколів засідань II, III, IV сесій Української Центральної Ради, а також окремі протоколи Комітету УЦР і Генерального секретаріату за квітень–жовтень 1917 р. Збірник містить відповідний довідковий матеріал та іменний покажчик.

КУДЛАЙ Олександра Борисівна – к.і.н., старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Затверджено до друку Ученою Радою
Інституту історії України НАН України

Відповідальний редактор:
д.і.н., професор В.Ф. Верстюк

Рецензенти:
д.і.н., професор О.С. Рубльов
к.і.н. О.Д. Бойко

ISBN 978-966-02-7537-9

© Інститут історії України
НАН України, 2015

З М І С Т

Вступ.....	6
Документи:	
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 9 квітня 1917 р. (документ № 1).....</i>	16
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 11 квітня 1917 р. (документ № 2).....</i>	18
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 12 квітня 1917 р. (документ № 3).....</i>	20
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 14 квітня 1917 р. (документ № 4).....</i>	24
<i>Протокол засідання Президіуму Комітету Української Центральної Ради 15 квітня 1917 р. (документ № 5).....</i>	26
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 17 квітня 1917 р. (документ № 6).....</i>	31
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 18 квітня 1917 р. (документ № 7).....</i>	36
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 19 квітня 1917 р. (документ № 8).....</i>	41
<i>Друга сесія Української Центральної Ради протоколи засідань: 22 квітня 1917 р. (документ № 9).....</i>	53
<i>23 квітня 1917 р. (документ № 10).....</i>	59
<i>23 квітня 1917 р. (вечірнє) (документ № 11).....</i>	73
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради 24 квітня 1917 р. (документ № 12).....</i>	79
<i>Третя сесія Української Центральної Ради протоколи засідань: 7 травня 1917 р. (документ № 13).....</i>	83
<i>7 травня 1917 р. (вечірнє) (документ № 14).....</i>	87

8 травня 1917 р. (документ № 15).....	90
9 травня 1917 р. (документ № 16).....	90
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 23 травня 1917 р. (документ № 17)	94
<i>IV сесія Української Центральної Ради</i>	
<i>протоколи засідань: 1 червня 1917 р. (документ № 18)</i>	96
2 червня 1917 р. (документ № 19).....	97
2 червня 1917 р. (вечірнє) (документ № 20).....	100
3 червня 1917 р. (документ № 21).....	105
3 червня 1917 р. (вечірнє) (документ № 22).....	107
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 24 червня 1917 р. (документ № 23)	110
<i>Протокол засідання Президіуму Української Центральної Ради</i> 28 червня 1917 р. (документ № 24)	110
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 1 липня 1917 р. (документ № 25).....	111
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 4 липня 1917 р. (документ № 26).....	112
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 5 липня 1917 р. (документ № 27).....	112
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 6 липня 1917 р. (документ № 28).....	114
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 7 липня 1917 р. (документ № 29).....	115
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 10 липня 1917 р. (документ № 30).....	118
<i>Протокол засідання Комітету Української Центральної Ради</i> 10 липня 1917 р. (вечірнє) (документ № 31)	120
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 8 вересня</i> 1917 р. (вечірнє) (документ № 32).....	122

<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 9 вересня 1917 р. (документ № 33)</i>	123
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 15 вересня 1917 р. (документ № 34)</i>	124
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 19 вересня 1917 р. (документ № 35)</i>	126
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 12 жовтня 1917 р. (документ № 36)</i>	127
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 13 жовтня 1917 р. (документ № 37)</i>	128
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 14 жовтня 1917 р. (документ № 38)</i>	129
<i>Протокол засідання Генерального секретаріату 20 жовтня 1917 р. (документ № 39)</i>	130
<i>Протокол засідання Малої Ради 25 жовтня 1917 р. (документ № 40)</i>	130
Примітки	133
Іменний покажчик	158

ВСТУП

Інтерес науковців до вивчення історії Української революції, зокрема періоду Української Центральної Ради (УЦР), відновився на початку 90-х років. Початковою віхою на шляху дослідження цієї складної проблематики стало видання у 1996–1997 рр. збірника документів і матеріалів «Українська Центральна Рада» у двох томах¹. Це була перша фундаментальна праця, що увібрала у себе чисельну архівну базу та газетні матеріали, зібрані авторським колективом відділу історії Української революції Інституту історії України НАН України. Це видання допомогло історикам-фахівцям дослідити Центральну Раду як інституцію у контексті історичних подій революційного часу, її програму, основні напрямки діяльності та шляхи їх реалізації. Саме воно стало тією джерельною базою, на яку опиралися подальші дослідження з історії УЦР.

Частину матеріалів в означеному збірнику подано за повідомленнями періодичних видань того часу. Автору вдалося виявити низку документів – повні рукописні протоколи II, III, IV сесій Центральної Ради, засідань її Комітету за квітень–липень, жовтень 1917 р., а також вісім протоколів Генерального секретаріату за вересень–жовтень. Зміст роботи вказаних сесій УЦР та ряду засідань Комітету наведений у збірнику документів за публікаціями часописів «Вісті з Української Центральної Ради» та «Робітнича газета». Отже, автор має нагоду представити роботу УЦР та її органів у повному обсязі.

Треба зазначити, що загальні збори були вищим органом УЦР, який визначав політику й напрямок роботи Ради. Вони мали скликатися один раз на місяць. Для вирішення невідкладних питань збиралися екстрені збори. Всього за час існування Центральної Ради відбулося дев'ять загальних зборів, які у документах називаються також сесіями або пленумами.

¹ Українська Центральна Рада. Збірник документів і матеріалів. У 2-х т. К.: Наукова думка. – Т. 1, 1996; Т. 2, 1997.

Робота II сесії вміщена у трьох протоколах за 22 та 23 (вранішнє і вечірнє засідання) квітня 1917 р. (документи № 9-11). В її роботі взяли участь представники студентських організацій, українських військових, Чорноморського флоту та національних організацій Томська. Делегати заслухали звіт про діяльність Комітету УЦР з 8 по 22 квітня, в якому розглядалися питання підготовки проведення Національного конгресу; складання проектів наказів Центральній Раді та її Комітету, статутів національних рад, фінансової комісії, а також статуту автономії України. Під час сесії обговорювався доклад І. Стешенка про роботу шкільної комісії по скликанню педагогічного з'їзду, який ухвалив рішення щодо українізації шкільної освіти, започаткування інструкторських курсів та складанню Всеукраїнської шкільної ради. Були заслухані повідомлення про стан шкільної справи на Харківщині, запропоновано кандидатури на посаду попечителя Харківської шкільної округи та внесено пропозицію щодо влаштування у Києві курсів українознавства для вчителів.

23 квітня збори ухвалили створення Всеукраїнської шкільної ради та прийняли проект організації українських губернських, повітових та волосних рад. Того ж дня на вечірньому засіданні, після докладного обговорення, був ухвалений наказ Українській Центральній Раді. Викликала жваву дискусію доповідь М. Міхновського про справу організації українського полку. В результаті, збори прийняли рішення про створення військової ради у складі УЦР із військовою комісією при ній, а також визначилися із датою проведення військового з'їзду, призначивши його на 5 травня 1917 р.

III сесія УЦР тривала три дні, з 7 по 9 травня 1917 р. Її робота вміщена у чотирьох протоколах (документи № 13-16). В ході її засідань було заслухано звіт Комітету, виголошений М. Грушевським, в якому висвітлювались основні напрямки його діяльності: видання «Вістей з Української Центральної Ради», призначення до Петербурзького телеграфного агенства українського представника, вирішення проблем галицьких переселенців. Доповідач звернув увагу делегатів на початок загострення стосунків із київськими російськими організаціями. Збори також обміркували доклад С. Веселовського про економічну політику

Тимчасового уряду та внесли пропозицію заснувати окрему економічну комісію. Предметом дискусії форуму стала проблема аграрної реформи; обговорювалось питання надання роботі УЦР більш планомірного й діяльного характеру. 8 травня відбулося лише коротеньке засідання, в якому заслухали відомості про працю ради Прикарпатської Руси. Наступного дня участь у зборах взяв Український Генеральний Військовий Комітет (УГВК), обраний Всеукраїнським військовим з'їздом. Його голова С. Петлюра виступив з привітаннями, зачитавши резолюції форуму. Значна увага була приділена делегатами справі відправки української делегації до Петрограду для переговорів з Тимчасовим урядом та затвердження відповідного наказу.

IV сесія Української Центральної Ради відбулася 1-3 червня 1917 р. Матеріали її роботи вміщені у п'яти протоколах (документи № 18-22). У перший короткий день роботи члени УЦР очікували рішень Всеукраїнського селянського з'їзду, що проходив у цей час у Києві. 2 червня, після звіту М. Грушевського, було заслухано докладне повідомлення Д. Дорошенка про його роботу на посаді комісара Тимчасового уряду у Галичині і Буковині. Він зробив огляд загального стану регіону та зазначив вже впроваджені заходи для впорядкування місцевого життя – складання нової адміністрації та галицько-буковинського продовольчого комітету, підготовка статуту губернських і повітових рад. Вказав доповідач і на важку ситуацію у Чернівцях, де ворогували різні громадські і політичні сили, яка, до того ж, ускладнювалася потужною москвофільською агітацією. Збори надали Д. Дорошенкові право в окремих випадках виступати від імені Центральної Ради.

Головна увага сесії була прикута до справ української делегації на переговорах із російським урядом у Петербурзі. Обговорення пов'язаних із ними проблем проходило у закритому режимі у двох основних напрямках – визначення подальшої тактики УЦР та офіційного відношення до Тимчасового уряду. Один з учасників дискусії М. Ковалевський запропонував сконцентруватися на спокійній та планомірній праці по підготовці до організації Крайової ради, до проведення аграрної реформи та виробленні загальної економічної політики, одно-

часно приділяючи пильну увагу створенню українського війська. Для цього, на його думку, необхідно було заснувати в УЦР комісії з усіх напрямків роботи, аби «кожна сфера життя знайшла свій відгук у діяльності Центральної Ради». Більшість доповідачів підтримали позицію М. Ковалевського, висловившись також за оголошення окремого звернення до українського народу у вигляді універсалу із закликом до організованого протесту щодо політики Тимчасового уряду. Дебати торкнулися й визначення шляхів утворення важелів впливу УЦР в українських губерніях, а саме – перетворення Комітету на виконавчий орган із певними міністерствами; призначення у кожному області підзвітного Комітетові комісара. Остаточне вирішення цього питання було відкладено до входження до складу УЦР представників ради військових депутатів. 3 червня Центральна Рада включила до своїх лав раду селянських депутатів.

Серед представлених у публікації документів багато важливого і цікавого матеріалу міститься у протоколах Комітету УЦР. До неї увійшло 8 квітневих протоколів засідань Комітету УЦР (док. № 1-4, 6-7); за 23 травня, 24 червня (док. № 17, 23), 7 протоколів липня (док. № 25-31) та за 25 жовтня 1917 р. (док. № 40). Документи № 5 за 15 квітня й № 24 за 28 червня мають назву «Засідання Президіуму Української Центральної Ради». Треба вказати, що президія Комітету не обиралася, а президія УЦР вже була у складі цього виконавчого органу. За змістом документів вони є протоколами засідань Комітету у скороченому складі – М. Грушевського, М. Шрага, Ф. Крижановського, С. Веселовською та М. Чечеля. У документі № 17 (протокол від 4 липня) публікується лише список присутніх на засіданні, решта його увійшла до збірника документів «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали».

Зауважимо, що після проведення Національного конгресу організаційні принципи УЦР були зазначені у «Наказі Українській Центральній Раді» (від 23 квітня 1917 р.), згідно якого вищим органом УЦР ставали її Загальні збори, перші засідання яких розпочалися відразу по завершенні Конгресу, 8 квітня 1917 р. Зібрання затвердило склад Центральної Ради, обраний всеукраїнським форумом, та сформувало її виконавчий орган –

Комітет, до якого увійшло 20 осіб. Його основою стала президія УЦР (голова та два заступники), а також 17 членів, обрані за партійною квотою. Повноваження Комітету, окреслені Наказом УЦР, полягали у здійсненні поточної роботи Центральної Ради в період між її сесіями. Згодом він став її керівним центром, що вносив нові питання, проекти рішень на розгляд сесій УЦР; розпоряджався фінансами, здійснював зв'язок з місцями. Ним також обиралися голови комісій, що діяли при УЦР, секретарі та скарбник. Після створення Генерального секретаріату, що став виконавчим органом Центральної Ради, завдання Комітету суттєво змінилися. Наприкінці червня рішенням У загальних зборів він отримав повноваження УЦР у періоди між її сесіями – законодавчі функції та право вирішення невідкладних питань. Склад Комітету був розширений до 40 членів, а 1 серпня був затверджений статут його діяльності. З другої половини липня в офіційних документах Комітет став називатися Малою Радою.

Представлені протоколи Комітету за квітень 1917 р. висвітлюють процес організації його внутрішньої роботи – складання комісій, зокрема, правничої, виборчої та видавничої (18 квітня); призначення голів цих комісій; обговорення періодичності проведення засідань та справи розміщення УЦР у кімнатах Педагогічного музею. Питання внутрішньої структуризації знайшло своє продовження 19 квітня і стосувалося створення аграрної і військової комісій. У свою чергу, головою УЦР М. Грушевським було піднята проблема нерегулярного відвідування засідань Комітету його членами.

Кілька разів розглядалося питання підготовки до скликання II та III сесій УЦР, складання порядку денного їх роботи. Опікувався Комітет справою призначення Тимчасовим урядом комісарів в українські губернії; дискутувалися кандидатури на посаду комісарів Волині і Буковини, згодом – на комісарів Катеринославщини та Поділля.

Окремим питанням роботи Комітету стала розробка проекту національного оподаткування у співпраці з фахівцями та проведення дня Національного фонду (11 квітня). 14 квітня обговорювалася справа з «Позикою Волі». В засіданні 17 квітня докладно запроTOCOLьована проблема влаштування дня Націо-

нального фонду, рішення Тимчасового уряду про внутрішню позику та узгодження цих двох заходів. В результаті вже через два дні після обміну думок членів Комітету було визнано необхідним накреслення загального фінансового плану роботи УЦР.

Значний інтерес становить справа повернення українських національних реліквій, що зберігалися у російських музеях, сховищах, культових спорудах, яка виникла у зв'язку із переведенням частини фондів Ермітажу у Петербурзі до Москви (засідання від 17 квітня, док. № 6).

Однією з головних проблем, з якою зіштовхнувся Комітет у квітні 1917 р. і яка потребувала як найскорішого вирішення, була справа організації Першого українського козацького полку ім. гетьмана Б. Хмельницького. Перша згадка про неї міститься у протоколі за 12 квітня, коли було вирішено звернутися до губернського виконавчого комітету приділити увагу справі організації українського війська. Через три дні виконавчий орган УЦР своє засідання цілком присвятив військовим справам, розглядаючи перебіг подій, пов'язаних із формуванням українського полку у Києві і отримавших у подальших документах умовну назву «справа 3000». Це питання знайшло своє продовження у засіданні Комітету 18 квітня, на якому С. Колос докладно доповідав про стан справ. Наступного дня виступали Запорожець із суттєвими доповненнями та М. Міхновський з відомостями про останні події, пов'язані із формуванням полку. У зв'язку з цією справою Комітет піднімав питання про усунення зі своїх посад таких осіб, як командуючого Київською військовою округою генерала М. Ходоровича та виконуючого обов'язки начальника штабу М. Бредова.

Багато уваги було приділено участі українських представників у різних організаціях та форумах; призначенню інспекторів та попечителів учбових округів Києва, Харкова, Одеси. Розглядалися питання впровадження української мови в урядових інституціях на місцях; видання «Вістей Української Центральної Ради»; зносин з Петроградською українською радою.

Виявлені протоколи так само розширюють і уточнюють вже існуючі факти діяльності Комітету УЦР наприкінці травня та у

червні–липні 1917 р. Під час засідання 23 травня відбулась дискусія навколо питання оперативного реагування на повідомлення української делегації з Петрограду про хід переговорів з Тимчасовим урядом та загальноросійськими демократичними організаціями. У липні місяці, після утворення Генерального секретаріату, Комітет займався поділом портфелів, розмежуванням функцій між виконавчим органом УЦР та канцелярією останнього, повноваженнями інших її органів.

Окремо обговорювалися завдання роботи Комітету (7 липня 1917 р.). Висловлювалися різні думки: від радикальної – взагалі його розпустити, до пропозиції зосередити зусилля Комітету на законодавчій праці, віддавши усі дрібні справи Генеральному секретаріату. Для підвищення ефективності роботи пропонувалося поділити його на окремі підрозділи – комісії. Останні були створені для підготовки наказів УЦР та Комітету, а також, за пропозицією М. Грушевського, для складання оповіщення до населення про перехід поточних та адміністративних справ до відання Генерального секретаріату.

Значну увагу було приділено проекту про «Головні основи тимчасового управління на Україні». У перших числах липня неодноразово обговорювались питання інциденту із «полуботківцями», загального становища у м. Києві, справи із розстрілом юнкерами «богданівців». Особливою проблемою, що привертала увагу членів Комітету, став процес переговорів з представниками національних меншостей щодо їх представництва у Центральній Раді.

Екстрене засідання Малої Ради 25 жовтня було скликане через події у Петрограді і відбулося за участю представників військового з'їзду, Чорноморського флоту та рад робітничих депутатів. Результатом його роботи стала ухвала про організацію Комітету по охороні революції на Україні.

Певні уточнення та додатковий фактичний матеріал містяться у 8-ми протоколах Генерального секретаріату, що датуються 8, 9, 15, 19 вересня та 12, 13, 14, 20 жовтня 1917 р. (документи № 32-39). Зауважимо, що Секретаріат був утворений 15 червня як виконавчий орган УЦР, у складі восьми секретарств. Процес його конститування був складним і тривав

протягом липня–серпня 1917 р. З початку осені його засідання стають регулярними, зростає його активність у вирішенні економічних, військових, політичних та інших питань. Після повалення Тимчасового уряду наприкінці жовтня 1917 р. Генеральний секретаріат розширює свою компетенцію, доповнивши свій склад низкою секретарств, перетворюється на український уряд і розповсюджує владу на усі українські губернії. Представлені протоколи Генерального секретаріату досить лаконічні. П'ять з них містять лише перелік розглянутих питань та ухвалених рішень. У документі № 35 (від 19 вересня) подані перші три абзаци, що не увійшли до вже згадуваного видання.

В означений час виконавчий орган УЦР займався питаннями формування свого складу, підготовкою декларації та проектом інструкції, штатами і бюджетами окремих секретарств. У жовтні увага Секретаріату були зосереджена на підготовці записки до Тимчасового уряду стосовно внутрішнього положення в Україні та вимог до центральної влади; потребі оголошення заяви у справі Українських Установчих зборів; розробці статуту «Вільного Козацтва» та низці інших законопроектів.

Отже, протоколи, що публікуються вперше, суттєво розширюють уявлення про діяльність Центральної Ради та її виконавчих органів – Комітету та Генерального секретаріату протягом квітня–липня та вересня–жовтня 1917 р.

Комплекс документів, підготовлених нами до друку, зберігається у колекції Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Матеріали II, III, IV сесій УЦР та протоколи засідань Комітету знаходяться у фонді № 1076 «Генеральне секретарство по справах військових», опис 2, справа 1. Протокол екстреного засідання Малої Ради від 25 жовтня – у справі 2. Справа № 1 має вигляд зшитого рукописного журналу великого формату, де протоколи, що починаються з 9 квітня, записані в хронологічному порядку відповідно до дати засідання. Журнал закінчується матеріалами У сесії УЦР (20-27 червня 1917 р.). Документи мають невідредагований вигляд, містять багато скорочень, трапляються незакінчені речення та помилки. Тому можна зробити висновок, що журнал є оригіналом, який вівся секретарем безпосередньо

під час самого засідання. Переплутаними є тільки кілька аркушів, що вирогідно сталося вже при формуванні архівної одиниці зберігання. Протоколи засідань II та III сесій записані завідуючим секретаріатом Центральної Ради, представником Чернігівщини, членом УПСР Євгеном Дометійовичем Онацьким і мають оригінальні підписи останнього. Записи засідань IV сесії УЦР велися В. Залізнякам. Оригінальний підпис секретаря сесії стоїть під останнім протоколом загальних зборів. Багато виправлень містить протокол ранкового засідання від 3 червня. Справа № 2 є рукописним журналом засідань Комітету УЦР, що вівся з 21 серпня до 26 жовтня 1917 р.

Протоколи Комітету УЦР, згодом перейменованого на Малу Раду, є рукописними документами. Перші чотири квітневі документи (№ 1-4) закінчуються оригінальними підписами голови УЦР М. Грушевського та секретаря засідань В. Бойко. Вони велися, ймовірно, Василем Сидоровичем Бойко, членом Комітету від УПСФ, у цей період секретарем УЦР і записані у вигляді таблиць без зазначення присутніх на засіданнях осіб. Протоколи за 15, 17-19, 24 квітня (док. № 5-8, 12) записані рукою Є. Онацького і мають оригінальні підписи останнього. Інші документи є автографами В. Залізняка (док. № 17); члена Малої Ради та Всеукраїнської ради військових депутатів, секретаря УЦР Я. Левченка (док. № 26-28, 30-31). Ще чотири протоколи (док. № 23-25, 29) велися М. Чечелем, який виконував обов'язки секретаря УЦР з липня 1917 р. Останній за хронологією протокол Комітету (док. № 40), був записаний А. Постоловським, членом Всеукраїнської ради військових депутатів та УЦР від Румунського фронту.

Представлені документи Генерального секретаріату є незавіреними друкованими копіями, що зберігаються у фонді № 2592 «Міністерство справ закордонних», опис 1, справа 2. Ця справа містить протоколи Секретаріату за 8 червня 1917 р. – 8 січня 1918 р. Чотири з виявлених документів датуються вереснем, ще чотири – жовтнем 1917 р. У документі № 35 (засідання від 19 вересня) подається його друга половина, початок увійшов до згадуваного збірника документів. Повний текст засідання від 20 жовтня також вміщений у цьому виданні, – у даній публікації

він доповнений додатком кошторису з організації продовольчого з'їзду.

Текст документів приведений без стилістичних змін та орфографічних виправлень. Зауважимо, що у записах звертає на себе увагу недосконалість української мови та її правопису. Це пов'язане, перш за все, із не сформованістю тогочасних норм українського правопису і недостатнім рівнем володіння українською мовою учасників подій. Для полегшення сприйняття тексту у квадратних дужках подано розшифровки слів, виразів й вставлено вочевидь пропущені слова. Без додаткових застережень проставлені необхідні синтаксичні знаки та виправлені помилки. Усі зроблені виправлення та пояснення винесені у посторіткові примітки. Кожний документ має свої пошукові дані – номери фонду, опису, справи, аркушів, оригінальність документу і дату.

В іменному покажчику містяться персоналії, відсутні у відповідній частині 2-го тому збірника документів «Українська Центральна Рада», або уточнені і більш повні біографічні дані діячів, що є у вказаному виданні. Ми не включили до покажчика інформацію про найвідоміші українські політичні і громадські постаті доби Української революції, що є загально відомими і легко доступними. У кінцевих примітках подана інформація про організації, з'їзди, поняття та події 1917 р., які безпосередньо пов'язані із змістом документів.

ДОКУМЕНТИ

№ 1–4

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАнь КОМІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНО РАДИ

№ 1

9 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
<p>1. Пропозицію проф[есора] Грушевського про внутрішню організацію Комітету.</p>	<p>1. Товаришем Голови обрати Ф.І. Крижанівського, скарбником Вол[одимира] Ковалю, секретарями В. Бойко і С. Веселовського, завідуючим канцелярією Ц[ентральної] Р[ади] В. Скрипника з правом бути присутнім на зборах К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади].</p> <p>Організувати комісії:</p> <p>а) фінансову; обрати Ковалю, Стасюка і Барановського;</p> <p>в) організаційну, до якої належатимуть справи агітаційні, інформаційні, маніфестаційні і виборчі; обрати Д. Антоновича і Одинця; с) шкільну, обрати І. Стешенка.</p> <p>Регулярні збори К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади] відбуватимуться в понеділок, середу і п'ятницю о 7 год[ині] веч[ора].</p>

<p>2. Запитання про військові одстрочки членам Комітету.</p> <p>3. Доручення т. Шульгину до Петрограду.</p>	<p>2. Довідатись, що в цій справі зроблено правничою комісією.</p> <p>3. Домагатися від Тимчасового уряду призначення Краєвого комісара на Українські губернії: Київську, Херсонську, Волинську, Подільську, Катеринославську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Кубань і Таврію.</p> <p>Красвий Комісар має бути головою Краєвої ради, представником центрального уряду на Україні і заступником інтересів України перед центральним урядом.</p> <p>Кандидатами намічені: М. Суковкин і бар[он] Ф. Штейнгель.</p> <p>Домагатися усунення ген[ерала] Ходоровича і нач[ачальника] штабу Бредова, як людей, котрі не користуються довір'ям широких мас населення і війська Київського гарнізону, і являються ворогами українського руху.</p> <p>Кандидатами намічені: полк[овник] Піщанський і Оберучев.</p> <p>Домагатися одміни циркуляру про виділ Харківської і Курської губерній з Київської Військової округи.</p>
---	--

<p>4. Одеський автономний район.</p>	<p>Одкликати Веліхова од комісарства в Одесі.</p> <p>4. Послати телеграму Одеському городському голові Брайкевичу, що Центральна Рада з доручення Національного з'їзду має дати ініціативу до організації Краєвої Ради всю українську територію*; що ж до об'єднання Одеського району, то Ц[ентральна] Р[ада] просить вийти в згоду з Одеською коаліційною Українською Радою¹.</p>
--------------------------------------	---

Голова: М. Грушевський /підпис/
Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 1-1 зв. Рукопис, оригінал).

№ 2

11 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
<p>1. Час скликання Центральної Ради.</p> <p>2. Наказ Центр[альній] Раді і її Комітету.</p>	<p>1. Скликати пленарне засідання Укр[аїнської] Центр[альної] Ради на 28-29 квітня о 6 год[ині] веч[ора]. Порядок денний зборів доручити скласти т. Стасюкові.</p> <p>2. Наказ доручено виробити т. Садовському і Барановському на понеділок 17 квітня.</p>

* Так у тексті документу.

<p>3. Видання «Вістей Укр[аїнської] Центр[альної] Ради»².</p> <p>4. Доклад завідуючого канцелярією Ц[ентральної] Р[ади].</p> <p>5. Доклад фінансової комісії.</p>	<p>3. Видавати «Вісті Української Центральної Ради» один раз на тиждень у кількості до 5 тисяч примірників для оповіщення укр[аїнських] організацій і громадських, і урядових інституцій про діяльність Ц[ентральної] Р[ади]. Передплату становити в 1 карб. на місяць, або 9 карб. до кінця року.</p> <p>Війти в згоду з редакціями укр[аїнських] і неукр[аїнських] часописів про заведення в них відділу «З Центральної Ради» для оповіщення широких мас.</p> <p>4. Доклад про штати канцелярії затвердити і асигнувати 3500 карб. в місяць на оплату служущих.</p> <p>5. Доручити Секретаріату і фінансовій комісії скласти відозву до приватних осіб і громадських інституцій, як міські думи, земства, банки, кооперативи з закликом жертвувати і робити асигновки на Нац[іональний] фонд.</p> <p>Розробити проект і організацію національного оподаткування вкупі з фахівцями, як податкі інспектора...*</p>
--	--

* Кінець речення відсутній.

<p>6. Прохання Робітничого клубу³ і Жіночої громади⁴ про асигновку 300 карб. на курси українознавства для робітників і наймичок.</p> <p>7. Прохання т. Любинського про асигновку 200 карб. для українських організаційних зборів в Винниці.</p>	<p>Організувати «День Національного фонду»⁵ по всій Україні.</p> <p>Розробити проект національних позичок: 1) безпроцентової термінової позички з оплатою її з каси «національного фонду»; 2) безтермінової позички з оплатою її з коштів Українського Сейму.</p> <p>6. Дати позичку в 300 карб.</p> <p>7. Дати позичку в 200 карб.</p>
---	--

Голова: М. Грушевського /підпис/

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 1а-1а зв. Рукопис, оригінал).

№ 3

12 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
<p>1. Доклад завідуючого канцелярією про помешкання.</p>	<p>1. Звернутися до Виконавчого комітету⁶ віддати до розпорядження Ц[ентральної] Р[ади] всі вільні кімнати Педаг[огічного] музею⁷.</p>

<p>2. Лист Степаненка* з приводу постанови Міської думи про збільшення кількості гласних думи.</p>	<p>2. Центральна Рада, як всеукраїнська організація не може посилати своїх представників до гор[одської] думи. Стежити за...** репрезентації в громадських інституціях м. Київа мусять місцеві укр[аїнські] організації і перш за все Київський укр[аїнський] губер[нський] комітет⁸, який повинен конче...*** згідно з резолюціями Нац[іонального] з'їзду⁹. Позаяк українці не можуть в Київі, як столиці України, вимагати тільки своєї репрезентації, то треба внести до гор[одської] думи заяву, що Ц[ентральна] Р[ада] звертає увагу м[іської] д[уми], що часткове поповнення її складу не відповідає вимогам часу і вважає, що треба негайно провести повне оновлення складу думи на демократичних підставах.</p>
<p>3. Порядок денний Зборів Центр[альної] Ради.</p>	<p>3. Порядок денний пленарного засідання Центр[альної] Ради має бути такий: 1) Затвердження протокола попередніх зборів. 2) Sprawozdannya Комітету. 3) Наказ Центральної Ради.</p>

* Вирогідно мова йде про лист О. Степаненко, члена Київської губернської ради об'єднаних громадських організацій та її виконавчого комітету, який він надіслав на адресу УЦР.

** Пропущене слово – мова йде – «порядком».

*** Слово нерозбірливе.

<p>4. Позика волі¹⁰.</p> <p>5. Лист Харківського організаційного комітету¹¹.</p>	<p>4) Наказ Ц[ентральної] Ради Комітету. 5) Статут губерніяльних, повітових і волосних національних Рад. 6) Вибори до земств і муніципалітетів: а) новий виборчий закон; в) виборча тактика; с) виборче порозуміння. 7) Національне оподаткування. 8) Національні позички. 9) День Національного фонду. 10) Утворення союзу народів Росії на платформі нац[іонально]-територіальної автономії і федерації. 11) Біжучі справи.</p> <p>4. З огляду на те, що успіх «позики волі» має скріпити новий лад, Ц[ентральна] Р[ада] закликає всю людність України до участі в реалізації цієї позики і доручає організаціям і установам допомогти Тимчасовому уряду в цій важній справі.</p> <p>5. а) Послати телеграму в Петроград про усунення арх[ієпископа] Антонія. в) Послати листа Харків[ському] організ[аційному] к[омітетові], щоб Рада, яка має бути обрана на Харківському з'їзді, не називалась «Центральною».</p>
--	---

<p>6. Листи до Ц[ентральної] Р[ади] від Петрогр[адської] Укр[аїнської] нац[іональної] Р[ади]¹².</p> <p>7. Прохання Казенної палати¹³ про видання відозви до населення з закликом виконувати свої податкові повинності.</p> <p>8. Військові справи.</p> <p>9. Агітаторські посвідчення.</p>	<p>6. Послати листа з повідомленням, що ті доручення, які були дані через О. Шульгина, Ц[ентральна] Р[ада] стверджує і просить що тиждень подавати інформації про петроградські справи.</p> <p>7. Утриматися від видання відозви, а послати листа до Петроградської нац[іональної] Ради, що Укр[аїнська] Ц[ентральна] Рада вважає, що такі заклики не можуть відограти якоїсь ролі, бо населення ще й досі не бачить тих конкретних позицій Тимчасового уряду до націон[ально]-територ[іальної] автономії України, які могли б внести певне заспокоєння в населення.</p> <p>8. Вдатися до губ[ернського] Викон[авчого] комітету¹⁵ з заявою про необхідність звернути увагу на справи організації укр[аїнського] війська.</p> <p>9. Аби уникнути можливих непорозумінь і неприємностей, видавати посвідчення тільки людям певним. До затвердження Ц[ентральною] Радою порядку видачі посвідчень, свідоцтв агітаторам не видавати.</p>
--	---

<p>10. * Посвідчення для галичан.</p> <p>11. Пропозиція поклопотати про одстрочки членам Організ[аційного] коміт[ету] воєнного отделу¹⁴.</p>	<p>10. Посвідчень не давати, а повертати їх до «Юга Росії»¹⁶, або до відділу «Помощи населению, постадавшему от последствий» при Городському союзи¹⁷.</p> <p>11. Послати телеграму до Гучкова, листа Лотоцькому і укр[аїнській] фракції с[оціалістів]-р[еволюціонерів] і с[оціал]-дем[ократів].</p>
---	---

Голова:

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 2-3. Рукопис, оригінал).

№ 4

14 квітня 1917 р.

Слухали:	Ухвалили:
<p>1. Повідомлення нач[альникові] Київ[ської] почт[ової] контори¹⁸ про те, що для одержування кореспонденції на адресу Ц[ентральної] Р[ади] треба подати копію протоколу загального зібрання про обрання членів Ради.</p>	<p>1. Подати п. начальникові К[ийвської] п[оштової] к[онтори] потрібні копії протоколів і повідомити, що Комітет доручає одержувати всякого роду кореспонденцію (грошову і іншу) двом з таких осіб: М. Грушевському, В. Винниченкові, С. Єфремову, Ф. Крижанов-</p>

* У документі цей пункт знову «9-ий».

<p>2. Позика волі.</p> <p>3. Звіт представника Ц[ентральної] Р[ади] в губ[ернському] вик[онавчому] комітеті.</p> <p>4. Порядок денний прилюдного засідання К[омітету] Ц[ентральної] Р[ади] на 17 квітня.</p>	<p>ському, В. Ковалеві, В. Бойкові і С. Веселовському.</p> <p>2. Доручити Крижановському і Барановському скласти відозву до людности України з закликом підтримати «Позику волі». Відозва мусить бути коротка, не повинна говорити про війну і мир, про перемогу, а про зміцнення нової свободи і демократії.</p> <p>3. Заслухавши звіт, Ц[ентральна] Р[ада]: 1) вважає необхідним, щоб репрезентанти Ц[ентральної] Р[ади] в різних інституціях виступали в справах національного значіння однодушно і в порозумінню між собою; 2) визнаючи необхідним, щоб укр[аїнська] мова почала займати місце урядової мови в різних інституціях, Ц[ентральна] Р[ада] полишає вживання укр[аїнської] мови рішати укр[аїнськ]ій репрезентації в кожному окремому випадкові; 3) кандидатами на помічників губ[ернського] комісара пропонує І. Мирного і Голоскевича.</p> <p>4. Порядок призначений такий: 1) Національна позичка; 2) День національного фонду; 3) День національного свята;</p>
--	--

	4) Справа розподілення ермітажних сокровищ; 5) Шкільні справи; 6) Біжучі справи.
--	--

Голова:

Секретар: В. Бойко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 4-4 зв. Рукопис, оригінал).

**ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ
ПРЕЗИДИУМУ КОМІТЕТУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

№ 5

15 квітня 1917 р.

Беруть участь в засіданні також делегати від 3000 солдат.

Засідання починається докладом прап[орщика] Гака про той стан речей, в якому опинилася справа сформування українського полку з 3000 солдатів¹⁹, котрі, зібравшись в Києві, домагаються, щоб їх було відправлено на позиції лише як українську військову одиницю.

Як видно з цього докладу Губернський виконавчий комітет висловлюється рішуче за сформування з цих 3000 укр[аїнського] полку, і взагалі за націоналізацію армії. Видно також, що ініціатива в справі сформування з цих 3000 укр[аїнського] полку походить не з Українського військового організаційного комітету²⁰, і взагалі не від українських військових частин. Запитують солдатів-делегатів: хто їх направляв до Центр[альної] Укр[аїнської] Ради?

Один солдат відповідає, що коли вони голодні приходили до коменданта, то унтер-офіцер відганяв їх, кажучи: чого, мол, ви, дезертири, сюда со всех сторон стекаетесь. Ви мол не хочете йти на позиції, а ждете укр[аїнського] полку; – не пускають їх у двір,

на обід. Але один офіцер українець велів зібратись у чорного ходу, і своєю дорогою провів їх і вот пообідали. Але солдата Дмитриченко (промовця) і ще другого арештували на де-який час за те, що вони бунтують і є провокатори.

Запитують чи Дмитриченко є справді дезертир. Дмитриченко: «Я просрочив 5 днів, але я не дезертир».

Другий солдат оповідає: «Той унтер-офіцер казав: ви мол українці не ходіть більше до нас, у вас є свої старші, котрі ведуть куди хочять».

Третій солдат Станіслав Іздетський з Снігуровки. «Приїхав до коменданта, аж чую, що збирається український полк. Став розпитуватися того, сього... Стали збираться. Але вдали, що тільки вільним, значить – штатським котрим можна до того полку. Ну ми обсудили і рішили щоби хлопотать, щоб дозволили зібрати полк під назвою «український». Але от нічого не виходить. А поки збереться той «охочекомонний полк», то пройде і місяць і 2, і 5 місяців, та полки навчатся, то і не треба вже буде, вже і війна кінчиться, то і рішили хлопотать. І от просять помочі.

Грушевський каже, що «значить в Совете робочих депутатів²¹ і в Городському комітеті²² вони ні до чого не договорилися?»

Єфремов питається чи Совет солд[атських] і роб[ітничих] депутатів і Городський комітет мають право взагалі дозволяти?

Гак відповідає, що права дозволяти вони не мають, але вони можуть хлопотать про дозвіл.

Грушевський. Губ[ернський] комісар²³ взявся поїхати перебалакати з Ходоровичем.

Гак каже, що до мійського комітету в цій справі ніяк не можна звертатися.

Ніковський вказує, що ні Центр[альна] Рада, викон[авчий] комітет* не є рішаючими речниками.

Винниченко. Це так, але вони хочять знати нашу думку.

* Йдеться про Міський виконавчий комітет.

Гак. Я повинен знову повторити, що ми військові в цій справі зовсім з боку, і щоби не трапилося провини у нас немає ніякої. До нас людей засилали.

Ніковський. Як би то не було, комплектування тепер провести трудно, але комплектування польських полків являється і прикладом, і несправедливістю.

Запорожець. Річ не [в] польських легіонах²⁴, – вони питають, як ми думаєм, і вони навіть заговорили про націоналізацію війська. Да і губернський комітет* правдоподібно буде стояти на тій точці, що ця націоналізація бажана, і що її бажано провести і на фронті.

За останній час на засідання приходять Рада військового клубу²⁵ в повному складі.

Міхновський (член клубу) вимагає особливого акта про націоналізацію армії. Але це треба серйозно обдумати, бо вони (совети робочих і солдатских депутатів) хотять на нас всю вину переложити, бо це явище приймає катастрофічний характер.

Гак. Нові полки комплектуються увесь час. Один полк утворити немає ніяких труднощів (приводить приклади). Хто хоче, той зможе. Коли буде видно прихильність з боку уряду, то справа не буде стояти так гостро.

Запорожець. Не в формуванні діло. Вони говорять, що ми затягуємо справу, що ці 3000 хотять тут сидіти, а не йти на позиції і хотять тільки протягти час.

Грушевський. Центр[альна] Рада тієї гадки про переформування частей на фронті не приймає, щоб не ослабити фронту, а вважає можливим і потрібним комплектування полків тут на Україні на націон[ально]-тер[иторіальному] принципі, і це вони і тільки вони затягують.

Винниченко. Але вони бояться, що з фронту підуть люде. І як цьому справді запобігти?

* Йдеться про Губернський виконавчий комітет.

Солдат-делегат. Та хіба ж може те бути. Там же теж товариші по ... * лежать... І щоб кинути? Та тоді ж і тут нас візьмуть, і там не пожалують.

II Солдат-делегат. Можна видать приказ, щоб ніхто не кидав свій пост.

III Солдат-делегат. А як полякам дозволили і на фронті виділятися, так вони ж виділялися тільки тоді, коли приходили маршеві роти, а сам ніхто не тікав. Буде гірше, як нам не разрішать.

Грушевський. Нема іншого виходу, як тільки сформувати з них полк.

Винниченко і інші згоджуються.

Підіймається знову питання про те, що тепер трудно дістати зброю, обоз і інше.

Солдат-делегат Іздетський. Ми тут пробудемо 2 тижні, дістанемо всіх офіцерів, і зараз же підемо і без зброї, і вже там її одержимо. Згодні хоч і зараз, і через тиждень іти, тільки ж офіцерів треба. Але це все з умовою, щоб назва була «Український полк» і своє знамя.

Ніковський. Чого ви домагаєтеся,- маршевих рот чи певної військової одиниці – баталіону, полку тощо?..

Солдат. Ми допускаємо і маршеві роти, але краще полк.

Запорожець. Центр[альна] Рада повинна зайняти ту позицію, що хто повинен їхати, той повинен їхати.

Колос подає резолюцію Військового клубу²⁶:

- 1) З цих 3000 людей утворити полк.
- 2) Щоб була призначена виключно укр[аїнська] дивізія, до якої буде послано цей полк.
- 3) Заснувати для поповнення дивізії запасну часть.
- 4) Звернутися до вищого командування, щоб було зроблене безболісне, поступенне і планомірне переведення одноплемених боєвих одиниць.

5) Ужити всіх можливих заходів до порозуміння з російськими організаціями і тільки в тім разі коли вони виразно

* Нерозбірливе слово.

одпихнуть нас, тоді вже виступати лише в контактi з українськими організаціями.

(Резолюції подані на папері).

Ротмістр вносить пропозицію, що [б] де-які дивізії поповнювалися виключно українцями.

Висловлюються також побажання, щоб в кожному полку батальйонні окремі частини організовувалися тільки з українців.

Запитують солдатів, чи серед 3000 дійсно всі українці, чи може є й інші.

Солдати: Тільки українці. Поки ми на етапному пункті, то мішаються і неукраїнці, але ми їх не приймаємо.

Ніковський запитує, чи багато дезертирів серед них.

Відповідають, що мало, а більшість з слабосильних команд. В Кременчузі і в Чернігові коменданти направляли їх до Києва і говорили, що тут формуються укр[аїнські] полки.

Нарешті виносить Комітет Центр[альної] Ради таку резолюцію.

Щодо 3000 солдатів, які випадком без усякої агітації, через недбальство воєнних властей, зібралися в Києві і за прикладом польських легіонів домагаються формування їх в укр[аїнський] полк, Центр[альна] Рада не бачить іншого виходу, як сформувати з них укр[аїнський] полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт в виді укр[аїнської] військової одиниці. Інакше цей стихійний рух, не направлений в відповідному напрямі, може викликати заколот в тилу і на фронті і тим пошкодити справі оборони і укріплення нового ладу.

Формування дальших укр[аїнських] частин має робитися тільки з запасних тилкових, а не з фронткових частин. Приналежні до фронткових частин солдати, які б опинилися в Києві, не можуть на далі претендувати на формування з них окремих укр[аїнських] частин.

Вилучення в особні укр[аїнські] частини укр[аїнських] військових на фронті вважається бажаним, але здійснення його в даний момент полишається вищим воєнним властям.

Ніковському доручається на засіданні 16 квітня (о 7-ій годині ввечері) комітетів Виконавчого міського і солд[атських] і рабоч[их] депутатів докласти резолюцію Ради.

Були присутні: голова У[країнської] Ц[енральної] Р[ади] проф[есор] М. Грушевський, місце за заступника голови: В. Винниченко і С. Єфремов. Члени Комітету: Ніковський, Запорожець, Колос. За секретаря Євг[ен] Онацький.

Голова зборів – голова Укр[аїнської] Центр[альної] Ради.

Завідуючий секретаріатом Євг[ен] Онацький.

Почалося засідання після 10, кінчилося після 12 години ночі.

[Євгена Онацького] /підпис/

*(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, Арк. 4 зв.-7. Рукопис, оригінал.
Автограф Є. Онацького).*

№ 6–8

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 6

17 квітня 1917 р.

Починається після 7 години ввечері.

Головує проф[есор] М. Грушевський. Присутні: В. Винниченко, С. Єфремов, Стасюк, Крижановський, Христюк, Садовський, – також гості (засідання публічне), серед них члени Центр[альної] Ради: І. Шраг, Біляшівський, Шаповал і інші. За секретаря Євг[ен] Онацький.

Розпочинаються збори промовою пр[офесора] Грушевського, в якій в першу чергу на обговорення ставиться справа, в зв'язку з вістями про переведення де-яких скарбів Ермітажу²⁷ до Москви, про повернення тих скарбів Ермітажу, які походять з України, до Києва.

Біляшівський. Трудно ділити Ермітаж, та і уряд не дозволить. Окрім того, ціла комісія з Горьким²⁸ на чолі стежить за цілістю

Ермітажу. Але треба б подбати щоб повернено було з Петрограду і інших місць клейноди запорожські. Ціла низка клейнодів знаходиться в Оружейній палаті в Москві²⁹ (Біляшівський називає ще декілька місць). Можна б подбати про те, щоб цією справою вияснення де знаходяться які з наших нац[іональних] скарбів, спеціально зайнялася якась людина. Треба б асигнувати і гроші, щоб оплатити час і працю. За людину можна було б рекомендувати Широцького, який незабаром їде до Петрограду. Йому це діло знайоме. Треба подбати, звичайно, не тільки про клейноди, є багато речей, котрі слід би було повернути. Так, Кибальчич в Гаправській Переяславській церкві³⁰ взяв ікону Покрови, надзвичайно цікаву, і подарував її якомусь в[еликому] князю. Тепер вона знаходиться у в[еликого] кн[язя] Николая Михайловича. Гармати є також дуже цікаві. Це друга категорія. Третья категорія це ріжні речі, коштовні і рідкосні, якими буквально набито Ермітаж. Є, перш за все, передісторична епоха, тут багато золота, великокнязівської ... і т. ин.

Грушевський. В цій справі було винесено резолюцію на секції вищої школи про передачу архівів і т.д. А щодо клейнодів, то це питання виникає в зв'язку з чутками про повернення польських клейнодів польським військам. Користуючи з того, що п. Широцький їде до Петрограду, чи будемо просити щодо Петрограду п. Широцького, а щодо Москви, то це треба буде звернутися до Новицького Олексія Михайловича**.

Біляшівський. Комітет нашого музею³¹ вже телеграфував до Петрограду про необхідність скасувати закон про передачу скарбів, знайдених на Україні, до Петрограду.

Грушевський вказує, що причини перенесення частини скарбів Ермітажу до Москви нам невідомі, ріжні то можуть бути причини, але треба щоб з цієї нагоди не тільки Москва, але і Київ скористав[ся].

* Пропущене слово, йдеться – «епохи».

** В документі мова йде про Новицького Олексія Петровича.

Справа про влаштування дня Національного свята

Пр[офесор] Грушевський. Харківський комітет висунув справу призначення дня Національного свята. Сам комітет Харківський цієї справи не розглянув, може б хто з присутніх підніс би свою гадку з цього приводу.

Христюк. Такий би день слід призначити. Тільки чи треба призначити ще якийсь день, коли в нас є день 26 лютого. І дні революції приходяться майже на цей день. Треба тільки поширити його значення.

Винниченко. На засіданні комітету пропонували щоб день Шевченка не робити днем національного свята. Та і нам не треба відсувати його назад, може б взяти просто якийсь день і пристосувати його до історичної події.

Грушевський. Значить, в цьому році цей день треба злити з днем Національного фонду.

Садовський. Цей день повинен бути найскоріше і треба вжити якихось мір, щоб цей день Націон[ального] фонду було переведено по всій Україні. За два тижні ми б могли приготуватися до того.

Грушевський з цим не згоджується. Слабо наладжена преса і ми не зможемо як слід підготувати народ до цього дня.

Винниченко. Два тижні замало.

Христюк пропонує призначити цей день на 21 мая – перший день Зелених свят³².

Садовський боїться, що якщо цей день буде відкладено далеко, то може начнеться вже передвиборча компанія.

Винниченко вбачає в цьому скоріше плюс.

Христюк знов повторює свою пропозицію щодо 21 мая і через те, що преса слабо наладжена, да і через те, що самі Зелени свята внесуть якийсь настрій в цей день, піддержать його.

Єфремов. Я думаю, що за два тижні слід би було влаштувати цей день, бо я маю сподіватися великих боїв на фронті, і як трапиться якась неудача, то це може попсувати нам все чисто.

Крижановський. Але треба ж призначити певний термін, бо не призначення терміну – ослаблює енергію.

Грушевський. Як би то ні було цей день національного свята потрібний для нас. Ми думаєм на рахунок того Націон[ального]

фонду, який зберемо в той день, зробити внутрішню позику. Поки що для остаточного затвердження це передається Укр[аїнськ]ий Центр[альн]ий Раді.

Справа про внутрішню позику³³

Крижановський читає доклад, складений членами фінансової комісії (якої на зборах Комітету немає) про національну позичку для потреб Укр[аїнськ]ий Центр[альн]ий Раді.

Приступають до обговорення.

Грушевський. Висота першої позики була означена 50000. Вона замала для потреб навіть перших місяців Центр[альн]ий Раді. Обрахунок однієї агітаційної комісії виходять на місяць 60000.

Крижановський каже, що він не належе до фінансової комісії і думає, що 50000 замало.

Грушевський. Термін погашення «не пізніше 1-го юля» занадто близький.

Стасюк пропонує не пізніше 15 юля.

Христюк і Грушевський пропонують не пізніше 1 серпня.

Христюк пропонує підняти цифру позики до 100000.

Крижановський говоре, що до принципів, покладених в основу проекту. Одна позика процентова і з зазначенням певного терміну. Друга безпроцентова і без терміну. Цей модус обезцінює першу позику.

Грушевський. Це дуже серйозний аргумент.

Христюк каже, що на жаль немає тих, хто укладав проект, адже ж вони мали якісь мотиви, коли так складали.

Пропонує, щоб і друга позика була процентова.

Грушевський роз'яснює, що і друга позика є також процентова, бо покупці за 90 одержують 100, значить 10 процентів. Але друга позика безсрочна, – в уцьому вся ріжниця. Забезпечення першої позики в тій формулі, що автономний уряд України повинен взяти на себе виплату тієї позики, що робить Центр[альн]ий Рада. Тут до певної віри повинен відограти і моральний елемент – віри в себе, в будучність України.

Крижановський. Але не можна також випускати з очей того значіння, які в натурі людини відобрають елементи вигоди.

Христюк пропонує понизити ціну облігацій до 25 рублів.
Крижановський. Не варто розмінюватись. 25 рублів тепер ніщо.

Стасюк обстоює пропозицію Христюка і радить понизити до 10 рублів.

Приймається поки що пропозиція понизити до 25 рублів.

Онацький, завід[уючий] Секретаріатом, докладає про пропозицію секретаря агітаційної комісії взяти на себе передрук відозви до селян, бо нема що давати, а всі вимагають.

Шраг і Біляшівський говорять про потребу відозв тепер взагалі.

Стасюк про те, що треба надрукувати резолюції з'їзду.

Біляшівський. Тільки не резолюції, треба до селян зрозумілою мовою щось видати.

Стасюк. Селянська спілка видає відозву до селян, і Центр[альна] Рада може передрукувати.

Винниченко. Висловлюється взагалі проти передруків. Треба б про землю, про мійське самоврядування.

Грушевський. Центр[альна] Рада нічого не може виносити в справі земельній.

Біляшівський. У всякому разі треба якомога швидше видавати щось.

Винниченко піднімає питання про утворення видавничої комісії і друкування брошур і т.д. Треба завести свою друкарню.

Грушевський піддержує, бо напр[иклад], «Вісті»* ще й досі лежать. Треба вибрати комісію для відшукання друкарні.

Вибирають Христюка. Згодом зголошуються взяти участь в комісії Крижановський і Колос.

Стасюк каже, що в Катеринославщині** продається друкарня.

Хтось з рядів. В провінції пустують друкарні.

Грушевський і Винниченко указують, що з Києва користуватися друкарнями на провінції дуже трудно.

* Мова йде про «Вісті з Української Центральної Ради».

** Так в тексті.

На 18 квітня на 4 годину призначаються слідуєчі збори і на тому засідання кінчається.

Голова

Завідуючий секретаріатом – [Євгена Онацького] /підпис/

*(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 7-9 зв. Рукопис, оригінал.
Автограф Є. Онацького).*

№ 7

18 квітня 1917 р.

Головує М. Грушевський. За секретаря Є. Онацький. Присутні: Винниченко, Єфремов, Крижановський, Прокопович, Колос, Мірна, Мірний і інші. Також гість Широцький.

Питання про комісарів Волині і Буковини

Пр[офесор] Грушевський робить доклад. Вязлов приїхав до Грушевського і сповістив його, що видвигають його кандидатуру на комісара Буковини, але він не може прийняти, не повідомивши Центр[альну] Раду, – якщо Рада піддержить його кандидатуру, то він, як свідомий українець, коритиметься її постанові, але все-таки, якщо можна, просив би його увільнити. Тоді ж таки Вязлов підняв питання про те, що слід би убраться з Волині Євлогія. Грушевський пропонує Вязлова видвинути на комісара Волині, тим більше, що буковинський комісар, після призначення Дорошенко комісаром Галичини, не буде мати великого значення. Два дні назад комісарство Волині було пропонувано бар[ону] Штейнгелю, але Штейнгель не хоче. Чи не можна б на буковинського комісара призначити когось іншого? Вязлов, видвигає кандидатуру Багрія, пр[иват]-доц[ента] Петроградського університету.

Широцький. Багрій з'явився в Петербурзі років 1½-2 назад разом з Перетцем, учнем якого він був. До українського руху

відношення не має. Зайцев* балакав з ним з метою прилучити його до укр[аїнської] громади і вражіння в його зосталось досить прикре.

Грушевський. Вязлов казав, що на Буковину Багрія прийняла Акад[емія] наук³⁴ для охорони пам'ятників.

Єфремов. На Буковині діло піде само собою. Важніше мати свого кандидата тут на Волині. Щодо Багрія, то Перетц висловлювався в бесіді з Єфремовим про Багрія досить добре.

Крижановський. Я Вязлова досить добре не знаю. Але ті люде, котрим приходилося з ним працювати, кажуть, що він вузький формаліст, педант, що до українського питання, – то він обсадив себе росіянами, і свого українства нічим себе не виявив**. Краще Вязлова видвінути на председателя Черн[івецького] Окр[ужного] суда.

Єфремов. Формалізм для комісара не є велика хиба. Щодо його українства, то в цьому не може бути ніякого сумніву. Щодо нарікань служащих, то він дійсно тяжкої вдачі, але це для нас не важно.

Прокопович. Педантизм в цім випадкові тільки плюс. А вдача його для нас не має значення.

Грушевський. Справою призначення на голову суду ми можемо не займатися, бо його кандидатуру видвигають інші кола (кадетські).

Приймається пропозиція видвінути кандидатуру Вязлова на губ[ернського] комісара. Доручається завід[уючому] секретаріятю Онацькому срочною телеграмою запросити згоди волинських укр[аїнських] організацій.

Питання про подільського комісара

Грушевський. Член Ц[ентральної] Р[ади] від Поділля Любинський їздив до Винниці і привіз звідти звістку, що винничане висовують кандидатуру на губ[ернського] комісара – Марковича

* Мова йде про Павла Івановича Зайцева.

** Так в тексті.

і Степуру. Степуру, як людину порівнює молоду, можна на помічника комісара, а Марковича на комісара.

Єфремов каже, що він одержав лист від Марковича, що він цілком добре себе почуває. Маркович – людина потрібна, енергійна, знає службу, як бувший прокурор і т.д. До того ж дуже на Поділлі популярна людина.

Вирішено ждати відповіді з Кам'янця.

Про Багрія

Широцький. Не своїми словами, а словами багатьох людей свідчу, що Багрій не українець. Пропоную кандидатуру Біляшівського.

Ніхто не піддержує.

Єфремов пропонує в остаточній формі не вирішувати питання про кандидатуру Багрія, а зібрати відомості.

Доручається Онацькому зібрати відомості, запитати Дорошкевича, товариша Багрія.

Про Євлогія

Вирішено переказати через Широцького до Петрограду про те, що було б бажано усунути Євлогія.

Про посаду інспектора Київської округи

Пр[офесор] Грушевський докладає. Цю посаду займає зараз Озаревич, людина тяжко хвора, котра вже не може нести служби. Кандідата відповідного ще немає. Грушевський пропонує поміркувати про кандидатуру Мортірія Галіна, старого драгоманівця.

Проти цієї кандидатури ніхто не висловлюється, але...*

Крижановський одмічає, що посади виникають перед нами якось випадково. Нема ніякої пляномірності в тому, як ми заміщаєм ці посади. Треба принципово вирішити, чи ми заміщаємо тільки громадські посади, – посади, які мають громадське

* Речення не має закінчення.

значіння, чи також і різні бюрократичні посади, для громадської діяльності байдужі. Ця посада для нас безразлічна.

Питання про укр[аїнське] військо

Грушевський докладає, що як йому відомо, Суковкін говорив з Ходоровичем в справі війська, і послідній пішов на великі уступки, – але Грушевському не удалось того перевірити. Пропонують викликати Мірного, котрий повинен знати стан речей.

Колос зробив доклад про те, про ворожий настрій [в] укр[аїнських] військових колах до Центр[альної] Ради*, викликаний невдалою стилізацією резолюції Ц[ентральної] Р[ади] щодо «3000», зробленою Ніковським, проголосивши її в засіданні об'єднан[аного] зібрання військових і робітничих депутатів**.

Крижановський. Між нами і військовими пробігла чорна кішка.

Винниченко. Волі нашої не прийдеться здобувати багнетами. Бо і сили такої не буде, – а розрішиться все питання на Установчих зборах, які, між іншим, навряд чи згодяться на автономію. Автономія буде, це я можу напевне сказати, через років 10.

Колос. Варто було б щоб Ц[ентральна] Р[ада] мала більший вплив на Військову раду***.

Винниченко. Міхновщина – явище часове. Чим ширше йтиме військовий рух, тим міхновщина буде все більш зникати.

Про Понятенко

Слухали заяву п. Понятенко про те, що він складає свій мандат до Губ[ернського] комітету тому, що п. Барановський член Комітету Ц[ентральної] Р[ади] і Губ[ернського] комітету, схарактеризував виступи п. Понятенко цілком негативно, і тому

* Так в тексті.

** Йдеться про зібрання рад військових і робітничих депутатів.

*** Йдеться про Раду військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка.

п. Понятенко, «шануючи репрезентацію укр[аїнського] громадянства» не вважає себе в праві zostаватися його представником.

Постановили передати заяву п. Понятенко до п. Барановського і просити його пояснень в цій справі.

Про утворення комісії

Винниченко здійснює питання про комісії.

Ми займаємось якимись випадковими справами, а охоплюючого плану нема. Треба, щоб працювали комісії, які б робили головну роботу і раз на тиждень складали своє справоздання перед Ц[ентральною] Радою.

Пропонує засновати і відновити комісії: організаційну, правничу, виборчу і видавничу.

В завдання організаційної комісії входить: вимагати від кожної укр[аїнської] партії і організації докладного цифрового відчиту про кількість своїх членів. Вона повинна мати велику мапу України, на котрій треба відмічати ті міста і села, про котрі ми маємо відомості, що там є наші організації, або наші люде. В одному випадкові треба вживати одну фарбу, в другому другу.

Онацький зауважив, що секретаріат це уже має на увазі зробити при експедиційному і адресному бюро в найближчій часі.

Винниченко. Необхідно також заснувати видавничу комісію. Треба дбати про поміч видавничим комісіям різних партій. Треба придбати друкарню. Тим більше, що є змога використати де-які зв'язки (через Ніковського) для здобуття паперу.

Потрібна агітаційна комісія, не бюро агітаційне, а іменно агітаційна комісія.

Треба також поставити як слід на ноги національне Бюро праці, – котре можна було б назвати і Бюро влади.

Грушевський. Як казати правду, то слід би почати реорганізацію з голови – з Комітету. До комітету ходять акуратно тільки чоловік 5. А інші – сьогодні одні, завтра другі. Ми маємо право розширитися в своєму складу, але і розширення повинно бути проведено в такому напрямі, щоби прийняти люде не «honoria sansa»³⁵, а дійсно людей праці. Слід би може трохи

згодом переглянути весь склад Комітету і запропонувати тим, що не ходять, скласти мандати.

Вносять[ся] пропозиції підняти насамперед ті комісії, які вже існують, і в першу голову правничу.

Здіймається питання про заснування військової комісії, але вирішають відкласти її закладини до в'яснення тих треній, котрі виникли в зв'язку з неточною формулювкою Ніковським і «Київською Мислю»³⁶ резолюції Ц[ентральної] Р[ади] від 15 квітня щодо «3000».

Вирішено післати до газет лист, складений Винниченком з огляду на ті чутки, що пішли по місту, ніби то в формуванні тих 3000, і агітації серед них брала участь Ц[ентральна] Р[ада].

Голова У[країнської] Ц[ентральної] Ради
Секретар
Завідуючий секретаріатом Євг[ен] Онацький

*(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 10-12 зв. Рукопис, оригінал.
Автограф Є. Онацького).*

№ 8

19 квітня 1917 р.

Головує пр[офесор] Грушевський. За секретаря Євг[ен] Онацький.

Присутні п.п. Барановський, Христюк, Крижановський, Прокопович, Єфремов, Стасюк, Коваль, Садовський, пізніше приходять Винниченко, Бойко, Колос.

Розпочинаються збори розглядом заяви П. Понятенко. З приводу цієї заяви бере слово п. Барановський, котрий говорить, що він в своїй промові, викликаній промовою П. Понятенко в Губерніальнім комітеті на українській мові, мав метою підкреслити громадянську мужність і красномовність П. Понятенко, який тільки один говорив в комітеті українською мовою, котра

зробила на присутніх, в тім числі і на Барановського, гарне вражіння, – і не зважаючи на те, що зміст мови де-яким присутнім може і не подобався, позаяк промовець ворушив питання для деякого досить гостре, всі з увагою слухали цю промову, що Барановський і висловив в виразі «вуха в'януть, а вони слухають».

Христюк. Вся промова Барановського була в похвалу, а ніяк не в ганьбу п. Понятенко. Тут очевидне непорозуміння. Виступи п. Понятенко, які завсігда відзначалися тактовністю, і той раз також не мали нічого щоб можна було йому закинути.

Крижановський вносить резолюцію, – з заявою Христофора Антоновича і слів присутніх на тих зборах (крім Христюка висловлювалися ще й інші), які чули промову Понятенко і Барановського видно, що тут трапилося непорозуміння. Висловлюючи жаль з цього приводу, я пропоную просити п. Понятенко не складати свого мандату, і доручити завід[уючому] секретаріатом переслати п. Понятенкові витяги з протоколів засідань, присвячених заяві п. Понятенко.

Пропозиція одноголосно приймається.

Піднімається знову справа про реорганізацію Комітету.

Організація військової комісії була перенесена на це засідання, але позаяк т. Запорожця не було, т. Колос міг бути лише недовго, ця справа відкладається.

Барановський вносить пропозицію, щоби Комітет так часто не збирався, досить би може президіуму.

Пр[офесор] Грушевський протестує проти цього, бо Веселовського нема, місце заступників голови то 2, то один, а то і не одного – де ж президіум? Справи так болять, що не вспіваємо робити, від того і приходиться часто збиратись. Комісії не працюють. Фінансова комісія – Коваль, Барановський, Стасюк, Ігнатович збиралася лише раз.

Крижановський. Стешенко хоча є головою шкільної комісії, але ми його ніколи не бачимо, скоріше б слід було обрати на голову Прокоповича, який у нас і часто буває, і зараз є тут.

Прокопович. Я власне дуже близько стояв до педагогічного діла, і я не зрікаюсь. Але треба передивитися або всіх голов комісій замінити їх*, або нікого. І до того вважаю присутність Стешенка корисним.

Грушевський пропонує, не передрішаючи того, хто буде головою комісії, просити Прокоповича зайнятися організацією освітньої комісії.

Христюк. Прокопович буде організатором, головою комісії, а Стешенко помічником голови.

Грушевський пропонує вихід протилежний.

Прокопович. Стешенкові було уже проголошено, що він є голова, і перерішувати тепер незручно.

Постановлено називати комісію не шкільною, а просвітньою. Запросити Прокоповича на товариша голови.

Христюк пропонує закласти аграрну комісію.

Крижановський проти. Це питання ще раніше обмірковували і відкинули, бо Ц[ентральна] Р[ада] є коаліційний орган різних партій, а кожна партія вирішає аграрне питання по своєму. Через це ми можемо мати лише 2 спільних питання, на яких єднаємось – федерація і автономія.

Христюк визнає це слушним, але говорить, що аграрна комісія не буде щось вирішати, її діяльність буде направлена виключно на допомогу селянам, до часу вирішення цього питання. Селяне починають ділити землю, Уряд заклада комітети в раді примирительних камер, і во всіх цих справах треба кидати і свій голос. Може б треба було зібрати якийсь статистичний матеріал.

Садовський. Утворити аграрну комісію, значить мати аграрну програму, а ми такої не маємо.

Заснування аграрної комісії визнати (семеро проти одного) не бажаним.

Відозва про позику волі

Крижановський читає** зо змінами, зробленими на засіданні 18 квітня.

* Так в тексті.

** Йдеться про проект постанови Комітету Центральної Ради.

Грушевський. Гарно і популярно відозва написана, та чи не за сильно ми запрошуємо до тієї позики?

Садовський. Невірно в відозві вказується, що Терещенко звертається до Центр[альної] Ради.

Грушевський. Він звернувся до голови З'їзду*.

Винниченко. Рада [-] орган З'їзду.

Садовський. Так то воно так, тільки я боюся, що «Киевская Мысль» причепиться.

Рішати, що краще написати, що Терещенко звернувся до З'їзду.

Єфремов вказує, що популярність в відозві не всюди витримана.

Крижановський пропонує дати Єфремову виправити.

Грушевський. Барановський дав середину, може тепер він дасть і початок, і кінець.

Крижановський. Йому по українському досить тяжко це робить. До того ж він, як і я, зайнятий 24 години.

Відозва для виправки передається Серг[ію] Єфремову.

Про позичку для Нац[іонального] фонду

Крижановський читає проект наказу про позичку для потреб Національного фонду.

Прокопович. Час підписки – місяць, ліквідації – також місяць, – чи не можна встановити строк, як для векселів – півроку.

Садовський. Як може Рада, не будучи юридичною особою взятися за позику. В проекті гарантією позики виставляється те, що авт[ономний] уряд України виплатить цю позику. Це ще питання, чи він виплатить. І до того ж цей спосіб займу не «предусмотрен» законом.

Єфремов. Це безумовно дуже важливе питання.

Винниченко. Коли робиться позичка, то дається якесь забезпечення. Ми безумовно маємо юридичне лице, бо ми являємось представниками. Був з'їзд, який нас обрав, і є протокол того з'їзду і тих виборів. Але ми можемо морально провалитися, –

* Мова йде про Національний конгрес.

просто не зберемо грошей. І це буде моральний провал, – бо треба ж буде оголосити наслідки позички. Може б треба звернутися до яких заможних осіб чи інституцій, щоб вони поручилися. Тоді на обов'язку Ради буде виплатити позичку хоч би що там ні було.

Грушевський з цим не згоджується. Це утопія – поручительство членів Ради. Роблячи позичку на тих підставах, на яких ми її робимо, ми робимо апеляцію к признанню нашого авторитета і віри в будучність України. Ми нікого не дуримо. Ми не обіцяємо бозна чого. Хто не вірить в день Націон[ального] фонду і в автономію України, той не підпишеться. Це питання довірря, нашого морального авторитету. Ті, що будуть підписуватися, будуть маніфестувати своє до нас довірря. Я думаю, що ця позичка повинна мати поспіх. Ми звернемося до банків, і я не думаю, щоб вони нам одказали. Центр[альна] Рада хоче маніфестувати свій авторитет, люде – своє довірря до нас і віру в будучність України.

Коваль. Безумовно ми цю суму покриємо. Тепер без усякої організації і агітації, копійками ми збрали 16000. Особливо можна надіятися на кооперативи, та земства, городи. Що ж до юридичного боку, то багато тепер робиться не юридично.

Садовський. Краще замість позички розробити проект націон[ального] оподаткування.

Коваль. Це буде само собою.

Садовський. Тут також ми б мали маніфестацію, – і ми б не так ризикували на провал. Мали б юридичний ґрунт, який позичка не має. Опреділяти суму першого займу не годиться, бо 10000 – як міра довірря – замала.

Бойко. Що торкається другої позики, то коли перша має ґрунт доброї волі, і виплата її залежить від самих українців, бо вони будуть давати в день Нац[іонального] фонду для виплати цієї позики, то друга позика такого характеру не має. Виплата її не залежить від волі самих українців. Треба її розкидати між укр[аїнськими] організаціями.

Винниченко. Власне кажучи ми 3 роки робили день Нац[іонального] фонду. Перший раз на першу позику, другий раз – день Нац[іонального] фонду, і третій – самооподаткування.

Треба краще знищити першу позику зовсім і через якийсь місяць оповістити позичку. А оподаткування своїм порядком.

Грушевський. Барановський нам обіщав дати циркуляр про оподаткування.

Бойко читає постанову 14 квітня про те, що складання цього циркуляру доручено фінансовій комісії і секретаріату.

Висловлюється жаль, що того циркуляру досі не має.

Грушевський. Рациональність першої позики і для мене не ясна. Крім того, треба так зробити, щоб відозва в справі займу свободи явилась або після циркуляру, або разом з нею, щоб люде мали змогу розібратися куди треба більше нести.

Крижановський висловлюється проти оподаткування. Позика це симптом того, що ми стаємо на державний ґрунт, нема сумнівів, що зніметься галас, це свідчить епізод з [«]3000[»]. Але нам це не може стати на заваді. Що ж до кооперативів, то дурно давать вони навряд чи згодяться. Їм увесь час тлумачать про самодіяльність і про те, що ніщо не можна людям давать дурно, і це їм [в]війшло в плоть і кров. Навіть на пам[‘ятник] Шевченко давали дуже неохоче. А позичка – це інша річ. Спосіб позички більш відповідає психології кооператорів.

Єфремов. Все таки мене турбує юридичний бік справи. На кого ми, як що зніметься, зможем опертися, – і особливо коли вступимо в конкуренцію з позикою волі, як пропонують. Юридичний бік треба вяснити. Першої позики краще не робити. Почати з дня Націон[ального] фонду.

Прокопович. Через брак часу нам все одно не пощастило б з першою позикою. Треба б підготовляти ґрунт для другої позики. Комісія повинна повести агітацію серед кругів близьких до банків – буржуазних (Василенко, Корольов, Синицин), – державного³⁷ (Игнатович) і кооперативних (Союзбанк³⁸), і включивши представників їх в комісію, рішити справу.

Христюк піддержує цю пропозицію.

Крижановський. Як боятись юриспруденції, то нам нічого не можна робити, не можна і ставити метою досягнення автономії, а просто треба її ждати.

Винниченко пропонує день Націон[ального] фонду відсунути місяців на 3. Що ж викличе з боку росіян ця позичка? Ми ж

звертаємося до своїх. Хто віре, той дає, ми нікого не обов'язуємо. Чому ми не маємо права робити позичок?

Єфремов. Город не має право роботи позичек, інакших як з дозволу центр[ального] уряду.

Винниченко. А може нам що зробити щодо центр[ального] уряду.

До того приєднується і Прокопович.

Грушевський. Треба начати з заклику до приватних осіб і громадських інституцій жертвувати і робити асигновки на націон[альний] фонд. Уряд ніколи не дасть дозволу на національну позичку з оплатою укр[аїнським] сеймом.

Винниченко. Ми цією позичкою вже заявляємо, що ми маємо автономію, і в цьому суперечимо самі собі, бо в «Новій Раді»³⁹ і на нараді ми самі заявляли, що ми не думаємо нічого актроїрвати⁴⁰ * і т.д. Або як уже так, то проголошуйте війну; або на ту ногу, або на ту.

Крижановський. Ми заняли ту позицію, щоб фактично переводити те, що можемо. Лише актроїрованія ми не будемо робити. Або ми віримо автономії, або не віримо. Поки я хожу сюди, я вірю, перестану вірити, – кину зразу все і не буду ходити.

Єфремов. Ця позичка і єсть актроїрованіє. Такі позички можуть робити лише уряду, і як ми проголосимо позичку, то значить проголосимо себе і урядом. Що ж до віри, то я не певен в тому, що ми в Уст[ановчих] зборах здобудемо автономію.

Винниченко. Я глибоко вірю, що автономія в нас буде, але я не певен, що вона буде зараз. Я пропонував би відкласти цю позичку до того, поки ми вияснимо свої сили. Цього вимагає реальна політика. Ми повинні підрахувати. Може автономія буде через 3 місяці, а може і через 10 літ.

Садовський. Як можемо ми брати на себе такий обов'язок, як то висловлено в проєкті [-] «Укр. Ц[ентральна] Р[ада] вживе

* Правильне написання цього слова – октроїрування; тут і далі за текстом.

всіх заходів, щоб автономний уряд оплатив позику». Ми тепер є меншість і беремо обов'язок примусити більшість.

Грушевський пропонує скінчити балачки, бо ніякої постанови все одно виносить Комітет не може, бо це питання стоїть на порядку денному Центр[альної] Ради. Ми ще не обміркували всього порядку денного Ц[ентральної] Ради.

Прокопович пропонує докласти Ц[ентральній] Р[аді], що в Комітеті це питання обмірковувалось і розроблення його доручено комісії з представниками банків.

Грушевський. Питання про позику є тільки частина фінансового плану. Всі, власне, згодні з планом лише одні говорять, що треба його перевести зараз, інші пропонують пересунуть на пізніше.

Бойко. Можна погашення позички віднести не на автон[омний] уряд, а на наші громадські інституції.

Доручається Ковалеві зробити на заг[альних] зборах Центральної Ради доклад всього фінансового плану.

Входить Запорожець і робить **позачергову заяву**.

В комітеті воєнних і робітничих депутатів колосальна настроєність проти українців, говорять, ніби наші інституції вели агітацію серед [«]3000[»], яких вже не 3000, а далеко більше коло 5000. Да і ті теж змінили свою позицію. Раніш згоджувались їхати на фронт без амуніції, без обозу, а тепер не згоджуються. Обрали собі командіра, якогось штабс-капітана, якого ніхто не знає. Дуже нетактовна людина як про те свідчить інцидент з Оберучевим. Поділились на куріні, сотні. Багато хвилюються, до чого спричиняється почасти і те, що мають погану кухню. До їх що дня пристає 200-300 чоловік. І це все люде, котрі повинні вже бути на фронті. Вчора коло двірця* Ходорович обіцяв їм казарми, і вони вже одведені, але малі, всіх не вміщають. Досі власне все-таки нічого не відомо, чи буде полк, чи не буде. Солдати з полків просрочили вже на 15-20 днів, і починають просто боятись їхати на фронт, і всі держаться кухні.

* Так в тексті.

Всю відповідальність Комітет перекладає на всі українські організації, що вони ніби то вели агітацію. На завтра скликають зібрання солдатів всього гарнізона і ставляться страшенно вороже.

Коваль. Де вони («3000») офіцерів набрали. Вчора ж в маніфестації я в рядах налічив 18 офіцерів.

Запорожець. Одного я знаю, це офіцер 5[-ої] стрілкової дивізії, він приїхав до Києва, узнав про укр[аїнський] полк і пристав. Але інших ніхто не знає. Командіра також ніхто не знає. Це здається навіть і не українець.

Стешенко (незадовго перед тим прийшов). Це може кінчитись кров'ю. Комітет повинен втрутитися, щоб якось розділити атмосферу.

Винниченко. Це можна було б зробити тільки приєднавшись до постанови виконавчого комітету*. Єдине, що ми можемо зробити – іти до шовіністів і казати не лайтеся, тягнуть їх до суду і т.д.

Грушевський. Треба дати в пресу, що ми прослухали заяву військових організацій, що ніякої агітації з їх боку не було. Вони ж («3000») раніше звернулися до коменданта, і військові і ми взяли тільки тоді, коли цю справу занедбала воєнна вища власть. Згоджуюсь, що треба виступити судом проти тих, що пускають плітки**.

Коваль. Треба б скласти лист до виконавчого комітету.

Садовський. Треба післати звістку Лотоцькому.

Стешенко пропонує порозумітися.

Грушевський і Винниченко свідчать, що спроби порозумітися були, відбували наради[,] тощо, але нічого не вийшло.

Винниченко. Міхновський все порушував своїм шовінізмом, своїм викликом: «ви тут гості». Як будуть такі представниками, то треба буде все порвати з військовою організацією***.

Прокопович пропонує надати заяву в пресу і в виконавчий комітет.

* Йдеться про Губернський виконавчий комітет; тут і далі по тексту.

** Так в тексті, мова йде про «плітки».

*** Так в тексті.

Крижановський. Багато во всій цій історії винувата наша невиразна позиція. Міхновський кинув лозунг «українське військо», а ми не перечили.

Грушевський. Це посіяв Ходорович своїми польськими легіонами. Польські легіони формуються, а укр[аїнські] солдати, не затримуючись, проходять просто на фронт.

Сфремов пропонує одмежуватись від військових організацій.

На цій справа переривається і Стешенко піднімає питання про шкільну раду, закласти котру Педагогічний з'їзд⁴¹ доручив Центр[альній] Раді: потреба в ній дуже велика.

Під цей час приходять Міхновський, ген[ерал] Іванис і Корольчук.

Міхновський докладує про весь хід подій.

У п'ятницю вдень товариш голови Укр[аїнської] фракції совета роб[ітничих] депутатів запросив Міхновського до фракції. Прибуло всього на нараду біля 20. Тут оповіли, що на етапному пункті зібралося од 2000 – до 3000 солдатів, почасти дезертирів, почасти слабосильних, і хочать іти на фронт не раніше, як в вигляді якоїсь укр[аїнської] військової одиниці і під укр[аїнським] прапором, і справляють досить прикре вражіння на комітет. Нас запросили не як представників, а як приватних людей на нараду. Нам говорили, що не розуміють навіщо укр[аїнське] військо. Ми говорили і те, і се, але ми не мали відомостей. По тому було засідання фракції, після котрого вирішили поговорити офіційно і запросити президії Ц[ентральної] Ради, президіум клубу* і т.д. Перед засіданням ми порадилися і вирішили виступати тільки солідарно. На засіданні трапилося 2 інцидента, один з Таском, котрий назвав себе гостем, на що один з військових відповів, що він тут є дійсно гість, другий з полковником Чеховичем, не зрозумівшим навіщо військо.

З самого початку пр[офесор] Грушевський зголосився, що ми всі солідарні, а в справах військових треба звертатись до

* Йдеться про Військовий клуб ім. П. Полуботка.

військових. З нагоди проголошеної Міхновським постанови, відбулася дискусія. Години через 2, пр[офесор] Грушевський поїхав, zostався з Ц[ентральною] Р[адою] тільки Винниченко. Було рішено не виносити постанов, а тільки вислухати що кожний скаже. Винниченко заявив, що на де-які постанови він згоден, на де-які – ні, і повинен порадитись з Комітетом. Військові zostалися на старій позиції. Отоцький сам від себе (не від організації) вніс пропозицію, щоб відповідальність за майбутнє перекласти на укр[аїнські] організації, і що укр[аїнські] організації повинні переконати солдатів поїхати на фронт. Міхновський заявив також сам від себе, що як хтось хоче когось переконувати, то краще хай вони переконують правительство, щоб воно видало якийсь акт в роді польського або фінляндського⁴². У суботу ввечері зібралися в Гор[одському] исп[олнительному] комітеті в 5 годин. А потому ввечері ж (в 10 годин) тут. Центр[альна] Рада прийняла позицію, як «Київск[ая] Мисль» закріпила в вигляді надрукованої в неї резолюції. На засіданні військових в вівторок в 10 годин ранку всі були вражені цією резолюцією. Але позаяк т. Колос запевняв, що текст надрукований різниться від справжнього текста, то вирішили не виносити постанов, аж поки не дістануть завірений членами Центр[альної] Ради. Сьогодні дістали. А вчора був мітинг на Сирці⁴³. Тут сформувався полк. Вибрали командіра полка, невідомого нам чоловіка, вертався він з Кавказу, прочув про полк і пристав до його. Завуть його штабс-капітан Гребінчук-Путнік. Вибрали і його помічника, і офіцерів. Ніхто з них не входить в нашу організацію. Увесь полк з прапором заявивсь годин в 5 перед Педаг[огічним] музеєм, а звітти пішли до дворця⁴⁴.

Ще в суботу ввечері вони прибули до університету⁴⁵ всім полком, і рішили взнати, яку позицію займе що до них Совет объединен[ных] организаций⁴⁶. Їм відповіли, що вони повинні направлятися на фронт, чим швидче.

Коли прийшли до палацу, зробили мітинг. Отоцький виголосив промову на тему «Долой войну!». Це фактично треба буде ще перевірити. Але на превелике диво Отоцького солдати відповіли, що вони мають свій полк і хочать воювать.

Але коли Таск хотів говорити, то солдати почали кричать, що він хотів їх арештувати, і не дали говорити. Потому він говорив.

Через де-який час приїхав Ходорович. Командір полка рапортував від імені полка. Заграла музика, Ходорович прийняв рапорт, назвав «командиром полка». Просили його сказати промову по українському. Він сказав: «Вітаю вас, браття. Вітаю перший укр[аїнський] полк, зичу здоров'я, нехай живе вільна Україна, слава першому укр[аїнському] полку». Міхновський просив казарм і провіанту. Ходорович обіцявся.

Грушевський зауважує, що ще в неділю Ходорович з Іжедовим* освідчивсь перед Комітетом, що сформування укр[аїнського] війська неможливе, а в понеділок рано, в балачці з Суковкиним, уже згоджувався отпривити укр[аїнський] полк тільки без зброї.

Міхновський. Совет солд[атских] і раб[очих] депутатів об'явив, що він застається на старій позиції.

Після цього докладу збори зачинилися.

Міхновський запрошував президіум Ц[ентральної] Р[ади] прибути 20-го о 1-й годині дня на засідання об'єднан[аних] комітетів, але позаяк запросини Ц[ентральна] Рада ще не одержала, то питання залишилося невирішеним.

Голова Центр[альної] Ради

Завід. секретаріатом Євг[ен] Онацький

*(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 13-19. Рукопис, оригінал.
Автограф Є. Онацького).*

* Написання прізвища незрозуміле: Іжедов, або Ізведов.

ДРУГА СЕСІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАнь
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 9

22 квітня 1917 р.

Головує пр[офесор] Грушевський.

Засідання розпочинається читанням протоколу 1-го засідання Центральної Ради 8 квітня. З де-якими поповненнями протокол затверджується.

Пр[офесор] Грушевський запитує збори, чи Центр[альна] Рада хоче, щоб протокол був опублікований, чи щоби він зостався при ділах?

Центр[альна] Рада ухвалює протокола не распубліковувати.

Слово дається т. Чечілю.

Т. Чечіль з доручення ІІІ Студентської конференції⁴⁷ вітає Ц[ентральну] Раду. Велика праця лежить перед Центр[альною] Радою, і треба сподіватися, дасть вона й великі наслідки. Українське студентство кость от кости і плоть од плоті укр[аїнського] народа, слідить за великою роботою Центр[альної] Ради, направленою на щастя народу, і бажає вам високо держати свій прапор, не вважаючи на всякі перешкоди, які можуть бути од наших близьких і далеких сусідів. Бажає поспіху в праці.

Слово т. Севрюка.

Т. Севрюк, від імені ІІІ Студ[ентської] конференції, звертається особисто до пр[офесора] Грушевського і вітає його. З великим задоволенням, з великим щастям маємо ми нагоду висловлювати своє щастя, коли зможемо нарешті слухати Вас, не лише як публіциста і політичного діяча, але як і професора в своїм університеті.

Пр[офесор] Грушевський підходить до т. Севрюка і вони цілються.

Ковалевський вітає Центр[альну] Раду від трудового селянства Полтавщини. Селянство жде від Центр[альної] Ради реальної праці.

Шемет вітає Центр[альну] Раду від лубенського громадянства.

Бойко докладає, що студентство зробило перевибори своїх представників.

Після цього пр[офесор] Грушевський робить справоздання діяльності Комітету Центр[альної] Ради за час від 8 до 22 квітня.

З самого початку на Комітет насунулася сіра буденна праця, прийшлося займатися своєю внутрішньою організацією. В канцелярії за той час, поки була остаточно зорганізована Центр[альна] Рада, набралися гори паперів, для залагодження котрих раніше не було ні людей, ні часу. Та і після цього перешкоджали відсутність помешкання і коштів. Через це де-який час в канцелярії працювали ті, що мали час і охоту. А справи все росли і ширилися. Треба було зайнятися[:]
I. організацією канцелярії. Справи можна було поділити на декілька головних груп: 1) од галицьких засланців⁴⁸, котрі ждали повернення на батьківщину; 2) від українців, що проживають по за межами України і 3) справи про всякі інформації, відповідати на які всякому зокрема не було жодної можливості. Помешкання порядного не маємо ще й досі. Канцелярія міститься в коридорі, де ходить багато всякого народу, – це, безумовно, не може не відбиватися на роботі Центр[альної] Ради.

II. Окрім справ канцелярії багато відібрало уваги і сил порядкування справ З'їзду*. Через нещасливі друкарські обставини, а також повинь, котра на цілий тиждень спинила працю по друкарнях, «Вісті Центр[альної] Ради» з справозданням З'їзду не вийшли ще й досі. Передплата оголошена досить висока

* Мова йде про Український Національний конгрес, що відбувся у Києві 6-8 квітня 1917 р.

1 карб. на місяць, хоча «Вісті» виходять як тижневик. Але позаяк вони будуть виходити в невеликій кількості, треба було виставити високу передплату.

III. Треба було також негайно зайнятися підготовкою матеріала для пленарних засідань Центр[альної] Ради. Виробили проекти а) наказу Центр[альній] Раді і Комітетові Центр[альної] Ради. Треба буде сьогодні ж вибрати комісію, яка розгляне цей проект і представить завтра пленарним зборам. в) Проект статута губерніяльних, повітових і волостних національних рад. Тож треба вибрати комісію для обміркування цього проекту. с) Плян фінансової комісії⁴⁹ – справа оподаткування, позички, нац[іонального] фонду. Треба вибрати також комісію фінансову.

Обговорювалась також справа організації Областної ради* і взагалі справу про утворення статуту автономної України.

І нарешті ще одна справа за останні [дні] відібрала всю увагу і час Комітету Центр[альної] Ради, – це справа організації укр[аїнського] полку**. В цій справі вам зробить доклад товариш Винниченко. Від ранку п'ятниці, коли нас несподівано було покликано на нараду з Комітетом воєнних і робітничих депутатів, – і до нині ми не могли займатися як слід якою будь справою. Увесь час Комітет кликали на різні засідання, ми відбували в цій справі свої засідання і т.д. Тільки сьогодні годині о III, як кажуть військові, цей інцидент можна вважати вичерпаним. Так проходила робота Комітету, котрий, неважаючи на те, що було йому призначено на тиждень лише 3 чергових зборів, збирався що дня, бо того вимагали увесь час різні пильні справи.

Після цього, дається слово для доклада т. Винниченко. Але доклад т. Винниченко дуже скоро був перерваний, бо увесь президіум – пр[офесор] Грушевський, С. Єфремов і Винниченко повинні були раптово покинути засідання для наради з ген[ералом] Ходоровичем, котрий в сей час прибув до музею.

* Вочевидь мова йде про ідею створення представницького органу населення усіх українських губерній.

** Йдеться про організацію Першого українського козацького ім. Б. Хмельницького полку.

Місце голови займає т. Крижановський.

Представники з місць прохають слова для поінформування про відношення на місцях до справи з укр[аїнським] полком.

Першим забирає слово представник від Катеринославського гарнізона⁵⁰, який каже, що все те, що говорили, ніби формування укр[аїнського] полку може викликати розруху на фронті; що солдати начнуть кидати свої полки і т.д., – є видумка. У нас в Катеринославщині ні одна голова про се не думала. І полковник у нас казав, що тільки і надія на українців, що може вони наведуть порядок. Були і у нас обрані депутати, але комітет цей зразу вдарився лобом об стіну, як задумав боротися з дезертирством. Треба було щось видумати. І от я прочитав 2 лекції, і мене зразу обрали депутатом, а також і представником до Центр[альної] Ради. Вирішили носити укр[аїнські] стрічки, і я їх спитав, що то значить носити укр[аїнські] стрічки. Це значить, що той солдат хто носить, повинен бути найкращим, не грубїть офіцерам, не пиячить і т.д. Коли їхав до Києва, то почував велике обурення, бо узнав, що поляки забирають гору навіть там, де українців більшість. Чому нам перешкоджають утворити укр[аїнський] полк. Я від усього Катеринославського війська кажу, що все те, що проти цього говорять, – видумка. Ми тільки хочемо добра собі і волі державі Російській. Далі оповідає про свято 1 мая, коли совет солд[атських] і раб[ітничих] депутатів⁵¹ зробили 30 трибун, а українцям тільки одну дали, та і тої не дістали, і прийшлося говорити з коня. Поставили в нашій роті укр[аїнський] прапор, було прапорів – штук 30, а як пішли походом, то всі команди змішалися, ті ідуть туди, ті сюди. А ми як пішли, так всі і пішли за нами. І все то в їх вийшло тільки на папері. І полковник казав – може хоть українці наведуть порядок. Ми катеринославці заявляємо протест проти наклепу про оголення фронту і дезорганізацію. Це така ж брехня, як та , що колись казали, що як царя не буде, то і порядку не буде. А тепер ми бачимо, що і царя нема, і порядок є. Так і з тим.

Далі слово бере солдат-артилеріст – представник, як він каже «тяжких гармат західнього фронту». Він вітає з'їзд і оповідає про організацію українців на фронті. Заявляє, що можливе

формування укр[аїнських] полків і на фронті, бо багато скрізь українців, і в кожному полку можна скласти свої роти і батальйони, а потому відповідні полки повинні на[пов]нитися ротами і реєстрами. І будуть чисті українські і великоруські полки.

Медвідь оповідає про томські організації. Зараз же після революції українці заклали свій клуб. І солдати до нього так і посунули, просять літератури. В 2 дні відбулося 2 великих віча, на яких було до 2000 людей. Влаштована школа для солдатів. Солдати самі звернулися до шкільного комітету при раді солд[атських] депутатів⁵² і добилися для неї помешкання і грошей на укр[аїнську] школу.

Представник М[...]ського*⁵³ гарнізону заявляє, що загальне відношення до укр[аїнського] війська відоме. Всі українці запа[ли]лися од п'ят до макушки однією думкою.

Другий представник Ми[...]ського гарнізону докладає, що їхня організація числить в собі до 2000 чоловік. З початку він заклався з 5 чоловік. Але 1 мая на площі вони заспівали «Заповіт», то всі українці так туди і посунули, за ними і москалі, потому москалі одійшли, а українці zostалися. Зробили тут мітинг і зорганізувалися. Посилали також до Орла, де 8000 солдатів хотять воювати під своїм прапором. Прислали делегата до Центр[альної] Ради, щоб вона їх направила, але він бачить, що тепер Центр[альна] Рада занята дуже важкою справою організації «3000», то вони підождуть.

Сніжний з запалом говоре про те, що організація укр[аїнського] війська цілком можлива і висловлює переконання, що вона буде.

Крижановський запитує, чи не час вернутися вже до порядку денного і припинити балачки в справі війська.

Балачки припиняються. Повертається президіум і пр[о]фесор Грушевський займає місце голови.

Стещенко робить доклад від шкільної комісії: Товариство шкільної освіти⁵⁴ ухвалило скликати з'їзд. З'їзд визнав, що

* Дві букви в слові не читаються.

українізація школи може провадитись ще з осені, що до нижчої школи, то можливо перевести українізацію в широкому обхваті. Потрібне національне усвідомлювання вчителів. Постановлено через те зробити курси в кожному повітовім місті. В маю [травні] курси інструкторів, які потому роз'їдуться по містах. Міністерство може допомогти грошми, дати вчителів і підручники повинні ми*. Укр[аїнська] шкільна округа⁵⁵ має 5 губерній, і міністр тільки про ці губернії і думає, що до губерній, які входять в округи Одеську і Харьковську, то для них нічого не робиться. Нам треба указати також і на них. Ц[ентральна] Рада повинна знестися з міністром, щоб і тут була розпочата українізація. Це перше, що Т[оварист]во ставить перед Центр[альною] Радою. Друге питання – це витворення української школи по всій Україні. Для цього потрібний такий орган, який би охоплював всю Україну, такого органу у нас немає, бо Т[оварист]во шкільної освіти сягає лише на Київську округу. Через те З'їзд визнав, що треба закласти Всеукр[аїнську] шкільну раду.

Пр. Грушевський запитує про конструкцію шкільної ради.

Стешенко. Що до конструкції, то З'їзд доручив виробити її Центр. Раді, і це ж її діло, чи вона доручить від себе Товариству, чи комісії.

Пр[офесор] Грушевський питається, що робити далі, чи обмірковувати доклад, чи ще прослухати наказ Раді і фінансовий план. т. Винниченко, який повинен був робити доклад про укр[аїнське] військо, дуже втомлений, і його доклад слід одкласти на завтра.

Солдат з місця. Треба обмірковувати про військо зараз, бо це непокоїть і на фронті. Страсті дуже розбурхані.

Пр[офесор] Грушевський каже, що сам Комітет одержавши свіжі звістки, ще не обміркував їх, а завтра Комітет представив би готовий матеріал.

Шемет пропонує закликати на завтра також склад військового комітету і Ходоровича.

* Так в тексті.

Грушевський. З військовими нарада відбувалася вже зранку, а з Ходоровичем нарада допіру відбулася. Нам хочеться добути свіжих відомостей. Зараз радяться військові, котрі сьогодні не можуть прийти, а їх голос цікаво почути.

Шмет обстоює, що треба запросити Ходоровича, бо без його відома і участі нічого не можна порушити.

Грушевський. Нам треба самим раніше порадитися. Дозвольте присвятити час докладам т.т. Ткаченко (про наказ) і Ковалья (про фінансовий плян).

Збори згоджуються і т. Ткаченко відчитує свій доклад, а потому відчитує доклад т. Коваль.

Після цього пр[офесор] Грушевський пропонує вибрати комісії, щоб вони розглянули проекти. Вирішено, одначе, виборів не переводить, і щоб до комісії записався хто хоче. Вирішено комісіям зібратися о 10 годині... * Комітет об 11[годині]. Пленарне засідання о 1 годині.

Бойко вносить пропозицію зібрати загальні збори о 4 годині. Але його пропозицію одкидають.

Зачиняються збори Центр[альної] Ради о 12 годині ночі.

*(ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 19 зв.-23.
Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).*

№ 10

23 квітня 1917 р.

Засідання Центр[альної] Ради 23 квітня починається о 2 годині. Головує пр[офесор] Грушевський.

Одкриваючи збори, голова проголошує, що докладчик в справі організації губернських, повітових і волостних рад д. Стасюк занятий на Обласному з'їзді селянських депутатів³⁶, і тому призначений на сьогодні доклад про організацію націо-

* Слово не читається.

нальних Рад не відбудеться, хіба що ввечері як Стасюк прибуде до нас. Що до військових справ, то з 10 години ранку і до 1 години дня відбувалася нарада Комітету з представниками від військових. В пів до 3[-ьої] вони обіцяли прибути сюди на збори Центр[альної] Ради і до того часу треба відкласти обмірковання цієї справи. Тому пр[офесор] Грушевський вважає потрібним запитати збори, чи хотять вони відкрити дискусії чи по військовим справам, чи по справозданням комісій.

Тушкан з Катеринославщини пропонує продовжити сесію ще на один день, бо за справою з військовими нічого не зробили, а люде ж приїхали з далеких місць, і поїхати назад нічого не зробивши, неможливо.

Грушевський зауважує, що засідання Центр[альної] Ради перешкоджають біжучій роботі Комітета, і нема власне ніякого ручательства за те, що ті ж біжучі справи не викличуть знов потреби в перерві занятій Центр[альної] Ради, бо Комітет знов буде змушений кудись поїхати по справах.

Др. Рубас піддержує слова пр[офесора] Грушевського і вказує, що праця з'їзду* буде продуктивна тільки в тому разі, коли буде строго обмежена часом. Тому пропонує не призначати засідань ще на один день і висловлює побажання, щоби ніхто не відтягав увагу Центр[альної] Ради від порядку денного.

Офіцер з місця говорить, що в словах, [«]що приїхали здалеку не для того, щоб повернутися ні з чим[»] звичайно багато правди, але треба рахуватися також і з тим, про що говорив шановний голова. Чим короче, тим краще. Але слід би висловити побажання, щоб в слідуючий раз ніякі нагальні справи не могли відірвати Комітет від роботи на засіданні Центр[альної] Ради.

Пр[офесор] Грушевський зауважує, що ніхто власне не може поручитися, що і в слідуючий раз не трапиться щось таке, що повинно буде відібрати увагу Комітету, але звичайно треба надіятися, що цього не буде.

Тушкан звертає увагу на те, що члени Центр[альної] Ради сидять в різних місцях зали, серед звичайної публіки, і тому ми

* Йдеться про роботу сесії УЦР.

навіть не можемо знати, скільки членів Центр[альної] Ради зібралося на це засідання. Добре було б, як би депутати розсілися по губерніях то що.

Пр[офесор] Грушевський згоджується з увагою і просить, позаяк Центр[альна] Рада підходить до резолютивної частини свого засідання, членам Ради заняти центр і лівий сектор, а публіку просить пересісти на 2 інші сектори.

Два делегати – один від громади Севастопольської – інженер Неклеєвич, а другий матрос – від військової Черноморської громади⁵⁷ запитують, чи мають вони право брати участь, як члени Центр[альної] Ради.

Пр[офесор] Грушевський вказує, що по постановам Ц[ентральної] Р[ади], кожна велика військова організація може прислати до Ц[ентральної] Р[ади] свого представника, що до т. Неклеєвича, то позаяк від Таврії в Ц[ентральної] Р[аді] представників ще немає, то т. Неклеєвич може тимчасово вважатись за такого представника.

Вовченко Ант. Від гуртка солдат-українців 8-го залізничного батальйону подає до відома Центр[альної] Ради також і свій мандат.

Після цього з пропозиції пр[офесора] Грушевського починається дискусія в справі доклада д. Стешенко від шкільної комісії.

Тимошенко з Харькова повідомляє про стан шкільної справи в Харьківщині. Немає досі попечителя⁵⁸ і нема на цю посаду підходящого кандидата. Два харьковські професори – Сумцов і Багалій – українці цілковито не задовольняють вимог українців харьковських. Тому треба шукати кандидатів десь в інших місцях. Що до початкових шкіл, то з всього вчителства Харькова лише 5 визнали себе за українців. Інші ставляться вороже. На губерньському з'їзді вчителів делегатка з початкової школи виступила з докладом, в якому зазначила, що батьки цієї школи висловились за укр[аїнську] школу. Вчителі на з'їзді поставились вороже до союзу вчителів, що скликав батьків і говорив, яке він мав право скликати їх. В повіті Харьковському справа стоїть теж досить гостро. На повітовім з'їзді за українізацію

школи з осені висловились 8 чоловік, проти 43. Як мотив, противники українізації виставляли брак учителів. З 300 вчителів, мовляв, тільки 10 знають укр[аїнську] мову. Тепер, цими днями в Харькові одчиняються курси для вивчення укр[аїнської] мови.

Тушкан. Член Центр[альної] Ради Біднов одержав пропозицію од повітової шкільної ради⁵⁹ влаштувати курси по українознавству для Катеринославського повіту. Лектори єсть, але все ж таки йому доручено просити Центр[альну] Раду, щоб в Києві було влаштовано інструкторські курси. Дуже добрі діла в Верхнедніпровському повіті, – тут з'єдналося до 200 вчителів, котрі визнали, що з осені треба провадити українізацію школи. 26 квітня тут має одбутися повітовий вчительський з'їзд. Вчителі вносять пропозиції, щоб були зроблені земством асігновки в 50000 р. на курси по українознавству. Цей з'їзд повинен бути на нових началах – будуть представники од волостей і т.д. Йому доручено просити у Центр[альної] Ради лекторів хоча [б] для коротких інструкторських курсів.

NN. вносить поправку, що шкільна рада запросила Біднова не влаштувати курси, бо вона сама їх влаштовує, а бути їх керівником.

Тушкан. З поправкою згоджується.

Стешенко. З цієї промови видно важливість пропозиції Педагогічного товариства⁶⁰. Ми хотіли, щоб справа йшла не кустарним випадковим методом, ми хотіли, щоб Центр[альна] Рада звернулася до центр[ального] уряду* з тим, щоби він зробив те, що зроблено в Київській окрузі, в округах також Харківської і Одеської. В Харькові навіть нема попечителя, нема людей, хто буде переводити нашу справу. Що до організації курсів в Катеринославщині, то туди не можна давати лекторів. Треба переводити одну систему, – інструкторські курси в центрі, – в Києві, і повітові курси для вчителів, по повітових містах, – і тільки на ці курси і посилатимуться інструктори.

* Тут і далі, мова йде про Тимчасовий уряд.

Плохий. Тут говорили, що в Харківі нема попечителя і нема навіть йому кандидата, бо ті люде, що єсть, не задовольняють харківчан. То треба подбати не тільки про те, щоб туди призначили попечителя, а також і про те, що б це була своя певна людина.

Грушевський. Два тижні тому Ц[ентральна] Р[ада] доручила Націон[альній] раді в Петрограді клопотатись в цій справі перед ц[ентральним] урядом. Ми намічали кандидатами пр[офесора] Сумцова, а його помішником директора народн[их] шкіл Левицького з Таганрогу. Але ще й досі з Петрограду про це немає ніякої відповіді. Ми б просили харківчан помогти нам в цій справі. Ми думали, що кандидатура Левицького забезпечить справу українізації Харьк[івської] округи. Що ж до Одеси, то туди намічали кандидатом на попечителя Науменко, помішника Київського попечителя. Може б ми просили п. Стешенко порозумітися потому в цій справі з делегатами Одеси, Катеринослава, Севастополя і ин.

Видибиди. На вчительськ[им] з'їзді в Києві Левицький був обраний на директора Винницького вчительського інституту⁶¹. Затвердження затримується тим, що ріжні інституції клопочуться про одного кандидата.

В зв'язку з словами Видибиди вноситься побажання, щоб всі кандидатури переходили через Центр[альну] Раду.

Шевет. Життя тепер дуже складне, і все більше й більше ускладнюється. Коли Ц[ентральна] Р[ада] зхоче йти в рівень життя, коли хоче за життям поспівати, то їй треба переорганізуватись, так щоб вона складалась із частин, котрі б відали ріжні галузі життя, треба організувати комісії.

Пр[офесор] Зайкевич. Попечителем Харьковської округи вже призначений Красульський Ів. Ад. Це людина гарна, тільки не нашого напрямку. Сумцов – людина поквола.

Тимошенко. Сумцов навіть не вм[іє] говорити по українському. Красульський призначений тільки тимчасово, але до кандидатури Сумцова ставляться негативно. Коли не буде стояти за спиною Сумцова якась енергійна людина, котра б фактично була попечителем округи, то харківчане ніколи не згодяться на цю кандидатуру.

Стешенко. Ц[ентральна] Рада повинна ще раз перед урядом підкреслити, що в Одеській і Харківській округах потрібні попечителі українці.

Грушевський. Отже єсть тільки одна пропозиція шкільної комісії про утворення Всеукр[аїнської] шкільної ради⁶², ставить цю пропозицію на голосовання.

Одноголосно приймається.

Переходять до читання і обговорення наказу Ц[ентральній] Раді по пактах*. Але д. Русова робить позачергову заяву.

Русова. В цей час відбуваються збори чехів і словаків⁶³. Русова одержала записки, але жодного українця там не побачила. В першій промові говорили про те, що треба вітати уряд, називали прізвіща Львова, Гучкова, але Керенського рішили не вітати. Послали привітання також до союзних з Росією держав. Головою зборів обрано пр[офесора] Цітовича, котрий сказав, що він надіється, що чехи передадуть руським ненависть до німців. Але все ж таки може було б потрібно післати делегацію, бо багато чехів живе на Україні і нам з ними треба порозумітися.

Грушевський ставить це питання на обговорення, зазначаючи, що записки Ц[ентральна] Р[ада] не одержала. Але нас чехи вітали на з'їзді.

Завідуючий секретаріатом повідомляє, що записки прийшли сьогодні рано і тому ще не були докладені.

Шевет. Чехи вітали нас на нашій землі на Конгресі, і до того ж записки були прислані невчасно. Центр[альна] Рада є заступницею всього укр[аїнського] народу і треба дотримувати гідність. Нехай вони перше зазначать своє становище, а тоді ми вже будемо знати кого вітати, а кого не вітати.

Старицька-Черняхівська. Треба післати делегацію, бо ця делегація не тільки привітає, а також і зазначе наше відношення.

Шевет. Пропонує аби привітання було висловлено в формі резолюції.

* Йдеться про «пункт» документа. Тут і далі по тексту.

Просять Старицьку-Черняхівську поїхати зараз. Старицька-Черняхівська трохи змагається, просить т. Шемета їхати з нею, але Шемет відмовляється і Старицька-Черняхівська їде на з'їзд сама.

Приступають до читання наказу. Постановляють читати по пактах.

Крижановський читає пакт I.

Шемет гадає, що цей пункт абсолютно не відповідає ні припунктовому, ні фактичному положенню Ц[ентральної] Ради. Ц[ентральна] Рада, згідно з постановами з'їзда і вимогам життя повинна переводити фактично автономію України, а не керувати організаціями. Цей пакт звужує коло діяльності Ц[ентральної] Ради. Треба ясно зазначити, що завдання Ц[ентральної] Ради є переводити автономію України, тоді буде зрозуміло, чому потрібні при Ц[ентральній] Раді шкільна рада, військова і інші. По прозьбі голови Шемет подає свою пропозицію на папері: «Всеукраїнська Центральна Рада має завданням своїм переведення в життя справи національно-територіяльної автономії України».

Барановський думає, що вираз «керувати укр[аїнськими] організаціями» непідходящий, бо які б організації не були, вони у всякому разі повинні бути автономні.

Тушкан зазначає, що в пакті I накреслили тільки політичний момент, яким одначе обмежуватись ніяк не можна. Треба зазначити культурно-політичний момент.

Грушевський. Ми об'єдналися на політичній платформі. І до того все, що тут говорилося – і освіта, і фінанси – все це входить в формулу «осягнення автономії». А деталізація можливо тут і не потрібна.

Винниченко читає текст своєї пропозиції: «Укр[аїнська] Ц[ентральна] Рада, будучи представницьким органом всієї організованої української людности, має своїм завданням виконати волю тої людности, висловлену на українському Національному конгресі, се б то переведення автономії України в федеративній демократичній республіці з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України. Переймаючи ту

волю людности У[країнська] Ц[ентральна] Р[ада] тим самим переймає право ініціативи».

Крижановський говорить проти пропозиції Шемета. В комісії була про це мова, але комісія визнала, що фактичне переведення автономії є завдання не однієї тільки Ц[ентральної] Ради, але також і всіх укр[аїнських] організацій. Формулювання комісії вказує лише на спосіб.

Формулювання комісії: Укр[аїнська] Цент[ральна] Рада має завдання кермувати політичною діяльністю укр[аїнських] організацій в напрямі і в межах спільного гасла об'єднуючого цієї організації, яким є здобуття в федеративній Російській республіці територіальної автономії України з державною укр[аїнською] мовою і з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України.

Грушевський. Що до поправки Христ[офора] Ант[оновича] Барановського про вираз кермувати, – то тут вираз вжит не в розумінні правити, а в розумінні направляти, координувати.

Барановський пропонує вжити краще вираз «об'єднувати».

Ковальський. Керування – це зовсім не є узурпація влади. Треба навіть підкреслити, що в справі переведення автономії України Центр[альна] Рада повинна іменом «керувати», повинна мати імперативний характер, бо без такого керування не буде об'єднання, стройности в діяльності. Пропонує вираз «керувати» залишити.

Єремів вносить свою формулювання: «Укр[аїнська] Цент[ральна] Рада є офіційним національним органом України, який має на меті координувати всі сили укр[аїнського] народу і кермувати його течіями в здобутті національного відродження і нац[іонально]-тер[иторіальної] автономії з забезпеченням прав нац[іональних] меншостей».

Барановський свою поправку знімає.

Шемет вказує, що в формулюванні комісії мета заміняється засобами. Приєднується до пропоз[иції] Єремієва.

Відчитуються всі резолюції, для того щоб перейти до голосування.

Тушкан зауважує, що вираз «має завдання» невдалий, – має доручення, має право, але не завдання.

Винниченко вказує, що З'їзд дав Центр[альній] Раді іменно «завдання» – переводити автономію.

Онацький вносить пропозицію, щоб для більшого порядку дали [«]да[»] і [«]проти[»] кожній резолюції по одному голосу, а то по тій самій резолюції говорять де-кілька.

Грушевський пропонує зразу приступити вже до голосування.

Голосується формулювання комісії, – її ніхто не підтримує.

Винниченко відчитує свою.

Шемет вказує, що у нас ще федеративної республіки нема і тому не можна так висловлюватись «в федеративній Росії переводити автономію України».

Ковальський пропонує внести в формулювання Винниченко вираз «керувати організаціями», бо ті організації, що об'єдналися на Конгресі, визнають за Ц[ентральною] Радою право керування в точці «переведення автономії».

Винниченко згоджується і додає до своєї формулювання такий кінець: «У[країнська] Ц[ентральна] Р[ада] тим самим переймає право ініціативи, об'єднання і керування в цьому завданні діяльності організацій, що мають в ній представництво, і виконання постанов Націон[ального] конгресу».

Формулювання Винниченко приймається всіма голосами проти одного.

Єрем'єв свою формулювання знімає.

Формулювання Шемета збирає 2 голоси.

Голова запитує збори, чи збори хочуть продовжувати обмірковувати наказ, чи може воліють краще вислухати справоздання військових.

Збори висловлюються за те, аби зараз було складено справоздання військовими. Слово дається т. Міхновському.

Міхновський. Щоб заспокоїти загальне стурбовання, він вважає потрібним довести до відома зібрання, що допізна він і інші військові повернулися з казарм, де перебувають так звані «3000». Справа повертається на дуже добрий шлях. Після бурхливих дебатів і умовлянь 500 солдатів перейшли до нових казарм. Їм тимчасово від військової укр[аїнської] ради⁶⁴ при-

значений командир. Безумовно справа погоджується в дуже добрий спосіб.

Голоси. А решта?

Міхновський. А решта підлягає постанові Центр[альної] Ради.

Пр[офесор] Грушевський. Зранку Комітет Ц[ентральної] Ради, як повідомлялося, засідав з представниками військових організацій і ухвалив проект резолюції, який ми зараз подамо до вашого затвердження.

«Укр[аїнська] Центр[альна] Рада з вдовolenням прийняла заяву вашого командування про формування першого укр[аїнського] полку, як прийняття принципу українізації війська. Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні і вважаючи українізацію війська невіддільною частиною сеї програми, Центр[альна] Рада підтримує далі постанови Комітету з 15 квітня про формування з загальних тилових частей нових українських частей і про потребу вилучення українців військових в укр[аїнські] військові части. Всіх товаришів українців військових Центр[альна] Рада закликає аби в інтересах забезпечення волі і демократії і української свободи сповняли свої військові обов'язки вірно і непохитно згідно з розпорядженнями своїх військових властей. А товаришів солдатів, які зібралися у Києві, закликає, аби по виділенню з них кадру для формування першого укр[аїнського] охочекомонного полку поступали відповідно до цього заклику».

Міхновський. 2½ тисячі підляжуть цій постанові, їх завтра вже тут не буде. Що ж до нашої позиції, то вона зостається незмінною, ця постанова лише для моменту і торкається вона тільки тих солдатів «3000», що тут зібралися. Ми думаємо, що вони роз'їдуться і во всякому разі ніякого заколоту робить не будуть, – полк буде і поповнятиметься він з добровольців.

Дорошенко[-]солдат пропонує післати делегацію до їх, щоб вони їхали на фронт, і вказує, що треба б, щоб при Центр[альній] Раді був би якийсь орган, до якого можна б було звертатися в усяких військових справах, і котрий би лічив всі ті факти, що говорять [«]за[»] чи [«]проти[»] укр[аїнського] війська.

Грушевський [роз]повідає, що відбувся з'їзд делегацій військових⁶⁵, котрий постановив просити Центр[альну] Раду, щоб вона видала заклик до військових українців на фронті і в тилу, щоб вони посилали своїх представників на військовий укр[аїнський] з'їзд*, що має відбутися 5 травня, на якому буде обговорено це питання. Також і про те, що незабаром в Києві повинна відчинитися польська школа прапорщиків. Чи не можна б її перенести кудись в Москву або що, а в Києві домагатися укр[аїнської] школи прапорщиків⁶⁶.

Генерал⁶⁷ вказує, що він багато працював над укр[аїнським] козачим військом. Верх[овні] главнокомандуючі в принципі згоджуються теж, – переведення цієї справи в життя в самому короткому часі. Пристає до думки, що треба закласти військову раду.

Дорошенко просить оповістити про з'їзд в газетах і розіслать телеграми.

Тушкан не знає, що буде говорити своїм виборцям. Їхав він з Катеринославщини цілком спокійний, а тепер його починають непокоїть всякі проволочки і невдачі. Дворця⁶⁸ не дали, війська не дозволяють. Наш уряд боїться жовто-блакитного кольору, для нього він гірше червоного, бо українці – суто демократи. Він дуже зараз схвильований і не знає, що робити. Раніше він казав, щоб везли хліб, підтримували новий уряд, – і везли і підтримували, а тепер він не знає, – може б слід запитати центр[альний] уряд, чи визнає він нас, чи не визнає, і тоді вже буде видно, – і як що, то і зерна він не получить і не копійки грошей.

Шемет. Ми заснували шкільну раду, тепер я вношу пропозицію заснувати військову раду, а поки вона буде обрана обов'язки її накласти на раду клубу гетьман[ана] Полуботка⁶⁹.

Винниченко пропонує з огляду на те, що до 5 мая залишилося небагато часу, подождати і 5-го закласти сталу організацію.

Рубас пропонує клопотатись, щоб з армії відпустили для організації села по 1-му на волость.

* Йдеться про I Всеукраїнський військовий з'їзд.

Григорьев каже, що його страшенно обурило один факт, якого він не може обминути, – це телеграма Брусілова, в якій говорилося, що у Київського гарнізона повинно бути досить сили, щоби «усмирить бесчинствующих», се б то українців. Ця телеграма – образа для нас. В газетах було зазначено, що ця телеграма зустріла оплески демократії, що сидить в советах робітничих і воєнних депутатів. Це – ганьба. Ганьба, що на чолі війська стоять люде, що можуть слати такі телеграми, ганьба, що демократія зустрічає такі телеграми оплесками. Треба ясно сказати, що ми ображені, треба сказати урядові, що він не одержить ні хліба, ні грошей, коли не виявить остаточно свою позицію що до нас.

Шемет. Треба негайно закласти військову раду, не ждучи з'їзду, бо життя показує, що Комітет часто опізняється.

Дорошенко приєднується до думки Шемета, що не можна ждати, і треба зараз же передати всю справу об'єднання укр[аїнського] війська військовій раді. Треба також висловити наше обурення телеграмою Брусілова. Що ж до посилки делегатів з фронту для організації села, то село тепер само організується, і як що треба когось послати, то можна посилати з укр[аїнських] фракцій тилових військових організацій.

Винниченко від імені демократії протестує проти того військового запалу, який виявляють де-які. Треба будувати своє майбутнє не на штиках, не на багнетах, а на книжці, на освіті. Протестує проти вимог протесту проти телеграми Брусілова; треба підрахувати сили на з'їзді, не гублячи даремно протесту перед урядом, який йде назустріч українським бажанням. Наше завдання організувати людність, а не армію. Коли ми не хочемо виходити з наказу з'їзду. Військова рада не може бути авторитетним органом, будучи обрана лише від 5000 київських військових. Пропонує передовірити поки що всі військові справи комісії з 2 представників військових в Центр[альній] Раді, доповненої ще де-кількома представниками. Що ж до ради військової, то вибори її треба одкласти до з'їзду, і не треба виступати з загальними промовами, поки не маємо реальних підвалин.

Після коротких промов Курявого і Шемета, Грушевський пропонує припинити балачки і приступити до голосування. Збори згоджуються.

Резолюція Комітету ще раз відчитується і приймається.

Рівно ж приймається пропозиція військового клубу* скликати на 5 травня з'їзд військових[-]українців представників тилових, фронтових і флотських частей, управлінь та військових українських організацій.

Відбуваються дебати в справі польської військової школи, яку пропонували перенести кудись по за Україну.

Ковальський проти резолюції в такому напрямі, бо коли буде 10 укр[аїнських] військових шкіл, а одна польська, то це буде тільки забезпечення прав нац[іональних] меншостей.

Стешенко піддержує цю гадку. Коли ми говоримо про виведення польських легіонів з України, з огляду на декларацію Польської державної ради⁷⁰, – то це зрозуміло. Але школа – це вже річ до певної міри освітня, і тут треба бути обережним.

Винниченко прилучається до думки Стешенка.

Солдат. Ми не проти школи, яка розсажує науку, але ми не хочемо тієї школи, що розсажує силу, – сьогодні вони одну поставлять, потом другу, третю, десяту.

Курявий. Поляки дбають, а ми спимо, – ми боїмося польської школи, хоча ми є сила, – ми повинні добитися що[б] тут всі школи повинні бути українськими, а тоді нам не страшна буде одна польська.

Шемет. Немає місця на Україні польським легіонам, коли вони організуються, то щоби підперти польські домагання (заява Польської держ[авної] ради), – зовсім тут не про освіту, а про організацію сил військових.

Грушевський пропонує зняти це питання з порядку денного, бо погодитися трудно, відбірає багато часу, а справа сама по собі дрібна, є далеко важніші.

Єремів просить не знімати, зараз же голосувати.

* Йдеться про Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка.

Стешенко. Людність має право вчитися всьому, чому хоче, і справа поставлена тут досить гостро, тому передати краще для остаточного вирішення в шкільну комісію, – але разом з тим, ми, не будучи мілітаристами, повинні зробити постанову, що тут повинна бути одна польська школа, і десять наших.

Голос з місця пропонує передати до військової комісії.

Шемет робить увагу, що такої комісії ще немає.

Винниченко пропонує передати вирішення цього питання в з'єднану військово-шкільну комісію.

Ця пропозиція приймається.

Грушевський оголошує привітання члена Ц[ентральної] Р[ади] від Полтавщини – Чижевського, який не міг прибути на засідання Ц[ентральної] Р[ади].

Старицька-Черняхівська, що повернулася перед тим з чесько-словацького з'їзду повідомляє, що чехи вітали Центр[альну] Раду укр[аїнською] мовою і згадували навіть про походження чехів від українців згідно не знати з якою історичною школою.

Приймається пропозиція Григор'єва висловити жаль з приводу телеграми Брусілова.

Приймається резолюція Винниченка що до військової ради: Укр[аїнська] Центр[альна] Рада має сформувати в своїм складі військовою раду, складену з виборних на майбутньому військовому з'їздові зі членів, а також з членів Укр[аїнської] Центр[альної] Ради.

До того часу військовими справами має завідувати військова комісія при Центр[альній] Раді, доповнена з складу військових організацій м. Києва.

Пропозицію про командіровку з фронту людей для організації села одногосно одкладено.

На цьому збори перериваються.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 23-30. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

№ 11

О 8 годині ввечері засідання розпочинається знову.

Продовжується читання і обговорення наказу Центр[альній] Раді по пактам:

Докладчиком [виступас] Крижановський.

п. 2 приймається без дебатів, одногосно.

п. 3 також.

п. 4 також.

п. 5 також.

п. 6 також.

Пропозиція збирати чергові збори не рідше як раз на місяць. Друга пропозиція раз на 2 місяці. Більшістю приймається не рідше як раз на місяць. Приймається побажання Єреміїва, щоби в повістках були зазначені питання порядку денного зборів.

В зв'язку з питанням про посилку повісток, пр[офесор] Грушевський просить тих, хто ще не надав адрес до адресного столу, подати тепер.

Єреміїв порушує питання кворуму екстренних зборів.

Крижановський каже, що не може для екстренних зборів призначати кворум, бо справи бувають дуже негайні.

Вступає пропозиція признати екстренні збори законними, як що на них збереться 35 членів.

Крижановський гадає, що власне і сам Комітет в екстренних випадках правомочний вирішити справу.

Шемет робить увагу, що ніхто не приймав такої пропозиції, що Комітет рівнозначний з Центр[альною] Радою.

Крижановський пояснює, що зазначалась роля Комітету – загальні збори визначають напрям праці комітету, а комітет провадить роботу Ради в змінюваних обставинах життя, се б то веде біжучі справи.

Прокопович. Комітет звертається до Ради в тих випадках, коли не почуває себе в праві чи в силі щось вирішити, коли не зазначати кворума, то комітет раз збереться, а потому знову він же збереться і вирішить справу.

Ткаченко говоре, що як дивитися в суть річей, то треба викинути екстрені збори, бо навіть при чергових зборах мож-

ливо, що збереться тільки один комітет. Пропонує не призначати числа для кворума більше як число членів комітету.

Грушевський запитує збори чи треба визначати, чи не треба визначати кворума, питання тут тільки про те, щоб не утруднити порозуміння з членами Ради.

Шемет. Тут питання принципу – коли комітет буде скликати екстрені збори і сам там буде засідати, то не буде контролю, і комітет навіть зможе касувати постанови Ради. Йому треба надати характер тільки виконавчий.

Єремійв піддержує Шемета. Треба кворума або $\frac{1}{4}$ або $\frac{1}{5}$ (36-32) числа членів при 150 членах Ради. Треба однак зазначити, що як що кворума не буде, то в той самий день призначити другі збори, які будуть дійсні при всякій кількості присутніх членів.

Ковальський гадає, що в Києві проживає переважна кількість членів Центр[альної] Ради, і при призначенню кворума треба прийняти на увагу про кількість, трохи її зменшивши.

Крижановський висловлюється за доручення комітету вирішати справи, як що не можна скликати Ц[ентральну] Раду.

Грушевський зауважує, що $\frac{1}{5}$ числа членів Ц[ентральної] Р[ади] – це кворум ще менший, ніж той, який пропонує Крижановський, тому легше для зборів пристати на цю пропозицію, цифра ж 35 зависока.

Єремійв вносить пропозицію, що екстренні збори законно скликані – законні при всякій кількості.

Шемет запитується, яку мету взагалі переслідують ці екстренні збори. Він не знає, які такі можуть бути постанови, що вимагають обов'язково затвердження загальних зборів? В усякому разі при такому способі виходить, що збори Комітету не підлягатимуть критиці загальних зборів.

Крижановський. Комітет буде почувати себе морально правим, бо він всі заходи вжив, скликав, – не явились, – ну тоді вже нічого робити.

Любинський. На засіданнях Комітету не бувають навіть київські члени Ц[ентральної] Р[ади], бо збори Комітету зачинені, – на екстрених зборах будуть принаймні київські члени, – тому найкраще в випадках екстрености робити збори Комітету відкритими.

Єремійв. Які б збори не були, вони завжди підлягають критиці її членів. Комітет має мінімум законодавчої влади, Центр[альна] Рада – максимум. На екстрен[их] зборах рішення справи не Комітет, а присутні, і за рішення відповідає не Комітет, а присутні. Це улегшує роботу Комітета, дає йому твердий ґрунт, бо теж-то, скажім, питання вирішила, мовляв, Центр[альна] Рада.

Любинський свою пропозицію здійсмає.

Шемет пропонує за екстренні збори вважати збори Комітету, поширеного членами Ц[ентральної] Ради, що живуть в Києві.

Грушевський ставить на голосування першою пропозицію Шемета, – вона не проходить (збірає 1 голос).

Ковальський пропонує кворум в 30 чоловік, – не проходить (збірає 3 голоси).

Проходить пропозиція Єремійва, що збори законно скликані, дійсні при всякій кількості.

Крижановський читає наказ далі, – Комітет проводить роботу Ради в «мінливих обставинах життя».

Єремійв і Любинський пропонують викинути слова «в мінливих обставинах життя».

Голосованієм пропозиція Єремійва не проходить, приймається текст комісії.

Крижановський читає про склад Комітету.

Любинський зауважує, що голов Комісії повинна обірати Центр[альна] Рада, а не Комітет.

Ткаченко поясняє, що практичну роботу веде Комітет, під його доглядом провадять свою роботу і комісії, тому то і треба щоб голов комісії обірав Комітет.

Поправка Любинського не проходить.

Всі дальші пакти наказу ніяких суперечок і сумнівів не викликають. Доповнень також до наказу ніхто не подає, тому читання наказу кінчається і він приймається в цілому.

Коваль робить доклад од фінансової комісії. Фінансова комісія зробила в проекті кардинальні зміни, і тому докладчик вважає потрібним перше перечитати його в цілому, а вже потому приймати по пакам.

Ця пропозиція приймається і проєкт відчитується в цілому.

Любинський запитує, чому день Нац[іонального] фонду призначено на 9, а не на Зелені свята⁷¹, як думали раніше.

Коваль дає пояснення, що в травні ждуть великих боїв, які можуть стати на перешкоді дневі Нац[іонального] фонду⁷².

Грушевський запитується, чи можливо за такий короткий час організувати фінансовий комітет.

Любинський зауважує, що 9 травня тепер же навіть і не свято.

Дають пояснення, що хоча царське свято⁷³ відпало, але все ж таки цей день є святочним.

Любинський все [ж] вважає краще призначити на 11, бо то дійсно велике свято, Вознесенія⁷⁴.

Тушкан. Чим скоріше, тим краще. А хто не успіє, то відкладе.

Єремійв вважає, що відкладати незручно, краще зразу призначити 11 мая.

Полянничка від Одеси зазначає, що в Одесі не можна призначати на цей день, бо вже на цей день (11) призначено якийсь збір.

Чопівський гадає, що до всяких «днів», так призвичаїлись, що успіть приготувати все можна, треба надрукувати про все в газетах, морально зобов'язати денний заробіток віддати на Нац[іональний] фонд.

Голосовання.

За 9 мая – 10 голосів.

За 11 мая [-] 5 голосів.

За Зелені свята [-] 7 голосів.

Голоси розбилися, багато утримувалось.

Приймається пропозиція запросити [...] * своїм денним заробітком.

Про оподаткування

Тушкан пропонує зробити оподаткування всього свідомого громадянства.

* Слово не читається.

Коваль проти. Є свідомі, півсвідомі і несвідомі, яких можна заохотити до самооподаткування, – навіщо ж їх відкидати.

Кузьменко. Як це можна практично здійснити.

Коваль гадає, що цією справою займуться місцеві комітети, котрі скористуються списками, які є у податної інспекції, і по цих списках розішлють пропозиції про самооподаткування.

Сремійв вказує, що це потребує великої організації; не можливо зібрати всіх свідомих, да і в пашпортах у них не написано, чи вони свідомі, чи несвідомі. Вважає цей проект нездійсним, для його переведення треба мати свою податну інспекцію, що однак може і не окупитися.

NN пропонує звернутися до податної інспекції з пропозицією – допомогти.

Ткаченко гадає, що в цій справі недопустимий є примус, особливо через податну інспекцію і вносить поправку, в якій говорить про «добровільне оподаткування».

NN. Докладчик і говорив про добровільне оподаткування. Що ж до податної інспекції, то ми лише зкористуємось готовою інституцією.

Плохій. Справа не так проста. Перевести її через інспекцію неможливо. Да і вона сама на те не згодиться. Треба перевести через повітові комітети, через комісарів.

Хотовицький вказує, що обмірковувать питання стали не в тій плоскості, в якій його поставив докладчик. Стали говорити про технічний бік справи, про способи переведення проекту в життя, – це таке питання, над яким треба було б і в комісії поміркувати не день і не два. Треба виразніше в проекті зазначити, що тут говориться про добровільне оподаткування.

Крижановський. Різниця між свідомими і несвідомими тепер нема, свідомість з кожною годиною шириться, людність зорганізується. Ми тут вирішаємо тільки принципи – принцип добровільного оподаткування і принцип поступово-подоходного оподаткування. Техніка ж виробиться на місцях.

Рубас. Як не примусове оподаткування – то це не є «оподаткування». Як не примусове, то навіщо нам знати, який в його доход? Треба розіслати волостним комітетам книжки на фонд і пояснюючу літературу.

Ковальський. Тут обов'язковість моральна, Ц[ентральна] Рада може підкреслити принцип поступово – подоходности. Крім того, можна би так переводити справу, щоб вона мала не тільки фінансовий бік, але також і агітаційний. Що ж до техніки, то можна би звернутися до уряду, щоб він пропонував под[атковим] інспекторам «оказать нам содействие».

Шевет. До додатної інспекції варто було б звертатись хіба тоді, якби вона була уже українізована.

Пристають до голосовання.

Хотовицький пропонує «самооподаткування» – одкидається.

Ковальський [-] «добровільне оподаткування» – одкидається.

Приймається формулювання докладчика.

Проект Нац[іональної] позички одкладається до слідуючих зборів.

Стасюк робить позачергову заяву про те, що на з'їзді селянських, солд[атських] і роб[ітничих] депутатів⁷⁵ Грушевського обрано почесним членом президіума.

Представник 5[-ої] армії Руденко робить позачергову заяву – вітає Центр[альну] Раду, оголошує резолюції з'їзду 5[-ої] армії⁷⁶, просить, щоб Укр[аїнська] Ц[ентральна] Рада, на котру накладаються всі надії, не забувала, що за нею стоїть ціла укр[аїнська] армія, котра буде захищати її до останньої краплі крові. Армія нараховує 120000 українців.

Після аналогічних заяв представників Сжевського і Новоторжського гарнізонів⁷⁷, Ц[ентральна] Рада переходить до доклада Стасюка про організацію губернських, повітових і волостних рад.

Єремійв вносить поправку, що в радах мають право брати участь представники тих партій, які працюють в повіті (чи губернії).

Проект Стасюка приймається.

Плевако, представник від моск[овського] заліз[ичного] союзу⁷⁸, говорить про мету союзу – українізація залізниць, перехід служачих[-]українців на укр[аїнські] залізниці.

Любинський говорить про бюро праці при Ц[ентральній] Раді, котре спрїятиме взагалї переходу людей з Московщини до України.

Чопівський. При «Праці»⁷⁹ є таке бюро, і місця єсть, але людей немає.

Шевет здіймає справу про дворець*. З'їзд доручив Ц[ентральній] Раді домагатися від уряду, щоб дворець був переданий до укр[аїнських] рук, треба щоб Комитет цього добивався. Читає резолюцію.

Пропозиція приймається.

Любинський указує, що в Харьковї відбувся, на півдні і в Катеринославщині мають скоро відбутися губернські з'їзди⁸⁰, причім, як видно, скликаються вони зовсім не планомірно, без участі Комитету Ц[ентральної] Р[ади]. Комитету необхідно взяти участь для проведення більшої планомірності.

Грушевський [-] що треба дбати, щоб відбувався рух і знизу і зверху, і ждати Комитета не можна.

Після де-яких ще коротеньких уваг пр[офесора] Зайкевича і д[окто]ра Рубаса (про незрозумілість для харківчан укр[аїнської] мови) збори зачіняються.

Завідуючий секретаріатом Євг[ен] Онацький.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 23-30 зв. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 12

24 квітня 1917 р.

Головує пр[офесор] Грушевський. За секретаря Євг[ен] Онацький.

* Йдеться про Маріїнський палац. Див. посилання № 68.

Присутні: Винниченко, Крижановський, Ніковський, Прокопович, Садовський, Коваль, Єфремов, Бойко.

Перше обмірковується питання про скликання загальних зборів Ц[ентральної] Ради.

Вирішено призначити на 7 травня, – мотиви 1) не відкладати далеко, щоб не сказали, що Ц[ентральна] Рада відтягує скликання Ц[ентральної] Ради*.

На порядок денний вирішено поставити питання про Статут автономної України, а також про національну позичку.

Єфремов піднімає також питання про вироблення проекту контакту з федералістами – неукраїнцями.

Бойко вказує, що в газеті з'явилася «сводка національних бажань», зроблена урядом.

В зв'язку з цим виступає знову гостре питання про контакт з Петр[оградською] Національною радою. Пр[офесор] Грушевський зазначає, що з 4 квітня Комитет немає жодних звісток з Петрограду, і що треба щось робити.

Питання про комісарів губернських.

Бажано, щоб на буковинського комісара призначено було Петлюру, але поки що треба порозумітися з Дорошенком.

Про Поділля.

Докладається телеграма з Кам'янця**, в якій просять з питанням про подільського комісара підодждать.

Висловлюються думки з цього приводу, що певно нелегко відсунути з комісарства Александрова, людину переобрану земством, кадетську кандидатуру.

Що до Катеринославців, то вони рішуче Александрова не хочуть. Гезбергом незадоволені, але иньшого кандидата немає. Трубу на комісара призначити вони вважають неможливим, але, на кандидатуру його на помічника комісара згоджуються.

* Так в тексті.

** Мова йде про м. Кам'янець-Подільський.

Прокопович виставляє кандидатуру Фед[ора] Алекс[андровича] Єфремова.

Грушевський просить Єфремова С.А. сказати по щирості про сю кандидатуру.

Єфремов заявляє, що це людина тверда по укр[аїнським] переконанням, але не знає, чи згодиться він іти на комісара. На управляючого Каз[енною] палатою, що иньше, а на комісара мабуть ні.

Що до попечителів.

На Харків Сумцова і Левицького. Намічали також кандидатуру Голоскевича, але висловлювались проти його кандидатури, також і на віцекомісара Київського, закидали його нервовість і брак організаційного таланту.

Грушевський робить увагу, що перерішати про кандидатуру Голоскевича на помішника Київського Комісара вже не приходить.

Що до одеського попечителя, Коваль виставляє кандидатуру Олекс[андра] Грушевського, свого чоловіка в Одесі.

Грушевський каже, що Ол[ександр] Грушевський вже давно не був в Одесі.

Ніковський згадує Скрипчинського, котрий був один час правителем канцелярії учебн[ого] округу, тепер він секретарем правління університета*, можна було б повернути назад до канцелярії, – він був великою опорою кожному попечителіві.

Здіймається знову кандидатура Науменко, який раніше відмовлявся, але рішено, що з ним треба ще раз переговорити. Він є тут помішником попечителя, людина відома серед педагогів, і уряд може легше на його згодитись.

Ніковський говорить про Шелухіна, як людину популярну і доброго педагога.

Доручається Прокоповичу перебалакати з Науменком.

Крижановський згадує ще О[реста] Ив[ановича] Левицького.

Грушевський. Він і сам не піде, да і людина не підходяща, м'яка і не любе політики. Треба було б і ще когось поставити

* Мова йде про Одеський університет.

коло нього, щоби фактично правив. Його кандидатура ще можлива було б для Київа, але не для Одеси.

На цьому обговорення кандидатур припиняється.

Завід[уючий] секретаріатом докладає прохання Робітничого клубу про те, щоб Ц[ентральна] Рада поклопоталася про одведення помешкання Лук'ян[івського] нар[одного] дому⁸¹ для Робітничого Клубу і про призначення комісара на всі будинки Т[оварист]ва тверезості⁸².

Доручається Крижановському передати про призначення комісара до Губерн[ського] комітету, а Ніковському поклопотатись про помешкання Лук[‘янівського] нар[одного] дому.

По докладу секретаріята, дозволяється купити для канцелярії пишущу машинку.

Висловлюється побажання, щоб був заведений журнал резолюцій: що призначено для виконання, кому і коли виконано.

Після обговорення тих позицій, які займають різні національності і партії що до автономії України, визнано потрібним зняти з повістки дня Статут автономної України з тактичних мотивів.

Пр[офесор] Грушевський просить одпуск до неділі. Дозволяють.

Засідання закривається.

Завідуючий секретаріатом Євг[ен] Онацький.

(ЦДАВО України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 34-35. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

ТРЕТЯ СЕСІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 13

7 травня 1917 р.

Починається в 11½ години ранку. Головує проф[есор] Грушевський. Розпочинаються збори читанням протоколу, під час якого проф[есор] Грушевський покидає на де-який час збори і передає головування Єфремову.

Крижановський, після відчиту протокола, забирає собі голос і говорить, що Центр[альна] Рада дозволяє собі розкіш, вислухуючи такі докладні протоколи, таких протоколів ніде не пишуть. Пропонує, щоби записувалися лише резолюції.

Онацький вважає, що в такій поважній інституції як Центр[альна] Рада, протоколи повинні вестися як найповніше, бо вони уявляють з себе великий історичний документ. Ми переживаємо такі великі історичні часи, що все що може бути передане нащадкам з цих часів, повинно бути передане. В Державній думі і інших поважних інституціях для цієї мети держать навіть стенографів, щоб не одно слово не пропало.

Охримович гадає, що слід би зазначати скільки є членів на кожнім засіданню і коли воно починається і коли кінчається.

Вирішено, що слід записувати все, як можна повніше, але надавати на затвердження Центр[альної] Ради лише головне, – мотиви і резолюції.

Повертається проф[есор] Грушевський.

Покінчивши з протоколом переходять до складання порядку денного.

Пр[офесор] Грушевський пропонує перенести справи військові на вечір, бо зараз тягнеться ще військовий з'їзд⁸³ і військові не зможуть взяти участь в їх обговоренню. Пропонує перейти до справоздання Комитету. Перша справа – це справа видавання «Вістей»⁸⁴.

Впливає питання про кількість примірників «Вістей». 4-й номер було видано 20000, бо тут було поміщено про з'їзд, треба взяти його для поширення на провінції, – а 6[-й] номер думає Комитет випустити в кількості 5000 примірників.

Романюк думає, що 5000 замало, бо треба дати, розіслати повітовим комитетам, котрі вимагають також «Вістей».

Романюка піддержують Вербецький, Левицький і інші.

Постановлено видати 20000 і разом з тим звернутися до повітових комитетів з тим, щоб вияснити скільки їм потрібно.

Романюк вітає з'їзд від селян Гадяцького повіта і оголошує протоколи сільських сходів.

Селецький вітає од українців 5[-ої] армії, яка постановила командірувати на 3 місяці 3 чоловіків до Ц[ентральної] Р[ади].

Левицький просить, щоб в «Вістях Ц[ентральної] Ради» друкувалися привітання, які надходять до Центр[альної] Ради, бо це має велике значіння.

Грушевський каже, що це буде робитися.

Переходячи знову до справоздання Комитету, Грушевський зазначає труднощі праці Комитету, і те відношення, яке виявляють до укр[аїнського] руху місцеві загально-російські організації. Відношення це загострилось оце під час подій, викликаних сформуванням укр[аїнського] полку, і те загострення триває ще й досі. Згадати б хоча областний з'їзд солдатських, селянських і робітничих депутатів, коли не хотіли дати селянам відповідну кількість місць. Викликали великі непорозуміння, які [...] * потому на Степаненкові, якого виключили з складу мійського комитету⁸⁵.

Крижановський зауважує, що ані Центр[альний] коопер[ативний] комитет⁸⁶, ані губерніяльний комитет⁸⁷ до суду рішили не виключать Степаненка⁸⁸.

Після де-яких обговорень справи вирішено обібрати комісію, яка повинна зайнятись справою Степаненка.

Обрано д.д. Ткаченко, Ковалевського, Романюка, Селецького і Севрюка.

* Слово не читається.

Пр[офесор] Грушевський продовжує справоздання. Піднімає справу з виділенням Київа з губернії, відмічає, що підгородні селяне уже тепер зрозуміли, куди воно йдеться, і ставляться до цього дуже вороже.

Комитет Ц[ентральної] Р[ади] поставився до цього також вороже і вжив заходи, щоб цього не допустити.

В справі відносин з ц[ентральним] урядом відчитується декларація до Временного правительства, яка була написана ще для І делегації⁸⁹.

Маєвський і інші присутні висловлюються проти подачі такої декларації Врем[енному] правительству тепер. Треба подавати не газетну статтю, а коротку декларацію в формі обращенія народа к народам.

Єфремов зазначає, що на нас дивляться, як на проводирів федеративного руху всі ті народи, що добиваються собі автономії.

Грушевський зазначає, що це дійсно так, і що до Ц[ентральної] Ради надходять телеграмми і заяви, котрі тільки стверджують цю думку.

Токаревський здійсмає справу про Каблова, окружного інспектора, що об'їздячи округ об'єднує югоросів і провалює українізацію гімназій. Просить, щоб були вжиті засоби до того, аби не посилали таких в справі українізації шкіл.

Романюк зазначає, що Плеський, який не був остаточно усунений, а лише на час подався в отставку, починає трохи теж щось робити, як ходять чутки.

Охрімович піднімає справу з поверненням галицьких засланих. Треба звернутися куди слід з заявою про те, щоб українські організації могли їм видавати свідоцтва, що вони належать до укр[аїнської] нації, і тому, як слав'яне, мають право на заемогу Данського кошуля*.

NN запитує, чи можна буде повернутися до України тим укр[аїнським] переселенцям, які захотять повернутися.

* Так у тексті документу.

Грушевський каже, що Ц[ентральна] Р[ада], як з'єднана лише на політичній платформі цього питання, як цілком економічного, не зачіпляла.

Токаревський думає, що Ц[ентральна] Рада може лише збирати економічний матеріал для Установчих зборів, а не вирішати.

Веселовський указує, що Ц[ентральна] Рада даючи директиви укр[аїнським] продовольчим комітетам тим самим уже провадить економічну політику.

Ця справа залишається поки що не вирішеною.

Сремійв гадає, що Комитет повинен стояти на сторожі в обороні укр[аїнських] інтересів проти всіх виступів, які ми помічаємо в ворожій нам пресі.

Грушевський указує, що це є функція пресбюро, а на друге Комитет буде домагатися, щоб в Петр[оградське] телегр[афне] агенство⁹⁰ був введений український представник.

Після цього Луценко зробив доклад про Одеські справи. Зазначив, що бессарабські молдаване домагаються собі автономії, і думають, притягнувши Румунію навіть з'єднатися з Україною в федеративній спілці.

Запитує як бути з хорватами, які хочуть вийти з сербських полків, і просять допомоги українців.

Рішено, що ми їхнє бажання можемо прийняти до відома, співчуваємо, бо самі ми маємо свою Велико Сербію і боримося проти неї, але конкретно зараз зробити нічого не можемо. Одеським українцям на місці відніше, що треба зробити.

Маєвський здіймає питання про те, що кольори наших укр[аїнських] прапорів треба робити темнішими, щоб вони не так вицвітали.

Передається до товариства «Праця».

О четвертій годині збори зачинаються.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 35 зв.-37 зв. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

Засідання Центр[альної] Ради о 8½ годині вечером одчиняє пр[офесор] Грушевський, котрий заявляє, що військовий з'їзд все ще не закінчився, а тому пропонує, залишивши військові справи, прослухати доклад Веселовського про економічну політику рос[ійського] уряду.

Веселовський відчитує свій доклад, який викликав великі і жваві суперечки.

Веселовський в своєму докладові зазначив, що дуже швидко, в скорім часі, повинні бути переведені в життя закони, які можуть привести Україну до ще більшої економічної руїни, – тому треба пильно стежити за економічною політикою уряду і приймати якісь свої міри. В зв'язку з кризисом центру у нас скоро будуть виясняти, скільки хто має для того, щоб знати скільки хто повинен дати для центру. Але ж не знати чи будуть питать тих у нас, хто зовсім не має. Може статись, що перед новим урожаєм нас жде голод. Ми могли б самі краще провести цю статистику, взагалі провадити економічну політику. Ми знаємо і що мобілізація не була цілковито справедлива, – селян брали більше, як робітників, – і тому хліборобська Україна більш знесилена людьми, а ніж промислова Московщина.

Установчі збори не за горами, а статистичних даних у нас немає. Але ж підходить демобілізація, – треба ж нам подбати, щоб той матеріал, що у нас брали повернувся до нас же.

В Петербурзі заклався республіканський союз «Народ и армія»⁹¹, що думає широко провадити ідеї демократичної республіки, навіть користуючись кінематографом. І нам далеко не байдуже, яких агітаторів і на якій мові відозви до нас вони будуть засилать.

Виникають проекти різних монополій – цукрова, що не може не обходити нас, тим більше, що ціна на цукор по всій Росії повинна бути однакова, хоча [...] грошей, кошту.

* Слово незрозбірливе.

Монополія на сіль, – поскільки у нас сіль добувають з Таврії це повинно нас цікавити.

Будуть діставати з Америки подвижні состави, треба подбати, щоб пропорціональна частина пішла на Україну.

Садовський, зазначаючи, що Центр[альна] Рада не може фактично обминути економічне питання, пропонує закласти економічну комісію.

Ковалевський вбачає хибу Ц[ентральної] Ради як раз в тому, що вона економічною стороною діла не займалася. Для того щоб за нами йшло селянство потрібна економічна комісія, яка б намітила план і перспективи аграрної реформи. Посвідчує, що широкі маси заінтересовані Центр[альною] Радою, ждуть від неї резолюції в справі аграрній, і нам щоб не опинитися в становищі кучки інтелігентів, треба взятися за цю справу.

Грушевський констатує, що Ц[ентральна] Рада підійшла до важливого питання розгляду тактики Центр[альної] Ради. Дійсно, небезпека загубити ґрунт є, і тому, хоча Ц[ентральна] Рада і є орган міжпартійний, але треба нам передивитися свою платформу і вирішити остаточно, чи будемо ми торкатися і економічної політики, чи не будемо.

Ткаченко гадає, що справу контролю над урядом треба підняти, піславши свого представника до його. Думає, що без згоди партій, які післали до Ц[ентральної] Ради своїх представників, не можна відмінити позиції Ц[ентральної] Ради, хоча він особисто і нічого не має проти цього. Зазначає, що Ц[ентральну] Раду і українців поки що не визнають і тому з своїми домаганнями треба бути обережними.

Грушевський. Вчорашні резолюції віськового з'їзду поставили вимогу укр[аїнського] міністра, як що наш голос знехтують, то ми займемо иньшу позицію, але участь в кабінеті поки що питання ближшого часу.

Ковалевський вертаючись до питання про реорганізацію Ц[ентральної] Ради зазначає, що діяльність Ц[ентральної] Ради йшла дуже непланомірно, збиралась на день-два вирішити кілька питань і роз'їжджалася. На Ц[ентральну] Раду дивляться, як на перший укр[аїнський] сойм, і треба довести, що він дійсно є

перший укр[аїнський] сойм, треба провадити діяльність більш енергійно і більш планово. Нехай Ц[ентральна] Рада збирається раз на місяць, раз на 2 місяці, але на сесію, для якої Комитет і комісії підготували б досі матеріялу,- постанови Центр[альної] Ради тоді б мали величезне значіння. З цим зв'язане питання, щоб приїзд де-яких членів Ц[ентральної] Ради оплачувався.

Що ж до економічного питання, то коли ми не поставимо аграрної п[ля]тформи, то селяне підуть од нас до тих, хто її поставить.

Питання міністра в рос[ійському] уряді дражливе, чи не візьмем ми на себе гріха централізму, як пішлемо туди свого чоловіка, який, як член уряду, буде приймати участь в рішенні всіх справ і тим буде брати на себе відповідальність.

Грушевський з присмністю констатує, що побажання Ковалевського що до реорганізації Центр[альної] Ради цілком сходяться з побажаннями Комитету, але вся справа в грошових засобах.

Після дальших дебатів в справі економічної політики приймається пропозиція пр[о]фесора Грушевського заснувати економічну комісію з представників 3[-х] партій – с[оціал]-д[емократів]⁹², с[оціалістів]-р[еволюціонерів]⁹³ і р[адикал]-д[емократів]⁹⁴, яка вже сама визначить межі своєї діяльності, по 2 представника од партії, з правом кооптації.

Представник з Пензи запитує що робити селянам українцям в Пензенській губернії, їх землі запахали московські селяне і не дають їм нічого робити, – кажуть: ідіть собі на Україну.

По пропозиції Садовського вирішено цю справу віддати на розгляд правничої комісії.

В 12½ збори зачинаються.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 37 зв.-39. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

№ 15

8 травня 1917 р.

8 травня збори Центр[альної] Ради відчиняються о 4½ лише на короткий час, позаяк військовий з'їзд все ще не закінчився і спільна нарада з військовими не могла відбутися. Засідання присвячується цілком інформаціям з місць.

Павелко оповідає про діяльність совета Прикарпатської Руси⁹⁵ в Ростові на Дону і просить Центр[альну] Раду вжити заходи для закриття цього «Общества» і його численних філій.

Ковальський інформує про з'їзд волинського духовенства⁹⁶, а також з'їзд волинського учительства⁹⁷. Інформації були дуже цікаві і свідчили про широке переняття волинським людом ідей українського руху.

*(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 39 зв. Рукопис, оригінал.
Автограф Є. Онацького).*

№ 16

9 травня 1917 р.

Засідання 9 травня розпочинається об 11½ годині ранку.

Проф[есор] Грушевський пропонує поки приїдуть представники військових, обрані на з'їзді 8 травня, прослухати привітання.

Привітання виголошують від:

Штабу 5[-ої] піхотної дивізії, інженерної роти 5[-ої] піхотної дивізії, штабу 42[-ої] дивізії, 42[-ої] артилерійської бригади, 9[-ого] мортирочного дивізіону, 168[-го] Миргородського полку і перев'язочно-дизенфекуючого отряду⁹⁸, 42[-ої] піхотної дивізії – представник названих військових частин – прапорщик інженерної роти Туніцький;

Від Серпуховської військової укр[аїнської] громади – товариш голови прапорщик Паливода.

Від укр[аїнського] гуртка «Просвіта» в Кронштаті;
Від «Українського Струмка» – гуртка Бучачського гарнізону –
голова К.К. Сальський;

Від 151[-ого] піхотного запасного полку прап[орщик] Символ;
Від Першого Подільського укр[аїнського] з'їзду⁹⁹ – М. Лю-
бинський;

Від 15[-ої] кавалерійської дивізії – М.А. Лайченко;

О. Матеюк вітає від гуртка киян біженців з Холмщини і
просить обстоювати Холмщину, бо без України для Холмщини
може бути лише смерть.

Після цих привітань відчитуються завід[уючим] секретарі-
ятим привітання надіслані до Ц[ентральної] Ради від організацій
не-українських, переважно національностей, що домагаються
автономії.

На цьому привітання закінчуються і пр[офесор] Грушевський
підносить справу посилки делегації до Петрограду¹⁰⁰.

Комитет Ц[ентральної] Ради гадає доручити делегації домог-
тися оголошення особливого акта, в якому б було висловлене
принципйальне признання прав української нації на нац[іо-
нально]-тер[иторіальну] автономію; домагатися утворення крає-
вим комісаром в порозумінні з Центр[альною] Радою краєвої
ради. Справа з краєвим комісаром порушена нами через пет-
роградське представництво*, хоча і була зустрічена головою
уряду прихильно, але й досі ще не має ніякого руху.

Третя справа, доручена делегації, – це добути у Тимч[асо-
вого] уряду грошових засобів для політично-культурної праці.
Вже тепер уряд повинен ті кошти, що забирає з України,
передавати назад, і поки нема краєвої ради, або, як уряд не
згодиться на її утворення, передати кошти Центр[альній] Раді.

Також є ще й інші дрібніші справи: військова – це передача
резолуцій військового з'їзду; освітня – домагатися українізації
Одеської і Харківської шкільних округ. Потому ще дрібніші,

* Йдеться про Українську національну раду у Петрограді.

справа – введення українця в Петр[оградське] тел[еграфне] агенство.

Треба в'яяснити нам також справу, чи добиватися нам включення міністра свого в склад коаліційного міністерства*, чи може нам треба післати лише туди свого представника, який би стежив за політикою уряду, що до України.

Перед тим приходить Генеральний військовий комітет¹⁰¹, обраний з'їздом, і пр[офесор] Грушевський закінчуючи свою промову, пропонує привітати Генер[альний] комітет.

Центр[альна] Рада гучними оплесками вітає Генер[альний] комітет.

Петлюра, член Генер[ального] комітету, від його імені дякує за привітання і вітає Центр[альну] Раду, як орган керуючий, політично-організууючий укр[аїнський] народ.

Після недовгих дебатів про те, чи члени Генер[ального] комітету, як такого, мають право голоса на засіданнях Ради, Центр[альна] Рада визнає за ними голос на ці збори, не роблячи з того прецеденту.

Завідуючий секретаріатом перечитує, для відома Ц[ентральної] Ради, резолюції військового з'їзду, які повинні бути одвезені делегацією до Петрограду і Центр[альна] Рада знову вертається до обговорення справ з делегацією.

Довгі дебати здіймалися, чи в тій декларації, яку подаватимуть урядові, щоб він її проголосив від свого імені, повинні бути зазначені якісь конкретні міри до автон[омії] України, чи повинен бути зазначений лише голий принцип признання авт[ономії] України.

Перше голосовання в цій справі дало за лише чистий принцип 15 голосів, проти 14. Такий результат вимагав переголосовання і друге голосовання за лише голий принцип дало 21.

Прийнятий.

Друга точка – домагатися краєвої ради також прийнята.

* Мова йде про перший коаліційний склад Тимчасового уряду, утворений 5 травня 1917 р. після квітневої урядової кризи.

За позднім часом пр[офесор] Грушевський пропонує інші справи передати на Комитет.

Центр[альна] Рада згоджується і додає на обміркування Комитета для делегації такі точки:

- 1) Про висланців бранців.
- 2) Автокефалію церкви.

Поступає заява, що Коваль зрікається бути членом Комитету, і на його місце обирається Ковалевський.

Поступає прохання від Луб[енської] просвіти¹⁰² про те, щоб Комитет ужив заходів, аби усунути з посади інспектора Київської шкільної округи д. Каблова – українофоба.

О. Погорілко* забирає собі слово в справі автокефалії церкви і висловлюється рішуче за неї.

На тому загальні збори Центр[альної] Ради зачиняються.

В засіданнях Центр[альної] Ради приймали участь по за 70 чоловік.

Зачинилося засідання в 5½ годин вечора.

Під час обговорення справи про видання акту автономії, т. Шемет де-кілька разів порушував порядок і навіть зробив увагу п. голові, що викликало обурення присутніх членів Центр[альної] Ради.

Винниченко запропонував секретареві занести [це] в протокол.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 39 зв.-41. Рукопис, оригінал. Автограф Є. Онацького).

* Ймовірно у тексті документа помилка – ім'я Погорілка – Павло.

ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 17

23 травня 1917 р.

Збори почались о 6½ год.

Читаються телеграми, що були одержані з Петрограду від делегації, після чого тов. Петлюра повідомляє, що тимчасовий військ[овий] генер[альний] комітет заслав до всіх значних громад телеграми з повідомленням, що делегація в Петрограді не зустрічає прихильности.

Ткаченко запитує яке вражіння комітету Ц[ентральної] Р[ади] від телеграм делегації.

Петлюра запитує як реагувати на одержані телеграми.

Прокопович каже, що це питання вимагає детального обмірковування, тепер же треба передати до редакцій газет, аби вони поки не друкували ці телеграми.

Садовський зауважує, що поки не можна реагувати, бо немає матеріалу.

Шульгін погоджується з гадкою тов. Садовського і каже, що поки не треба друкувати ці телеграми, бо вони можуть викликати енергійне реагування.

Грушевський пропонує переслати такий текст, який можна було би умістити у газетах.

Приймається такий текст: в неділю та понеділок одбулось засідання правительственной комісії разом з членами української делегації. Вислали представників міністерство внутрішніх справ, міністерство заграничних справ та юридичного совіту¹⁰³. Обговорювались питання про декларацію в справі української автономії, якої зажадала укр[аїнська] делегація, а також в справі комісара і совіта при нім для України.

Після того Грушевський читає листа від Крижановського, який був послан до «особого совещання» в будинку нач[альника] округи.

В листі Крижановський повідомляє про діяльність «совещаний» і просить заслати на слідуюче засідання «совещанія» когось иншого.

Пропонують т[оварише]ві Садовському, який і згоджується.

Далі т. Ніковський повідомляє про друкарню Крижановського, яку можна було б купити за 80 р.

Грушевський пропонує купити її разом з земською управою¹⁰⁴, щоби можна було би взяти з неї велику машину до купленої Ц[ентральною] Радою друкарні.

Ніковський пропонує заявити з[емській] управі про те, що Ц[ентральна] Р[ада] купує друкарню і знаючі, що з[емська] у[права] також хоче купити собі друкарню, пропонує купити її на спілку.

Прокопович заявляє, що не відомо що відповідь з[емська] у[права].

На цьому справа з друкарнею закінчується.

В справі помешкання для приїзжих членів Ц[ентральної] Р[ади] доручається т. Садовському заключити договір з власником будинку № 22 по Інститутській вул.¹⁰⁵

Петлюра каже про необхідність видання органу військ[ового] генерального комітету для міцного об'єднання всіх українських військових організацій і просить відповідних засобів на це.

На цьому принципово всі погоджуються.

Далі Грушевський каже, що кількість яку ухвалили на останніх зборах Ц[ентральної] Р[ади] для друкування [«]Вістей[»] (20 тисяч) є завелика і пропонує її зменшити.

Приймається пропозиція зменшити 5[-те] та 6-те число [«]Вістей[»] до 10 тисяч, а ціну до 15 коп.

Наприкінці зборів Шульгін пропонує призначити Ягодовського окружним інспектором*.

Грушевський заявляє, що це питання до Ц[ентральної] Р[ади] не стосується і його треба передати до шкільної комісії.

* Йдеться про посаду попечителя (інспектора) шкільної округи.

Далі замість голови правничої комісії тов. Ткаченка, який виїхав на деякий час, призначено тов. Садовського.

Голова

Пом[ічник] зав[ідуючого] секретаріатом підпис Залізняка.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 41 зв.-42 зв. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

№ 18–22

ЧЕТВЕРТА СЕСІЯ (ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ) УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

№ 18

1 червня 1917 р.

Засідання 1-го червня почалось о 1-ій год[ині]. Присутніх дуже мало. Грушевський одкриваючи збори пояснює це тим, що багато членів Ц[ентральної] Р[ади] знаходиться на сел[янському] з'їзді*, який іще не закінчився, і запитує збори чи вважають вони можливим одкласти засідання. Після балачок вирішено одкласти засідання на слідуєчий день на 10 год[ину] ранку, незалежно від того чи скінчиться сел[янський] з'їзд чи ні.

Далі Винниченко пропонує, щоби пр[едставник] Ц[ентральної] Р[ади] вніс на сел[янський] з'їзд пропозицію про те, щоби рада сел[янських] депутатів (як що вона буде обрана на з'їзді) ввійшла в склад Ц[ентральної] Р[ади] для спільної праці. Як що ж на з'їзді вибори до ради с[елянських] деп[утатів] не будуть переведені, то запропонувати з'їздові обрати на сесію Ц[ентральної] Р[ади] делегатів (по 2 від губернії) для вирішення

* Мова йде про I Всеукраїнський селянський з'їзд.

спільних справ. Збори доручають передати цю пропозицію сел[янському] з'їздові Винниченкові.

Після цього о 2-ій год[ині] збори закриваються.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 55. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

№ 19

2 червня 1917 р.

2-го червня почались збори в 10 год[ин] 20 хв[илин].

Після читання і затвердження протоколів попередніх зборів, Грушевський робить справоздання про діяльність Комітету Ц[ентральної] Р[ади] і читає телеграму з Петербургу від Стебницького про те, що уряд odmовився задовольнити домагання Ц[ентральної] Р[ади].

Далі дається позачергове слово краювому комісару Буковини і Галичини¹⁰⁶ Д. Дорошенкові, який робить доклад про положення справ в Галичині і Буковині. Докладчик каже, що він опинився в дуже скрутному становищі коли приїхав до Галичини. Призначено його комісаром дуже пізно. Коли я туди прибув, каже докладчик, то стара влада була вже паралізована, а нової не було. Позакладались різні громадські організації, котрі взяли на себе функції влади. Становище ускладнюється ще й тим, що населює край пр[едставни]ки різних народів, котрі ворогують між собою. Першим моїм завданням, коли я прибув, було організувати адміністрацію. Всі старі начальники, які займали відповідальні посади були замінені пр[едставник]ами Тимч[асового] ур[яду].

Тепер вже вироблен статут, за допомогою самого населення, для повітових і губерніальних рад і швидко буде приступлено до виборів. Далі за допомогою Союзу городів¹⁰⁷ заклався галицько-буковинський продовольчій комітет¹⁰⁸, який відатиме всю продовольчою справою Галичини та Буковини. Шкільна справа в

Галичині і Буковині ведеться окремо. Всі національності користуються однаковими правами. Призначення української влади в Гал[ичині] і Бук[овині] було стрінуте прихильно тільки українцями. Особливо важке становище в Чернівцях, бо там ворогують між собою кілька комітетів (виконавчий, гарнізонний, армейський і др.), кожний з яких хоче забрати всю владу в свої руки. Далі становище ускладнюється тим, що ведуть агітацію москвофіли, брати Геровські, які доносять на мене за «австрофільську» політику та роблять різні провокаційні вчинки. Положення до того обгострилося, що мені довелося для порозуміння виїзжати до військових властей. Далі докладчик зазначає, що він завше виступав як пр[едставн]ик Ц[ентральної] Р[ади] і каже: «Мені потрібна моральна допомога від вас, що би я міг сказати, що я від Ц[ентральної] Р[ади] і опіраюсь на ту фактичну силу, яка в розпорядженню Ц[ентральної] Р[ади]».

Після закінчення доповіді докладчика на запитання, була ухвалена така резолюція: «Укр[аїнська] Ц[ентральна] Р[ада], заслухавши звіт повідомлення краєвого комісара в Галичині та Буковині Дмитра Дорошенка, висловлює йому повне своє довіря і дає йому право у відповідних справах говорити і працювати іменем Ц[ентральної] Р[ади], як національного українського представництва».

Після цього Єфремов повідомляв, що він дістав запитання від виконавчого комітету на засідання (в справі декларації Ц[ентральної] Р[ади] до Тимч[асового] ур[яду]), яке призначено на 1-шу год[ину] і запитує чи треба йому взяти участь в засіданні і якщо треба, то в якій ролі.

Шульгін каже, що треба взяти участь в засіданні для того, щоб дати пояснення, як пр[едставни]ку Ц[ентральної] Р[ади].

Крижановський. В виконавчому комітеті з цією справою всі дуже добре знайомі і я проти того, щоби Єфремов брав там участь як пр[едставн]ик Ц[ентральної] Р[ади]. Він може там бути тільки як комісар.

З пропозицією Крижановського всі погоджуються. Єфремов покидає засідання.

Після цього на порядку деннім стоїть «справоздання з місць». Виступає матрос – пр[едставн]ик з Кронштадту, який заявляє,

що він – представник 1500 українців-матросів м. Кронштадту, які всі дивляться на Ц[ентральну] Р[аду], як на український уряд, будуть його всемірно підтримувати і робити те, що скаже Ц[ентральна] Р[ада]. Далі передає прохання від своїх т[оваришів] про те, щоби Ц[ентральна] Р[ада] звернулася до уряду з тим, аби ніхто не перешкоджав українцям Балтійської фльоти зорганізуватись. Цю справу вирішено передати до Ген[ерального] ком[ітету].

Далі виступає пр[едставник]ик м. Вороніжа. Він зазначає, що свідомих людей в Вороніжі дуже мало і тому працювати дуже важко. В день Нац[іонального] фонду, заходами воронізької громади був влаштован збір грошей і концерт на користь Нац[іонального] фонду. Серед війська, яке знаходиться в Вороніжі, є дуже багато українців і заходами громади там заклався клуб ім. Павла Полуботка, який працює спільно з громадой.

Учительства укр[аїнського] в Вороніжі мало і зорганізовано воно погано. Відношення з боку російського громадянства вороже і в той час як другі організації мають помешкання, українцям його не дають.

Далі виступає пр[едставник]ик з Харкова, який каже, що в Харкові в мійській укр[аїнській] раді¹⁰⁹ у[країнські] с[оціалісти]-р[евольюціонери]¹¹⁰ і с[оціал]-д[емократи]¹¹¹ не працюють і ставляться до неї так само як і до Ц[ентральної] Р[ади] ворожо і це дуже гальмує працю*.

Після пр[едставни]ка з Харкова виступає пр[едставн]ик Богодухова, який повідомляє, що в Богодухові відбувся нац[іональний] укр[аїнський] з'їзд пр[едставник]ів Богодухівського повіту та повітовий селянський з'їзд. Населення дуже темне. Людей інтелігентних, які б могли працювати, дуже мало. Заходами місцевих українських сил по селах Богодухівського повіту починають закладатись «Просвіти».

Після цього справоздання оголошується перерва до 6-ої години вечора.

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 55-56 зв. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

* Так в тексті. Ймовірно мова йде про російські партії.

Вечірнє засідання одкриває Грушевський.

З докладом про делегацію Ц[ентральної] Р[ади] до Тимч[асового] ур[яду] виступає Винниченко (про делегацію див[ись] № 8 «Вістей»). Після докладу збори ухвалюють обміркувати питання про відношення до Тимч[асового] ур[яду] на закритому засіданні. Після виходу сторонньої публіки і перевірки мандатів членів ради сел[янських] депут[атів] слово дається М. Ковалевському (с[оціал]-р[еволюціонер]).

Те, що ми тепер мусимо постановити є дуже важним. Постанови наші треба розділити на 2 часті: офіціальну част[ину] і не офіціальну. В не офіц[ійній] част[ині] ми повинні определити характер нашої дальшої політики. В офіціальній – ми повинні зазначити своє відношення до Тимч[асового] ур[яду]. Перша частина для нас важніша.

На Ц[ентральну] Р[аду] укр[аїнський] народ дивиться як орган волі народної і що вона з р[адою] сел[янських] деп[утатів] і Генер[альним] комітетом скаже, то і буде виконувати трудовий народ*. Треба бути спокійним і підготовляти народ до організації краєвої ради, яка відбивала б волю всіх народів, що заселяють Україну. Треба щоби вся діяльність Ц[ентральної] Р[ади] виясняла дороги, якими мусить йти укр[аїнський] народ. І тут має велике значіння земельна справа і економічна. Ц[ентральна] Р[ада] повинна підготовляти матеріал для аграрної реформи і так чи инакше поставитись до різних монополій в своїй економічній політиці. Далі ми повинні звернути пильну увагу на організацію нашого війська, бо ми не знаємо що скажуть нам Уст[ановчі] збори¹¹². Чи не дадуть вони такої ж відповіді як і Тимч[асовий] уряд? Ми повинні закласти цілий ряд комісій, які б відали ріжними справами і взагалі зорганізуватись так, щоби кожна сфера життя найшла собі відгук в діяльності Ц[ентральної] Р[ади].

* Так у тексті документу.

І тільки тоді, коли буде вся Україна організована і виявлятиме свою волю через Ц[ентральну] Р[аду], яка повинна мати фактичну силу, тільки тоді можна буде балакати про фактичне переведення автономії в життя (оплески).

Мшанецький (с[оціал]-р[еволюціонер]). Погоджуючись з Ковалевським каже, що нам треба до відповіді Тимч[асовому] ур[яду] ставитись дуже обережно і не поспішати з нею, щоби був у нас час підготувати свої сили.

Любинський (безп[артійний]). Звертає увагу зборів, що ще немає офіційної відповіді уряду (йому зауважують, що в вечірніх газетах вже є). І пропонує поменше балакати і більше робити.

Садовський (с[оціал]-д[емократ]). Нам треба вяснити 2 справи. Яку відповідь ми дамо правительству і як уладнати нашу внутрішню справу. На перший пункт ми поки не повинні давати відповіді, бо я гадаю, що ця відповідь (читає [«]К[иевскую] Мысль[»]) не є вичерпуюча. Тут тільки відповідь на де які домагання, на решту ж ми не маємо і тому ми повинні почекати повної відповіді. Що ж до тактики нашої в внутрішнім житті, то коли правительство своїм поведженням закликає нас до гострих виступів, ми повинні удержуватись від них і тим часом переводити організацію і планомірно здійснювати автономію України. Тоді ніякі заборони для нас не будуть мати значіння, бо ми будемо знати, що за нами весь народ. Треба застерігатись від анархічних виступів приміром як захват Троїцького дому¹¹³. Наша тактика повинна показати, що всі народи зацікавлені в автономії України. Треба зазначити, що на Україні права меншостей будуть забезпечені. Треба так вести справу, щоби більшість по містах не боялась, що на Україні будуть забезпечені тільки українці.

Коломійченко (самост[ійник])¹¹⁴. Події розвиваються так швидко, що трудно за ними поспіти. Тепер ми переживаєм кризу. Я приїхав з Москви, де укр[аїнські] солдати вимагали нового українського полку¹¹⁵. Керенський декларацію, яка була до нього послана в цій справі, не прийняв. Після цього була винесена постанова, що ні оден свідомий українець не повинен

лишатись в Москві. Всі арсенали в Москві в руках українців. Коли в Києві немає сили військової, то в Москві вона є. Вся артилерія в руках укр[аїнців]. Як що на Україні артилерії немає, то її доставлять з Москви. Теперішню кризу не можна упускати. До одказу уряду треба віднестись обережно, бо ми ще не зорганізовані. Те, що селянство йде за Ц[ентральною] Р[адою], що Чорноморська фльота, так само як і частина Балтійської, в наших руках, показує, що сила є, але її треба організувати. Коли це буде зроблено, тоді можна буде приступити до рішучих виступів; тепер же ще не настав такий час і ми повинні звернути увагу на те, щоби організація пішла швидчим темпом. Хай з Москви, Серпухова і других місць люде їдуть до Києва. Ми повинні всі сили зібрати, щоби допомогти Ц[ентральній] Р[аді].

Селецький. Я, так як і всі промовці, теж скажу, що нам треба організуватись, але нам не дають зорганізуватись (заборона військового з'їзду) і я боюсь, що ми не зможемо зорганізуватись. Народ буде дуже обурен і ми не зможемо задержати той рух, який начнеться. Зараз ми не можемо поручитись що де небудь не почались окремі виступи. Щоби цей рух здержати і застерігти країну від анархії ми повинні звернутись до народу з відозвою.

Шульгін (р[адикал]-д[емократ])* . Дуже прикро, що тепер таке важке становище, тепер коли і так багато ллється крові. Спочатку була згода між народами Росії, тепер вони починають сваритись.

Тут у Києві після селянського з'їзду ніби починають розуміти вагу українського руху, в Петербурзі ж і досі не розуміють. Велике національне чуття нас тепер об'єднує, в Росії ж цього немає і там починається анархія. Це велике бажання єднатись ми повинні використати. Цю справу повинна взяти в свої руки Ц[ентральна] Р[ада] і переводити організацію скрізь по одному пляну.

* У червні 1917 р. партія мала назву УПСФ. Тут і далі по тексту.

Стасюк (безп[артійний] соц[іаліст]*). Нам треба не тільки зорганізуватись, але і захопити на Україні з низу до гори всю владу в свої руки. Найкращою відповіддю уряду буде те, щоби ми роз'їхавшись зробили так, щоби ні одна волость не була би не в наших руках. Далі ми повинні сказати, що в внутрішні політиці уряд не додержує ним самим виголошеного принципу про самовизначення народів. Що тепер ми упираємось на війсьсько нема нічого дивного, бо в війську тепер весь цвіт нашого народу. Далі, зазначивши невгоди того, що на нашому фронті полки не з української людности, промовець каже, що ми повинні дбати про те, щоби на нашому фронті армія [по]повнювалась українцями.

Винниченко (с[оціал]-д[емократ]). Говорити організація, організація і організація це значить нічого не говорити. Треба сказати як зорганізуватись.

Анархічних виступів тепер робити не можна. Організованої сили у нас немає, не організована є; ми можемо оголити фронт, можемо не давати хліба, але така анархічна боротьба нам нічого не дасть. Ми повинні тепер видати до українського народу універсал, я кажу універсал, а не відозву (оплески), де треба зазначити, що уряд не пішов нам на зустріч, зробив нам провокацію. Далі треба закликати всіх українців до виявлення організованого протесту демонстраціями (без сутичок з властю), і засипати правительство телеграмами і резолюціями. Рада сел[янських] деп[утатів] повинна через Ц[ентральну] Р[аду] пересилати протести до уряду і влаштовувати скрізь маніфестації. В універсали ми повинні коротко і ясно зазначити чого ми хочемо. Тепер, коли в Ц[ентральну] Р[аду] входить рада сел[янських] депутатів ми не можемо обмежитись національним питанням, повинна бути зачеплена і земельна справа, далі треба сказати, що ми не хочемо відокремлюватись. Треба також зазначити про національні меншости і звернутись з закликом до організації не тільки до українців, а і до других національностей.

* Згодом став членом УПСР.

Міхновський (самост[ійник]) робить позачергове пояснення в справі закиду Садовського що до захвату Троїцького дому і переходить до критики тактики, яку запропонував Винниченко. Маніфестації і телеграми, про які казав Винниченко, не змінять відношення уряду до українців, так само, як телеграми Ген[ерального] ком[ітету] і Ц[ентральної] Р[ади] не змінили постанови Керенського що до заборони з'їзду військового.

Петлюра (с[оціал]-д[емократ]). З приємністю констатує, що промовці починають ставати на конкретний ґрунт. Підраховка сил, яка велася при скликанню Нац[іонального] конгресу, військового з'їзду і селянського показала, що сили наші ще замалі і тому я застерігаю всіх від необачних кроків.

Далі промовець інформує про те, що зроблено Ген[еральним] комітетом в справі орг[анізації] укр[аїнського] війська і пропонує перед тим як виносити резолюції про загально-національну тактику, все уважно обдумати, щоби потім нащадки не нарікали на нас.

Далі після промови Бабенка, який приєднується до пропозиції Винниченка, Грушевський звертає увагу зборів, що записаних промовців є більше 20, а збори треба закінчити не пізніше як о 10½ год[ині], так що лишається всього 40 хвилин.

Збори вирішують запис промовців припинити, а тих, що записані вже вдруге, обмежити 3[-ма] хвилинами. Далі Бойко робить позачергову заяву – тільки що, на об'єднаному засіданні ради роб[ітничих] і солд[атських] депут[атів] і виконавчих комітетів, обмірковувалось питання про декларацію Ц[ентральної]Р[ади] і не було ні одного голосу за неї.

Далі виступають ще М. Левитський (с[оціаліст]-р[еволюціонер]), Черонівський, Граждан, Онацький (с[оціаліст]-р[еволюціонер]) і Курасов після чого збори об 11 год[ині] закінчуються.

Продовження їх призначено на слідуючий день о 10-ій год[ині].

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 56 зв.-59 зв. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

3 червня 1917 р.

3-го червня збори почались о 10½ год[ині].

Головує Грушевський.

Перше ніж перейти до продовження попереднього засідання, Грушевський пропонує вирішити питання про включення в склад Ц[ентральної] Р[ади] – ради сел[янських] депут[атів] і Генер[ального] ком[ітету]; після недовгих балачок односторонньо ухвалено включити всю р[аду] сел[янських] деп[утатів] і Ген[еральний] ком[ітет] в склад Ц[ентральної] Р[ади].

Далі вирішено закінчити вчорашні дебати і після того перейти до питання про «реорганізацію Ц[ентральної] Р[ади]».

Слово бере Маргос (с[оціал]-д[емократ]). Коли уряд відмовив на наші домагання, то він поступив почти що правильно. Тепер революція і парламенту, який видавав би закони, немає. Тепер уряд може затверджувати тільки те, що скаже сам народ. А позаяк не всі народи на Україні погоджуються з нами, то з цього боку уряд відмовляючі нам був прав. Образи в тому, що уряд не зрозумів нас, немає. Балакати тепер про військо і повстання нема чого. Тепер ми повинні сами зараз же приступити до скликання по повітах з'їздів і Ц[ентральна] Р[ада] повинна ці з'їзди організувати і дати на них свої доклади. Після цього треба найшвидше скликати з'їзд пр[едставник]ів недержавних народів.

Химерик (самост[ійник]). Відмова Тимч[асового] ур[яду] є оповіщення нам війни. Щоби нам збільшити свої сили треба вкупі з недержавними народами, які хтять того же що й ми. І коли в Києві, Одесі, Харкові і др[угих] містах України гарнізони будуть українізовані, нам треба буде (об'єднавшись з недерж[авними] нар[одами]) пірвати з урядом зносини і об'явити, що ми його не визнаєм.

Поступає пропозиція припинити запис промовців. Більшістю ухвалюється.

Марценюк. Пропонує не чекати, виробити статут авт[ономії] Укр[аїни] і як що уряд на нього не погодиться, то не звертати на нього ніякої уваги.

Мартиненко. Наші солдати в окопах чекають що Рада здобуде для нас також права, які мають росіяне. Нам треба не просити у Тимч[асового] ур[яду], а вимагати признання прав українців.

Далі після промов Пройви, Міцкевича, А. Левицького і Пількевича балачки припиняються і оголошується перерва ([о] 12 год[ині] 15 хв[илин]) для того, щоби окреми фракції мали змогу виробити резолюції.

Закінчується перерва о 1-ій год[ині].

Грушевський читає телеграму від 52[-ох] тисяч вояків[-]єстонців, в якій вони, вітаючі Ц[ентральну] Р[яду], протестують проти заборони Керенським укр[аїнського] військ[ового] з'їзду¹¹⁶. Копію з протестом проти заборони надіслано до Т[имчасового] ур[яду]. (гучні оплески).

Шраг од імені фракції с[оціалістів]-р[еволюціонерів], пропонує надіслати відповідь естонцям. Збори одногосно приєднуються до цього. Далі переходять до чергових справ.

Поступають з приводу обговореного питання 2 резолюції: 1) од фр[акції] с[оціалістів]-р[еволюціонерів], друга од с[оціал]-д[емократів]. Після читання резолюцій поступає пропозиція передати обі резолюції до редакційної комісії, яка би виробила з них одну і подала на затвердження зборів. Більшістю голосів пропозиція відкидається. Далі в принципі ухвалюється резолюція фр[акції] с[оціалістів]-р[еволюціонерів].

Христюк читає резолюцію фр[акції] с[оціалістів]-р[еволюціонерів].

Після поправок перша частина її приймається. Що до другої частини, то вирішено передати її до согласительної комісії, яка би на вечірне засідання виробила по згоді з с[оціал]-д[емократами] і другими напрямками спільну редакцію.

До складу согласительної комісії обрано: Винниченка, Христюка, Пугача, Мартоса, Химерика, Місевича, Шульгіна і Грушевського.

Після цього заслухано пр[едставни]ка з окопів, який вітає Ц[ентральну] Р[яду] і переказує, що укр[аїнські] вояки, що сидять в окопах, будуть підтримувати Ц[ентральну] Р[яду] коштами і штиками.

Закриваються збори о 2½ год[ині].

Вечірнє засідання призначено на 8 год[ину].

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 59 зв.-60 зв. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

№ 22

Вечірнє засідання почалось о 8½ год[ині].

Головує Грушевський. Збори одкриті.

Христюк читає резолюцію в редакції согласительної комісії, після чого починається обговорення її по частках.

Остаточна редакція резолюції така: «Обміркувавши відповідь Тимч[асового] росіського ур[яду] на домагання Укр[аїнської] Ц[ентральної] Р[ади]¹¹⁷ і зважаючи на те, що признання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Ц[ентральної]Р[ади], поповнені радою сел[янських] депут[атів] та військовим Генер[альним] ком[ітетом], признали, що одкинувши домагання Ц[ентральної] Р[ади] – Тимч[асовий] рос[ійський] уряд свідомо пішов в супереч інтересів трудового народу на Україні і всупереч ним же (урядом) проголошеного принципу самовизначення народів. Через те заг[альні] зб[ори] Ц[ентральної] Р[ади] вважають необхідним: 1) Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися і приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні. 2) Ц[ентральна] Р[ада] вважає потрібним негайно видати до українського народу універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії, представлені Ц[ентральною]Р[а]ою, а також ті завдання, які стоять перед нею в творенні автономного ладу на Україні разом з іншими національностями Української землі. 3) Заг[альні] збори визнають, що Ц[ентральна] Р[ада] вжила всіх заходів, щоби порозумітися з Тимч[асовим] ур[ядом] в справі оголошення принципу автономії України, і з огляду на те, що стійкий зріст українського руху набирає все більших розмірів,

що відмова Тимч[асовим] урядом може той рух направити по небажаному напрямку, Укр[аїнська] Ц[ентральна] Р[ада] постановляє тепер же з більшим напруженням сил стати до організації і направлення того руху, щоб не довести край і всю Росію до анархії і занепаду здобутків революції».

Після ухвалення цієї резолюції збори ведуться закритими. На порядку деннім «Реорганізація Центральної Ради». З докладом виступає Христюк (с[оціаліст]-р[еволюціонер]), який каже: досі Рада не встигала поспівати за рухом. Треба на домагання сел[янського] з'їзду не говорити, а робити, Ц[ентральна] Р[ада] досі мало що робила перше всього через свою невідповідну організацію, а по друге через те, що не було виконавчого органу. Треба тепер так зробити, щоби Комітет був виконавчим органом, треба кожного члена Комітету наділити певною працею, за яку б він відповідав. Далі для успіху праці треба щоби члени Комітету – наші міністри – ніде крім Комітету більше не працювали, а для цього їм треба платити. Далі треба платити також і членам Ради, бо і вони приходять на засідання не на хвилину, а на довший час. Треба утворити різні міністерства, як то міністерство внутрішніх справ, хліборобства і земельних реформ, продовольче, освіти, військово, закордонних справ, правниче, фінансів і др.; на чолі цих міністерств треба поставити відповідних людей, яки б керували міністерствами.

Стасюк (безпарт[ійний] соц[іаліст]) вважає, що доклад Христюка – мрія. Перше ніж призначати міністерства, треба мати місце для міністерства. Рада не може йти попереду революції, цього нігде не буває. Ще треба Раді довго здержувати Київщину, Полтавщину поки доженуть їх Харківщина, Херсонщина і др[угі] губ[ернії]. Міністерство хліборобства передчасне – нема чим привезти машин хліборобських. Міністр внутрішніх справ буде один, бо немає досить людей, яки б могли взяти на себе тягар роботи. К[омітет] Ц[ентральної] Р[ади] і сама Ц[ентральна] Р[ада] все ж таки існували не зайво. На видатки членам Ради треба багато грошей, а їх немає.

Шульгін (р[адикал]-д[емократ]). Згоджується з Стасюком, але підтримує принцип Христюка. Посади Ц[ентральної] Р[ади] для успіху праці повинні бути оплачені. При Ц[ентральній]

Р[аді] існують комісії, замінюючи міністерства, але вони працюють не продуктивно; їх треба реорганізувати, надати їм більшої ваги і зв'язати відповідальністю в своїй діяльності.

Комітет повинен існувати, але з невеликим доповненням представниками селянства. Комітет повинен бути і законодавчим і виконавчим, як це є в Сполучених Штатах і в Германії. У нас ще парламенту немає і ми повинні до нього йти.

Стешенко (с[оціал]-д[емократ]). Ц[ентральна] Р[ада] є об'єднання різних партій і коли вона досі була в нероботі, то через те, що партії не згідно йшли між собою. Але все ж таки Ц[ентральна] Р[ада] своє діло робила. Тепер перше завдання Ради придбати владу і зробитись нашим дійсним урядом.

Левицький (с[оціаліст]-р[еволюціонер]) пропонує Ц[ентральній] Р[аді] додержуватись в праці постанов селянського з'їзду і вказує на необхідність призначити комісарів на кожну губернію, які б відповідали в своїй діяльності перед Комітетом.

Садовський (с[оціал]-д[емократ]) – гадає, що таке важне питання, як організація Ц[ентральної] Р[ади] не можна так скоро розв'язати і пропонує обмірковування цієї справи одкласти на той час, коли Ц[ентральна] Р[ада] буде поповнена радою військових депутатів.

Далі після промови Бабенка, який вказує на необхідність звернути увагу на грошове становище Ц[ентральної] Р[ади], Грушевський пропонує припинити зовсім балачки в цій справі. Пропозиція приймається.

Ковалевський заявляє, що фракція с[оціалістів]-р[еволюціонерів] тимчасово знімає це питання, але вважає його негайним.

Далі по пропозиції Грушевського ухвалюється включити Комітет ради сел[янських] депутатів в склад Комітету Ц[ентральної] Р[ади]. На цьому визнано потрібним сесію закінчити і слідує призначити на 20 червня.

Збори на цьому о 12-ій год[ині] ночі закриваються.

Голова

Помічник завідуючого секретаріатом В. Залізник /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 60 зв.-62. Рукопис, оригінал. Автограф В. Залізняка).

**ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

№ 23

24 червня 1917 р.

1. дд. Чопівський, Прокопович, Огородній докладають про нараду з городським виконавчим комітетом¹¹⁸.

2. т. Березняк від Ради військових депутатів просить позичити для неї 1500 до 2000 карб. до в'яснення справ Ради.

Ухвалюється позичити 2000 карб.

3. т. Єфремов по листу Марковича, голови Подільської губернської української ради¹¹⁹, пригадує справу з уділенням коштів тій раді з зібраних грошей дня Національного фонду. Ухвалено 3000 їм уділити.

4. Заслухано пропозицію т. Ніковського про закупку ротаційної машини. Ухвалено поручити т. Шульгинові розслідувати справу і дано повноважність розпорядитись про машину.

Голова

За пом[ічника] завід[уючого] секретаріатом Мик[ола] Чечель
/підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 43. Рукопис, оригінал. Автограф М. Чечеля).

**ЗАСІДАННЯ ПРЕЗІДИУМУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

№ 24

28 червня 1917 р.

Присутні: М.С. Грушевський, М. Шраг, Крижановський, Веселовський і Чечель.

На засіданні ухвалено асигнувати на допомогу січовим стрільцям¹²⁰, полоненим в останніх боях, п'ятьсот карбов.

Голова
Секретар Мик[ола] Чечель /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 43. Рукопис, оригінал. Автограф М. Чечеля).

№ 25–31

**ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ**

№ 25

1 липня 1917 р.

Присутні 22 душі.

1. Задовольняється прохання ради військових депутатів [пр]о позику в три тисячі карбованців.

2. т. Винниченко робить доклад про нараду в присутності Церетеллі¹²¹ в справі порозуміння з неукраїнською демократією м. Києва.

3. т. Петлюра робить доклад про військові справи.

Голова
Секретар Мик[ола] Чечель /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, апр. 1, арк. 43 зв. Рукопис, оригінал. Автограф М. Чечеля).

№ 26

4 липня 1917 р.

Збори починаються о 7½ години в[ечора]. Головує проф[есор] М.С. Грушевський.

Присутні: Чечель, Левченко, М. Огородній, Ткаченко, Кизима, Б. Бабич, З. Висоцький, М. Терешук, Т. Марцинюк, П. Демерлій, П. Куцяк, М. Ковальський, Ф. Крижановський, М. Любинський, А. Ніковський, В. Бойко, П. Холодний, А. Баставовський*, Вротновський-Сивошапка, К. Корж, М. Панченко, М. Авдієнко, М. Ковалевський, Л. Чикаленко, О. Чайківський, Пожарський**.

Голова

Секретар Я. Левченко

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 46. Рукопис, оригінал. Автограф Я. Левченко).

№ 27

5 липня 1917 р.

Збори починаються о 8½ год[ині] в[ечора]. Голов[ує] М.С. Грушевський.

Присутні: В. Бойко, М. Любинський, П. Пожарський, М. Кушнір, Б. Бабич, П. Куцяк, О. Гермайзе, П. Демерлій, А. Степаненко, К. Корж, З. Висоцький, М. Лисенчук, М. Терешук, М. Єремів, Марцинюк, М. Чечель, Кизима, П. Ткаченко***, Крижановський, М. Ковалевський, Авдієнко, Кекало,

* Правильне написання прізвища – А. Бастаховський.

** Продовження документа див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – Т. 1. – К., 1996. – С. 171 (документ № 67).

*** Ім'я по батькові Ткаченка – Михайло Степанович.

Ніковський, Вротновський-Совишапка, Березняк, Пугач, М. Веселовський, Я. Левченко, Чикаленко.

1. Голова Грушевський дав коротенький доклад про події сьогодняшнього дня.

2. т. Ковалевський звідомляє про переговори з полуботківцями¹²² в кріпості на Печерську¹²³.

3. На черзі справа з постановкою секретаріату Ц[ентральної] Ради, розмежуванню його функцій з секретаріатом Генеральним. Про помешкання для Генер[ального] секретаріату і Центральної ради.

Ухвалюється: а) Стара канцелярія лишається при Центр[альній] Раді. Генер[альному] секретаріатові пропонується підшукати собі помешкання.

4. т. Мартос повідомляє про переговори з исполнит[ельним] комітетом* про % відн[ошення] і число місць для меншостей в Ц[ентральній] Раді і Комітеті. Я вказував їм, що у нас питання вирішено; ми даємо їм 30%. Після упірань врешті вони згодились, кажучи, що коли населення буде незадоволене, то це падає на відповідальність Ц[ентральної] Ради. Я протестував проти такої постановки питання. Врешті вони сказали, що завтра вони проголосують у себе се питання. Сьогодні в зв'язку з подіями вони не можуть взяти участь в Комітеті.

5. Слідуючі збори призначаються на п'ятницю о 7 год[ині] веч[ора].

6. Фіксується: Комітет не має права змінити постанов пле-нума Ц[ентральної] Ради. Се прикладається до Ген[ерального] секретаріату в тій справі, що він не має права рішучого голосу на засіданнях Комітету, бо сього права не надано йому Ц[ентральною] Радою.

7. Приходить делегація від Вик[онавчого] к[оміте]ту ради солд[атських] і робіт[ничих] депутатів в справі полуботківців зоставших в штабі кріпости. Їх хтять брати силою. Прохають ужити авторітету Ц[ентральної] Ради.

* Тут і далі йдеться про Київський губернський виконавчий комітет.

Обговорюється порушене питання. Ухвалено прохати Генер[альний] секрет[аріат] в військових справах, дати повідомлення про стан речей.

Через 1½ год[ини], під час котрих ведуться дебати з приводу порушеного питання, з'являється Генер[альний] секретаріат і дає повідомлення т. Винниченко – про переговори з Петроградом; т. Петлюра – про полуботківців.

Засідання закривається о 12½ год[ині] ночі.

Голова

Секретар Я. Левченко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 47-47 зв. Рукопис, оригінал. Автограф Я. Левченка).

№ 28

6 липня 1917 р.

Збори починаються о 7½ год[ині] веч[ора]. Голова проф[есор] М.С. Грушевський.

Присутні: М. Чечель, Я. Левченко, П. Демерлій, П. Куцяк, Вротновський-Сивошاپка, М. Любинський, О. Гермайзе, Степаненко, Терещук, Маснюк, К. Кизима, М. Лисинчук, Березняк, Кушнір, Бойко, Б. Бабич, З. Висоцький, А. Постоловський, Чайківський.

1. Про заспокоєння міста дає звіт[омлення] генер[ал] Кондратович.

2. т. Березняк дає звіт про переговори з полуботківцями.

3. Обмірковуються положення, інцидент з розстрілом юнкерами богданівців¹²⁴, а також в зв'язку з агітацією проти тактики Ц[ентральної] Ради, котра по всьому видимому ведеться деякими елементами.

4. Ухвалюється: прохати генер[ала] Кондратовича і через двох делегатів Комітету, Генер[альний] секретаріат, аби було

опріч повідомлення в вечірніх газетах, було випущено окреме повідомлення від Генер[ального] секретаріату з виясненням істинного характеру подій і залежності недобрих інцидентів від браку українського війська.

5. Ухвалюється, аби після академічної чверти заносилось до протоколу відсутних членів, яко міра морального впливу.

6. Слідуюче засідання призначається завтра о 6 год[ині] веч[ора].

Голова

Секретар Мик[ола] Чечель /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 48. Рукопис оригінал. Автограф М. Чечеля).

№ 29

7 липня 1917 р.

Присутні тт.: Любинський, Кизима, Куцяк, Терещук, Діденко, Кушнір, Грушевський, Масюк (зам. Демерлія), Лисетчук, Пожарський, Ткаченко, Пугач, Чикаленко, Березняк, Крижановський, Левченко, Чечель, Висоцький, Ковальський, Авдієнко, Бабич, Бойко, Степаненко, Мірний.

Засідання починається о 7 год[ині], вечіром. Гол[овує] пр[офесор] М.С. Грушевський.

т. Пугач робить неофіціальний доклад про переговори з представниками національних меншостей в справі про оприділення % представництва їх в Ц[ентральній] Раді. Погодились на 30%. Йшли розмови про Генеральний секретаріат, при чому представники меншостей вказували на те, що заведенне таких секретаріатів, як пошта і телеграф, залізниці – являється введенням автономії до Установчих зборів, а то навіть і самостійности. Для порозуміння в сій справі ухвалено відбути спільне засідання з предст[авниками] Ц[ентральної] Ради. 30% місць

в Ц[ентральній] Раді рішили поділити так: 18% виконавчим комітетам, 9% єврейським національним організаціям і 3% польським.

т. Винниченко подає звіт про справу з «полуботківцями».

т. Барановський дає відповідь на запитання в справі поділу секретарських портфелів, про яку з'явилась звістка в газетах.

т. Крижановський вказує, що неможна віддавати в руки представника меншостей такого важного діла, як судівництво.

т. Пугач, приймаючи на увагу, що справа з поділом портфелів щойно розглядається в секретаріаті, пропонує се питання відкласти до того, поки Генер[альний] секретаріат не дасть нам в сій справі докладного справоздання.

т. Христюк вказує, що питання про кількість портфелів, отдаваємих меншостям, вирішено остаточно; розглядається лише питання, які портфелі.

т. Чалий повідомляє, що согласительна комісія засідала 2 липня і не прийшла до жодних певних рішень. Слідуюче зібрання комісії призначене було на 4 липня, але 4 липня під час зборів Комітету Ц[ентральної] Ради біля 9-ої години вечером т. Винниченко повідомив по телефону з палацу, що з огляду на петроградські події¹²⁵ засідання комісії не відбудеться. На другий день т. Винниченко повідомив на зборах Комітету, що на зібранню київських комітетів т. Мартос рішуче заявив, що представникам національних меншостей дасться 30% місць. Після того жодних відомостей про збори комісії не було. т. Мартос говорить не як член согласительної комісії, а як представник Генерального секретаріату, що був на перших зборах комісії.

т. Пожарський пропонує, аби ужито було всіх заходів, щоб чергове засідання у вівторок відбулось як в найбільшому складі, маючи на увазі серйозні справи.

т. Крижановський гадає, що ми допустили велику помилку з початку, утворивши Комітет, котрий не має сили. Генеральний секретаріат робить своє діло, не питаючись у нас, а відповідальність фактично несемо ми, як Центральна Рада. Тому пропонує, щоб Комітет розпустив сам себе.

т. Любинський гадає, що проект т. Крижановського відносно «самозакланія» Комітету не витримує критики. Тепер такий час, коли що дня з'являються важні справи, як от петроградські події, справа з полуботківцями, за котрі Ген[еральний] секретаріат моральної відповідальності на себе брати не може.

т. Ковальський знаходить, що Комітет розбиває свою увагу на всякі дрібні справи, займатись котрими треба виконавчому органі, яким являється Генер[альний] секретаріат. Ми ж – орган законодавчий, мусимо розбитись на комісії і провадити серйозну законодавчу роботу. Що ж до засідання у вівторок, то зараз мусимо вирішити, що ми маємо робити, щоб до того кожний з нас міг обміркувати ті питання.

т. Чалий пропонує, щоб слідуюче засідання Комітету було оповіщено в пресі.

Ся пропозиція ухвалюється.

Далі приймається пропозиція т. Чикаленка, щоб була обібрана комісія з 3 членів для розслідування подій в зв'язку з історією «полуботківців».

До комісії обирається т.т. Чикаленко і Авдієнко. Обібране третього члена відкладається до слідуючого засідання.

Вступає заява, підписана членами Ц[ентральної] Ради Кияницею, Яременком та іншими, аби їх допустити на засідання Комітету.

Ухвалюється: позаяк ще не вироблено наказу Ц[ентральної] Раді і К[оміте]тові, засідання Комітету уважать закритими.

Ухвалюється: позачергові збори Комітету скликати в неділю 9 липня о 7 год[ині] вечора.

Вступає заява від 2 Всеросійського з'їзду працівників цукрової промисловости¹²⁶ з проханням утворити комісію для розслідування справи з закриттям київського рафінадного заводу¹²⁷.

Ухвалюється: Заяву передати до Генерального секретаріату.

Збори зачинаються о 10¼ год[ині] вечора.

Голова

Секретар Мик[ола] Чечель /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 48-49 зв. Рукопис, оригінал. Автограф М. Чечеля).

10 липня 1917 р.

Засідання Комітету Ц[ентральної] Ради 10-го липня 1917 року починається о 12 год[ині] дня.

Присутні: Чечель, Левченко, пр. Грушевський, П. Куцяк, М. Терещук, М. Любинський, О. Гермайзе, М. Авдієнко, Кизима, Висоцький, Крижановський, Бойко, Лисенчук, М. Єремів, Л. Чикаленко, Ткаченко, М. Кушнір, Дубовий, Король, Войтенко (замість Бабіча), М. Ковалевський, Масюк.

Головує Ф. Крижановський.

1. На черзі доклад Генер[ального] секрет[аріату] про його конструкцію. Виявляється, що докладчик від Генер[ального] секр[етаріату] на засідання не прибув.

Ухвалено: поставити на вид Генер[альному] секретаріату, що докладчик від нього на сьогоднішнє засідання Комітету не з'явився, через що питання про склад Секретаріату, конституційні відносини між Комітетом і Генер[альним] секретар[іатом] і компетенція Секретаріату не могли бути розглянуті.

2. Ухвалено: вибрати комісію по наказу Ц[ентральній] Раді, Комітету. Вибори членів у комісію одкладаються на вечірнє засідання, де фракції представлять своїх кандидатів.

3. М.С. Грушевський вносить на розгляд справу з полком імені Грушевського¹²⁸. До мене звернулись представники цього полку з тим, що вони одержали наказ від Генер[ального] секр[етаріату] по військовим справам, що зважаючи на грізний стан на фронті іти туди негайно і захищати батьківщину. Тому вони бояця, що коли їх так пошлють не відомо куди, в яку частину, то їх можуть прямо розпорозити по всіх частинах.

Тому я і звертаюся до Комітету, аби він дав мені певні дірективи, аби я міг дати їм певну відповідь.

Ухвалено: справу з полком ім. Грушевського передати до Генер[ального] комітету*.

* Йдеться про Український Генеральний військовий комітет.

4. На черзі справа з становищем на фронті.

т. Винниченко пояснює становище на фронті і каже, що ми мусимо вжити всіх засобів аби спинить цю лаву відступу, яка нищить все по дорозі, а також організувати справу з біженцями.

т. Чикаленко. Ми не повинні втручатись у військові справи, яких нам не дано. Ми повинні організувати громадянське населення.

т. Чечель гадає, що організація ударної групи з українських частин не приведе ні до чого. Бо таке військо ще не гаразд дисципліноване, не оружане, не тільки не допоможе нам, а ще збільшить безладдя.

5. Виникло питання, чи Генер[альний] секр[етар] може говорити поза чергою.

Ухвалено, що Генер[альні] Секретарі можуть брати слово по за чергою, коли виступають з спростованням, або виступа[ють] з заявою. Це засідання лічить спільним з Генер[альним] секретаріатом.

т. Ковалевський теж гадає, що організація ударної групи ні до чого не доведе. Не ми винні, що нам не дали змоги організувати раніше частини, які могли б створити зараз ударний отряд. Тому ми мусим зараз найбільше звернути увагу на організацію горожанської влади, а особливо на харчову справу. А тому ми повинні негайно скликати комісарів усієї України¹²⁹ і видати наказ до Лівобережної України, особливо Полтавщині, аби зараз хліба на північ не давати, бо ми самі лишимося без хліба. Що ж до одсилки військової сили на фронт, то ми мусимо послати всі неорганізовані частини, а полк Богдана Хмельницького залишити тут для установа порядку, який може бути порушений хвилею відступу на фронті.

т. Ткаченко. Ми повинні боронити свій край і видати відозву з закликом до цього. Але ж ми повинні рішуче сказати центр[альному] уряду, аби він зробив заходи до установа миру. Бо доки ми будемо кидати маси у бій і не кажучи їм доки вони мусять воювати.

т. Винниченко. Я скажу, що товариші, які говорили, не знають гаразд військової справи, але це для нас зараз не важно. Ми зараз повинні поставити питання принципіально, чи боронити

нам країну чи ні. Що ж до організованої сили богданівців, то скажу відверто: ми повинні позбутися діректорії.

т. Крижановський. Се питання мусимо поставити в залежність від нашого відношення до сепаратного миру.

М.С. Грушевський. Ми мусимо справу організації оборони поставити в залежність від нашого впливу на військову владу. Що ж до війни, то ми дійсно мусим вияснити своє відношення, бо коли іти за англійцями, які гадають вести війну ще 1½ – 2 роки, то нам не буде для кого і автономії здобувать.

т. Авдієнко гадає, що оборону ми мусимо поставити в інтересах захисту революції.

Ухвалено. Заслухавши доклад і обміркувавши становище на фронті, Комітет Ц[ентральної] Ради ухвалив: вжити всіх засобів для оборони краю. Прийнято одноголосно.

Вноситься т. Чикаленко поправка, щоби ударних баталіонів не формувать. Більшістю одкидація. Висувається пропозиція, аби полк им. Богдана Хмельницького з Київа не посилать. Більшістю одхиляія.

Генер[альний] секр[етар] Стешенко. Докладає, що затверженої Комітетом асигновки на папір в п'ять тис[яч] (5000 карб.) не хватило і що зроблено перерасход в три тисячі (3000). Перерасход затверджується. Ухвалюється на закупку папіру суми не обмежувать.

Слідуюче засідання Комітету отдельно з Генер[альним] секр[етаратом] признається на 8 г[один] веч[ора].

Голова

Секретар Левченко /підпис/

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 52-53 зв. Рукопис, оригінал. Автограф Я. Левченка).

№ 31

10 липня 1917 р. (вечірнє)

Присутні: М. Любинський, Гермайзе, Войтенко ([замість] – Бабич[а]), Ткаченко, Кизима, Чечель, Грушевський М.С., Лев-

ченко, Бойко, Л. Чикаленко, Ковальський, Крижановський, Масюк (за Демерлія), Мірний, Терещук, Никовський, Лисенчук, Куцяк, Кушнір, Король, А. Степаненко, Пукач, Веселовський, Висоцький, Авдієнко, Єремійв, Ковалевський М.

Головою пр[офесор] М.С. Грушевський.

1. На черзі дня питання про друкарню Ц[ентральної] Р[ади], яку хоче взяти Генер[альний] секр[етаріат].

Ухвалено, що друкарня лишається в розпорядженні Ц[ентральної] Ради.

2. На черзі питання з помешканням для засідань Комітету Ц[ентральної] Ради.

Ухвалено: прохати Генер[ального] секр[етаря] по фінансовим справам перенести бухгалтерію в кімнату генер[ального] писаря, а ген[ерального] писаря перейти в кімнату бухгалтерії.

3. Гол[ова] Грушевський вносить пропозицію аби Ц[ентрально] Р[ада] видала оповіщення до населення, що всі біжучі і адміністративні справи належать до Генер[ального] секретаріату. Пропозиція приймається. Ухвалено: вибрати комісію з 4-х осіб для складання проекту оповіщення з таких тов[аришів]: Ткаченко, Чалий, Кушнір і із президіуму – Крижановський.

4. В комісію, ухвалену на деннім засіданні по виробленню наказу для Ц[ентральної] Ради і Комітету Ц[ентральної] Р[ади], обібрано таких осіб: т. Гермайзе, есер Масюк, с[оціал-]р[еволюціонер] Бойко, есер Любинський.

5. т. Кушнір підносить питання про земство. На селянському з'їзді¹³⁰ виявилось цілком негативне відношення до назви «земство». Вже деякі селянські повітові з'їзди звертались до Ц[ентральної] Ради аби вона замінила цю назву. Як ми цього не зробим, то селяне будуть бойкотувати вибори і земство знову опиниться в ворожих руках.

т. Веселовський. Справа з земством дуже важна справа. Ми знаєм хто зараз головним чином веде агітацію проти земства. Вони хочуть демагогічними засобами одіпхнути селян і захопити знову все у свої руки.

Ухвалено справу з земством зняти з черги.

6. На порядку – доклад Генер[ального] секрет[аріату] про головні основи тимчасового управління на Україні¹³¹.

1) Генер[альний] секретаріат. 2) Ц[ентральна] Рада. 3) Комітет Ц[ентральної] Р[ади].

т. Веселовський гадає, що розділи треба переміняти в такій черзі: Ц[ентральна] Рада, Комітет і Генер[альний] секретаріат, основувшись строго на універсал.

т. Винниченко заперечує, тому що Ц[ентральна] Рада є революційна громадська інституція, а Генер[альний] секретаріат [-] влади.

7. Ухвалено проект зараз не розглядати, а перейти до розгляду участі в секретаріаті нац[іональних] меншостей.

8. По розгляді ухвалено: настоювати на тому, аби меншості увійшли в склад краєвого уряду*.

Засідання закривається о 12 год[ині] ночі.

Голова
Секретар

(Ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 53 зв.-54 зв. Рукопис, оригінал. Автограф Я. Левченка).

№ 32–39

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

№ 32

8 вересня 1917 року (вечірнє)

Присутні: Винниченко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгин.

Постановлено: Просити генеральних секретарів в справах, що вимагають законодавчого затвердження, виготовляти внесення в формі відповідних мотивованих записок і заздалегідь

* Йдеться про Генеральний секретаріат.

роздавати їх секретарям для попереднього ознайомлення і обміркування.

Вислухано словесний доклад голови військового комітету Петлюри про вільне козацтво¹³².

Постановлено: 1) порозумітись в сій справі з комісарами*, послати спеціальних комісарів для ознайомлення з нею на місцях і на підставі усіх даних виготовати мотивовану записку і роздати її секретарям для обміркування.

Додано «генеральних секретарств», «внесення».

Оригінал за належними підписами.

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 8 зв.-9. Друкована незавірена копія).

№ 33

9 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Зільберфарб, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгн.

Постановлено: видати відозву до офіціальних установ, що затверджений Временим правительством Секретаріат¹³³ приступив до виконання своїх обов'язків.

Вислухано заяву секретаря-контролера, що об'єднана організація російських с[оціал]-р[еволюціонерів], меньшевиків і Бунда¹³⁴ пропонує на секретаря праці д. Василенка і заступником його, з правом постійної участі в засіданнях Секретаріату – д. Рафеса.

Постановлено: кандидатуру д. Василенка прийняти і поставити її на затвердження Комітета, порозумівшись попередю з фракціями, що ж до д. Рафеса, то признаючи його кандидатуру відповідною, обміркувати щодо його умов окремо.

* Ймовірно мова йде про губернських комісарів Тимчасового уряду в Україні.

Обговорювано кандидатури на секретаря торгу і промисловости.

Постановлено: увійти в переговори з д. Чернином.

Вислухано складений головою Секретаріату план і основні точки декларації Секретаріату.

Постановлено: доручити секретареві в справах національних скласти проект декларації.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

За директора канцелярії
генерального писаря
Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 9-9 зв. Друкована незавірена копія).

№ 34

15 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Туган-Барановський, Савченко-Більський, Зільберфарб, Стешенко, Лотоцький, Василенко, Зарубін, Шульгин, Красковський.

Вислухано заяву секретаря-контрольора, щоб було внесено в протокол його пояснення, що він не був при обсяжуванні на засіданню 8-го вересня справи офіційної мови на Україні.

Вислухано пропозицію секретаря в справах фінансових – установити штраф по 1 р[убль] за хвилину за опізнення на засідання.

Пропозицію прийнято.

В[иконуючий] о[бов'язки] секретаря праці вніс запитання з яким правом він присутній на засіданнях Секретаріату до свого затвердження.

Постановлено: Вважати його присутнім з дорадчим голосом.

Вислухано доклад секретаря в справах фінансових про наслідки його зносин з офіційними сферами в Петрограді що-до бюджету.

З приводу того доповіді та уваг товариша секретаря в справах національних Зільберфарба постановлено:

1) До 1-го жовтня виготовити в кожному секретаріатові проект обрахунків і штатів і передати їх на розгляд окремої комісії, яку буде обрано;

2) Обрахунок і штати подати на затвердження Центральної Ради;

3) Доручити генеральному писарю і секретареві фінансів виробити план бюджету.

Постановлено:

1) Негайно опублікувати відозву до людної і органів урядових;

2) В кожному секретаріатові провадити органічну роботу ширше і докладати про неї Секретаріатові щотижня;

3) Кожний секретаріат має подавати в пресу відомості про свою діяльність, генеральний писар про діяльність усього Секретаріату.

Вислухано складений головою Секретаріату проект загальної частини декларації Генерального секретаріату України і уваги до того про ту.

Постановлено: Докінчивши проект декларації і доповнивши її тими увагами, що внесено на засіданні, постановлено розмножити її і роздати секретарям для обміркування.

Постановлено: Призначені на засідання 15 вересня справи про офіціальну мову, про циркуляр секретаря освіти, про академію мистецтва¹³⁵ і про господарські справи і про печатку Секретаріата одкласти на близше засідання.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно: в[иконуючий] об[ов'язки] директора канцелярії

Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 11-11 зв. Друкована незавірена копія).

19 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Шульгин, Савченко-Більський, Стешенко, Міцкевич, Рафес, Василенко, Туган-Барановський, Зарубін, Зільберфарб.

При обговорення проекта інструкції Генеральн[ому] секретаріатові присутнім був докладчик юрис-консульт Володковський.

Заслухано і ухвалено текст оповіщення до людності і офіційально установлено на Україні.

Постановлено: надрукувати його на чотирьох мовах і доручить техніку справи оповіщення генеральному писареві в порозумінні з головою Секретаріата.

Вислухано доклад юрисконсульта Володковського з обміркованим в окремій комісії проектом інструкції Генеральному секретаріатові.

Постановлено: загальних тезісів інструкції не виробляти і доручити кожному генеральному секретарю виробити інструкцію для свого секретаріата, котра повинна бути доповненням і розвитком інструкції Тимчасового уряду 4 серпня б[іжучого] р[оку]¹³⁶. Вироблені інструкції вносити в Секретаріат, а не в комісію.

Вислухано доклад юрисконсульта в справі найма помешкання в міській думи¹³⁷ і запрохано по справі заключення генерального контрольора.

Постановлено: вирішення цієї справи видкласти до засідання 20-го вересня, коли генеральний контрольор дасть своє заключення.

Вислухано сміту в справі ремонту помешкання зайнятого Секретаріатом і другі господарські справи.

* Перші три абзаци документу опубліковані у виданні «Українська Центральна Рада. Документи і матеріали». У 2-х т. – Т. 1. – К., 1996. – С. 313-314.

Постановлено: доручити господарському комітету робити ремонт у тій сумі, яка буде до цього потрібна; бажано тільки, щоб не робилося нічого зайвого. Печатку для генеральних секретарств робити з надписами: «Генеральний секретаріат України, секретарство». Автомобілі призначено купити як бюджет це дозволить.

Вислухано пропозицію про розгляд не важких справ не в пленумі Секретаріата, а в малій раді секретарів.

Постановлено: признати цю пропозицію передчасною.

Вислухано: пропозицію обміркування необхідности урядового комісара для міста Києва.

Постановлено: питання по цій справі відкласти.

Вислухано пропозицію по справі вироблення проекта боротьби з грабіджами в Києві. Постановлено просити секретарство внутрішніх справ виробити по цьому питанню проект і внести його в Секретаріат.

Додано «Зільберфарб».

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

За директора канцелярії

генерального писаря

Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 12-12 зв. Друкована незавірена копія).

№ 36

12 жовтня 1917 р.

Присутні генеральні секретарі – Винниченко, Шульгин, Лотоцький, Туган-Барановський, Стешенко, Савченко-Більський; товариші секретарів – Мірний, Міцкевич, Красковський.

Заслухано і докладно обговорено проект записки до Тимчасового уряду про стан справи і вимоги Секретаріату.

Доручено генеральному писарю зробити деякі зміни в записці і подати на розгляд Секретаріату на 13 жовтня в ранішнє засідання (о 11 год[ині]).

Проект записки до Тимчасового уряду при сьому прикладається.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
генерального писаря
Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 17 зв. Друкована незавірена копія).

№ 37

13 жовтня 1917 р. (вечірнє)

Присутні генеральні секретарі – Винниченко, Лотоцький, Туган-Барановський, Шульгин, Стешенко, Савченко-Більський, товариші секретарів – Мірний, Красковський, Зільберфарб.

Заслухано телеграму голови з'їзду селян Поділля 8-9 жовтня в м. Винниці¹³⁸; ухвалено копію телеграми в перекладі на російську мову подати до відома Тимчасового уряду.

Заслухано проект відозви до населення про потребу берегти ліси. Доручено генеральному секретареві земельних справ переробити відозву і подати на розгляд Секретаріату у ближчому часі.

Обговорено питання про конечність оголосити в засіданні Малої Ради заяву Секретаріату в справі українських Установчих зборів¹³⁹. Вироблено текст заяви і доручено голові Секретаріату остаточно обробити його і подати на ухвалу Секретаріату 14 жовтня.

Заслухано повідомлення К.П. Василенка про призначення його Тимчасовим правительством на посаду комісара м. Київ¹⁴⁰

і складено текст відповіді на звідомлення. Копію прикладено до протоколу.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
генерального писаря
Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 18. Друкована незавірена копія).

№ 38

14 жовтня 1917 р. (вранішнє)

Присутні: генеральні секретарі – Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгин; товариші секретарів – Зільберфарб, Красковський, Мірний, Міцкевич.

Вислухано, обговорено і ухвалено текст заяви Секретаріату в справі українських Установчих зборів. Заяву доручено голові Генерального секретаріату оголосити у Раді і передати до надрукування у часописах.

Вислухано і коротко обговорено доклад комісії про вироблення проекту статуту «Вільного козацтва». Доручено комісії внести певні зміни в статуті і подати на ухвалу Секретаріата.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 18. Друкована незавірена копія).

№ 39*

20 жовтня 1917 р.

До цього додається «смета на організацію продовольственного съезда»:

- 1) Приглашение секретарей для съезда на 10 дней по 10 руб. в день, всего 10 человек и т о г о 1000 руб.
 - 2) Печатание протоколов, бланк и др[угие] расходы 100
 - 3) Оплата помещений для съезда, освещение, прислуга..... 500
 - 4) Организация приема членов съезда, подыскание ночлежного помещения..... 500
 - 5) Организация чайного буфета 300 челов[ек] по 1 р[уб]. 20 к[оп]. в день на человека, 4 дня..... 1500
- Р а з о м..... 4500 руб.
Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
За директора канцелярії
Діловод

(Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 21. Друкована незавірена копія).

ЕКСТРЕННЕ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

№ 40

25 жовтня 1917 р.

Засідання закрите.

Починається засід[ання] в 11 год[ині] вечора. Головує пр[офесор] Грушевський.

* Протокол вміщений у збірнику документів «Українська Центральна Рада» (т. 1, с. 355-356) без представленої кінцівки документу.

Присутні: Ткаченко, Маєвський, Скловський, Сараджев, Сиркін, Гольдельман, Дубинський, Паночині, Пісоцький, Порш, Постоловський, Тьомкін, Березняк, Веселовський, Левченко, Ковальський, Ковалевський, Севрюк, Зозуля, Чайківський, Шаповал, Георгій Пятаков, Кренсберг, Затонський, Ніковський, Саліковський, Салтан, Логачев, Любинський.

Допускаються: делегація військового з'їзду¹⁴¹, представники Чорноморської флотії, представ[ники] гарнізонної української ради¹⁴² і три делегації ради робітн[ичих] депутатів.

Петлюра (секр[етар] військ[ових] спр[ав]). Подає відомости з телеграфу про перехід влади в руки большевиків¹⁴³. Дальше зазначає, що військовий з'їзд і члени Генер[ального] к[оміте]ту занепокоєні подіями, а через се М[ала] Рада повинна винести певну постанову, яка буде точно виповнена нашими реальними силами.

Порш зазначає, що треба постаратися, щоб наш край не застався без влади і не впав в анархію. Щоб зберегти край від анархії, від громадянської війни, ми повинні взяти всю владу в краю в свої руки, але ми не можемо зостатися в даний час нейтральними і повинні постаратися, щоб було подавлено те, що робиться там. Ми мусим утворити красвий революційний комітет, який зберіг би край від анархії і від боротьби з іншими революційними силами. Красвий комітет повинен охопити всі 9 губ[ерній] України і в нього повинні увійти такі центри, як Харків та Одеса.

Скловський зазначає, що такий к[оміте]т повинен бути при Ц[ентральній] Р[аді], а не при Г[енеральному] секретаріаті. Але ж с[екрета]р внутр[ішніх] справ повинен стежити за порядком і тут може бути розмова хіба тільки про конкретне переведення в життя.

Маєвський зазначає, що його дивують слова Порша; перед нами питання про начальн[ика] військової округи, але ж його поставив Петроград, поставила та влада, якої вже нема.

Лотоцький зазначає, що Г[енеральний] секретаріат виконує всі ті обов'язки, які покладає на нього Ц[ентральна] Р[ада], але позаяк тепер надвигається грізна туча, Г[енеральний] секретаріат не протриває і такому революційному органу.

Тьомкин каже, що нічого дивитися на петроградські події, бо вони не піддержуються ні російськими с[оціалістами]-р[еволюціонерами], ні рос[осійськими] с[оціал]-д[емократами].

Пятаков пропонує припинити дискусію, або обмежити промовців п'ятьма хвилинами. Пропозиція ухвалюється остання.

Пятаков: Проти У[країнської] Ц[ентральної] Р[ади] большевики не підуть, бо коли б вони вважали Ц[ентральну] Р[аду] ворожою до демократії, то сьогодні тут вони не були б. З другого боку, вони сьогодні, – як на засіданні сов[ета] с[олдатських], раб[очих] депут[атів] обстоювали, щоби власть в краю була в руках Ц[ентральної] Р[ади], а для охорони революції в м. Києві треба організувати комітет по охороні революції, який підлягав би Ц[ентральній] Р[аді].

Вони хочуть тільки знати чи Ц[ентральна] Р[ада] буде піддержувати кабінет Керенського, чи большевиків? Їм важно тільки, щоб Ц[ентральна] Р[ада] не дала змоги переїздити війську з України на Петроград, яке вже потрохи почалося.

Рафес зазначає, що Временне правительтво після Демократичної наради¹⁴⁴ бундовці не називають своїм, але вони не можуть поділяти і большевистську програму.

Порш конкретно ставить питання про затвердження революційного краєвого комітету¹⁴⁵.

Більшістю голосів пропозиція Порша приймається. Вноситься пропозиція така:

«У[країнська] Ц[ентральна] Рада постановила утворити Комітет по охороні революції на Україні в такому складі:

Генеральний комітет – 2;

Всеукр[аїнська] рада військових депутатів – 2;

Совет с[олдатських] депутатів Київського окр[угу] – 1;

Главний комітет доріг України¹⁴⁶ – 2;

Укр[аїнські] с[оціалісти]-р[еволюціонери] – 1;

Укр[аїнські] с[оціал]-д[емократи] – 1;

Російськ[і] с[оціалісти]-р[еволюціонери] – 1;

Рос[ійські] с[оціал]-д[емократи] большевиків – 1;

Рос[ійські] с[оціал]-д[емократи] меншовиків – 1;

Бунд – 1;

Євр[ейська] об'єдн[ана] соц[іалістична] партія¹⁴⁷ – 1.

Від советов сол[датських] і робіт[ничих] деп[утатів]: міста Харкова, Катеринослава, Одеси по 1 (всіх – 3); совета робічих депут[ів] м. Києва – 1; У[країнської] Ц[ентральної] Ради – 9.

Всього 27.

За сю резолюцію, коли поставлено її було на голосування, голосувало 16 душ:

проти – 2

утрималось – 12.

Від пленума У[країнської] Ц[ентральної] Ради обрано таких представників: Порш, Ткаченко, Ковалевський, Севрюк, Шаповал, Ніковський, Гольдельман, Матушевський, Пятаков.

Голова

Секретар А. Постолювський /підпис/

(Ф. 1076. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 148 зв.-150. Автораф Постолювського).

¹ Одеська коаліційна Українська рада – вочевидь в документі мова йде про Одеський український керівний комітет – громадську організацію, утворену в березні 1917 р. на зборах українців Одеси. Головою Комітету став С. Шелухін. Організація займалася агітаційно-просвітницькою діяльністю та організацією українського руху, в тому числі і у військах. І тільки 13 квітня була створена Губернська українська рада Одеси, де провідну роль відігравали українські політичні партії соціал-демократів та есерів.

² «Вісті з Української Центральної Ради» – офіційний друкований орган Української Центральної Ради. Виходив в Києві з квітня по листопад 1917 р. Перші три номери мали назву «Вісті з Української Центральної Ради у Києві». Всього вийшло 25 номерів, дев'ятнадцять з них видав Комітет Центральної Ради, останні – Президія Української Центральної Ради. В газеті знайшли місце матеріали про створення і організацію Центральної Ради та її діяльність до початку вересня 1917 р.

³ Український робітничий клуб – у 1917 р. його очолював член Центральної Ради та УСДРП А.Г. Драгомирецький. Цьому товариству

був переданий Лук'янівський народний будинок, де проходили вистави українських театрів, зокрема «Молодого театру».

⁴ Жіноча громада – в документі, скоріш за все, мова йде про Український жіночий союз (Жіночий клуб), ініціативна група по створенню якого була утворена 21 березня у Києві, а з 3 квітня діяла тимчасова Рада Союзу. 25 квітня відбулися установчі збори організації, які затвердили статут та обрали постійну раду у складі 15 осіб. Своім представником в УЦР рада обрала В. Нечаївську.

⁵ Відповідно до постанови фінансової комісії УЦР (23.04.1917) днем Національного фонду було призначено 9 травня, однак через труднощі технічного характеру перенесено на «Зелені свята». Відбувся в Україні та у місцях існування українських організацій 20–22 травня 1917 р. проведенням вистав, концертів, мітингів, продажу українських книжок з метою збирання коштів для поповнення скарбниці УЦР.

⁶ Виконавчий Комітет – Міський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій, виконавчий орган, створений у Києві після Лютневої революції. Був обраний 4 березня 1917 р. Складався з 15 представників політичних і громадських об'єднань під головуванням кадета М.Ф. Страдомського. До виконкому увійшло п'ять відомих українських діячів – Ф. Штейнгель, С. Єфремов, А. Ніковський, М. Паламарчук та М. Порш.

⁷ Педагогічний музей – був створений у Києві у 1901 р. Його будівлю по вул. Володимирській було зведено у 1910–1912 рр. за ініціативою Київської учбової округи, а урочисте відкриття відбулося 5 жовтня 1912 р. У 1916–1917 рр. двадцять з тридцяти приміщень Педагогічного музею займала Київська школа льотчиків-спостерігачів; на першому поверсі містилася канцелярія інспектора народних училищ та Комітет надання допомоги пораненим і хворим воїнам.

Перші засідання УЦР відбувалися у клубі «Родина». 9 березня 1917 р. остання ухвалила домагатися виділення для своїх потреб Маріїнського палацу, а до того часу – передачі їй помешкань Педагогічного музею. 11–12 березня Центральна Рада переїхала до останнього, де за дозволом Міської думи школа льотчиків звільнила для неї кімнату. Вже у серні 1917 р. військова школа виселилася, а 11 жовтня рішенням Генерального секретаріату Музей був прийнятий на утримання останнього.

⁸ Київський український губернський комітет, обраний Радою представників громадських організацій Київщини, яка, в свою чергу, була зорганізована у середині березня 1917 р. на губернських земських зборах. У Виконавчому комітеті більшість отримали українці.

⁹ Національний з'їзд – йдеться про Всеукраїнський Національний конгрес (6-8 квітня 1917 р.), який відбувся у Києві за участю 1500 делегатів від українських політичних, громадських, культурних організацій. Підсумком його роботи стало переобрання Центральної Ради та її перетворення з київської на загальноукраїнську організацію, яка очолила український національний рух під загальним гаслом побудови національно-територіальної автономії України у складі Російської федеративної республіки.

¹⁰ «Позика Волі» («Заєм свободи») – була випущена Тимчасовим урядом (постанова від 26.03.1917) з метою покриття державних боргів та забезпечення військових витрат. Соціалістичні українські та російські партії підтримали позику. Цю ж позицію зайняла і Центральна Рада.

¹¹ Харківський організаційний комітет – комітет по організації та проведенню Українського національного з'їзду Харківської губернії 16 квітня 1917 р. Останній визнав УЦР крайовим органом українського народу, висловив протест проти намірів Тимчасового уряду приєднати територію Слобожанщини до Московського військового округу і звернувся до Центральної Ради вжити заходів для залишення її у межах України.

¹² Українська національна Рада в Петрограді – створена 19 березня 1917 р. в Петрограді з представників ТУП, членів УСДРП, української фракції Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів, робітників, студентства, товариства «Громада» та ін. До неї увійшли: О. Лотоцький (голова Виконавчого комітету), М. Корчинський (заступник голови), П. Стебницький (секретар; з травня 1917 р. – голова виконкому), М. Славінський, Г. Голоскевич, П. Зайцев, Ф. Слюсаренко. Підтримувала тісний зв'язок з Українською Центральною Радою, мала в ній свого представника – Г. Голоскевича. В кінці березня делегація Національної Ради зустрілася з головою Тимчасового уряду князем В. Львовим та передала останньому документ з вимогами запровадження національно-територіальної автономії України, рідної мови в українській середній та вищій школі, суді, адміністрації; вирішення долі окупованих частин Галичини та Буковини, повернення полонених і засланих галичан та буковинців. Допомогала Центральній Раді у її зносинах з Тимчасовим урядом. Після проголошення II-го Універсалу та визнання УЦР крайовою владою функції Української Національної Ради перебрав комісар України при Тимчасовому уряді П. Стебницький.

¹³ Казенна палата – губернський орган міністерства фінансів Російської імперії. Діяла як особлива місцева фінансово-господарська установа. У її підпорядкуванні були губернські та повітові казначейства; відала збором акцизів, загальнодержавних податків, прибутками та ін.

¹⁴ Організаційний комітет військового відділу – вирогідно в документі мова йде про Український організаційний військовий комітет, що був утворений українцями-військовими київського гарнізону одночасно із Українським військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка. Комітет мав займатися формуванням українських військових частин.

¹⁵ Губернський Виконавчий Комітет – обраний Радою представників громадських організацій Київщини, яка, в свою чергу, була зорганізована у середині березня 1917 р. на губернських земських зборах. У Виконавчому комітеті більшість отримали українці.

¹⁶ Організація «Юг Росії» – повна назва «Общество помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий», було організоване з дозволу уряду у травні 1915 р. у Києві для допомоги виселенцям та біженцям із західних українських областей, потік яких збільшувався протягом зими–весни 1915 р. Очолив організацію директор Київської філії державного банку Я.Я. Ігнатович, його заступником став Д.І. Дорошенко. Товариство надавало матеріальну та моральну підтримку депортованим та біженцям, проводило велику культурно-освітню роботу, відкривши при них низку дитячих притулків та українських шкіл.

¹⁷ Відділ «Помощи населению, пострадавшему от последствий войны» діяв при Земгорі – об'єднаному комітеті Всеросійського земельного союзу та Всеросійському союзу міст, громадських організаціях, утворених у 1914 р. у Москві з метою кращої організації роботи тилу на допомогу фронту. У липні 1915 р. був створений об'єднаний комітет союзів – Земгор, що став впливовою політичною організацією. У місцевих осередках Земгору працювало багато українських діячів.

¹⁸ Київська поштова контора – перша контора у Києві була відкрита ще у 1775 р. і вже у 1782 р. реорганізована на губернський поштамт, як складова мережі установ поштового сполучення Російської імперії. Після поштової реформи 1830 р. контора у Києві мала у своєму підпорядкуванні повітові галузеві установи.

¹⁹ Справа «3000» – так умовно в Комітеті Української Центральної Ради називалася проблема організації Першого українського козацького ім. Б. Хмельницького полку у квітні 1917 р. За ініціативою Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка збори солдатів-українців ухвалили рішення про формування українського пі-

шого полку на чолі з штабс-капітаном Д. Путником-Гребенюком, яке підтримала Центральна Рада. Затвердження полку, як військової одиниці, відбулося на I Всеукраїнському військовому з'їзді, який призначив командиром полку Ю. Капкана.

²⁰ Український військовий організаційний комітет був утворений 12 березня рішенням Тимчасового військового бюро у Києві. Його очолив полковник П. Глинський, начальник резервної команди у Києві. До президії організації входили: полковник П. Волошин, капітан Л. Ган, підпоручик М. Міхновський, прапорщик В. Павелко. Завданням організаційного комітету було формування українських військових частин.

²¹ Київська рада робітничих депутатів утворена 2-4 березня 1917 р. Складалася з представників трудових колективів міста. 4 березня був обраний виконавчий комітет ради у складі 37 осіб під головуванням есера П. Незлобіна. Представницька організація військових, до якої увійшли представники усіх частин Київського гарнізону – Київська рада військових депутатів – почала складатися 5 березня 1917 р.

²² Городской комітет – те саме, що й Міський виконавчий комітет.

²³ Губернський комісар – інститут губернських комісарів був впроваджений Тимчасовим урядом 5 березня 1917 р. Губернатори, віце-губернатори, губернські та повітові предводителі дворянства втрачали свої повноваження, а управління губерніями покладалося на голів губернських земських управ, котрі отримували статус губернських комісарів Тимчасового уряду. Функції та повноваження губернських комісарів були близькі до повноважень колишніх губернаторів. Комісари призначалися Тимчасовим урядом. У квітні 1917 р. Київським губернським комісаром був М. Суковкін, який пробув на цій посаді до вересня місяця того ж року.

²⁴ Польські легіони – добровольчі військові одиниці, які під час Першої світової війни були у складі австро-угорської армії. У відповідь наприкінці 1914 р. російським командуванням був утворений добровольчий польський підрозділ Легіон Пулавський, через рік – Бригада польських стрільців, яка у лютому 1917 р. була зорганізована у Дивізію польських стрільців. Остання, з погодження російського військового міністра, у квітні 1917 р. перетворилася на корпус у складі двох дивізій та трьох спеціальних військових частин під командуванням генерала Білевського.

²⁵ Рада Військового клубу – виконавчий орган української військової громадської організації, створеної 16 березня 1917 р. на Установчих зборах представників київського гарнізону. Ці збори ухвалили

рішення про заснування Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка, статутом якого визначалася загальна мета клубу – створення української національної армії. До Ради військового клубу, очоленої М. Міхновським, входило 24 члена та 12 кандидатів.

²⁶ Військовий клуб – Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, див. посилання № 25.

²⁷ Ермітаж – музей у Петербурзі, один з найвизначніших та найвідоміших художніх та культурно-історичних музеїв світу. Свою історію починає з перших художніх зібрань, придбаних імператрицею Катериною II у другій половині XVIII ст. У 1852 р. з сильно збільшеної колекції був сформований та відкритий для відвідування публіки Імператорський Ермітаж.

²⁸ 4 березня 1917 р. у Петрограді під головуванням М. Горького була створена Особлива нарада в справі мистецтв, як дорадчий орган при комісарі колишнього міністерства двору Ф. Головині для організації охорони історико-культурних надбань Російської держави. У квітні того ж року нарада припинила своє існування, замість неї була заснована Рада в справах мистецтв.

²⁹ Оружейна палата в Москві – музей-скарбниця, частина комплексу Великого Кремлівського палацу, де зберігаються дорогоцінні предмети царської казни та патріаршої різниці, а також пам'ятки декоративно-прикладного мистецтва. Колекція музею постійно поповнювалася. Протягом XIX – початку XX ст. до нього передавалися обладунки, військові трофеї, подарунки імператорській родині, цінні археологічні знахідки.

³⁰ Гаправська Переяславська церква – цілком можливо, що у тексті документу помилка. У Переяславі-Хмельницькому не було Гаправської церкви. Вірогідно йдеться про церкву, у якій зберігалася ікона Покрови. Запорізькі козаки вважали Святу Покрову своєю покровителькою. Після Переяславської ради 1654 р. з'явилася велика кількість ікон типу «Козацька Покрова». Такі ікони з часом стали національними, увібравши у себе специфічні композиційні та іконографічні особливості. В документі, ймовірно, йдеться про одну з таких ікон.

³¹ Комітет Музею – мова йде про «Київський художньо-промисловий і науковий музей імператора Миколи Олександровича», відкритий у 1904 р. (зараз – Національний художній музей). Одним з його організаторів та директором до 1923 р. був відомий український археолог, етнолог, мистецтвознавець та громадський діяч М. Біляшівський. З 1910 р. завідування справами музею, згідно статуту, було покладено на Комітет музею, головою якого був обраний Б. Ханенко.

До комітету входили представники Товариства старожитностей і мистецтв та російського міністерства торгівлі і промисловості, до відомства якого належав Музей.

³² «Зелені свята» – останні дні «Зеленого життя» перед Трійцею; у 1917 р. припадали на 20–22 травня, коли за рішенням фінансової комісії Комітету Центральної Ради було проведено День національного фонду.

³³ Внутрішня позика – йдеться про проведення днів Національного фонду.

³⁴ Академія наук – загальноживана назва вищої наукової установи Російської імперії. Петербурзька Академія наук заснована наказом імператора Петра I у 1724 р. Створювалася за зразком західноєвропейських академій.

³⁵ «Honoria cansa», правильне написання – «honoria causa» (у перекладі з латинської мови – «заради почесті»), «почесний доктор» – ступінь доктора наук без захисту дисертації, присуджувалася за видатні досягнення в області науки і культури. У тексті вираз вжито у значенні – «почесний член».

³⁶ «Киевская мысль» – щоденна громадсько-політична та літературна газета ліберального напрямку. Виходила у 1906–1918 рр. У 1917–1918 рр. виходила у двох випусках (ранковому і вечірньому). Користувалася великою популярністю, була рупором опозиційних до самодержавства кіл громадськості різних напрямків. Припинила своє існування у грудні 1918 р.

³⁷ Державний банк – центральний банк Російської імперії, заснований у 1860 р. наказом Олександра II на основі реорганізації Державного комерційного банку. Був державно-урядовою банківською структурою.

³⁸ Союзбанк – центральна українська установа дрібного кредиту. Заснований у Києві у 1910 р. Організатором та директором (до 1917 р.) Союзбанку був відомий український громадський і кооперативний діяч Х. Барановський. Банк швидко став організаційним та фінансовим центром Наддніпрянської України. З 1913 р. він видавав свій журнал «Мурашник». Окрім банківських, проводив також торгівельно-посередницькі операції, сприяв створенню промислових підприємств, організовував кооперативні наради.

³⁹ «Нова Рада» – щоденна політична, економічна і літературна газета. Офіційний орган УПСФ. Редагувалася А. Ніковським, С. Єфремовим. Виходила у Києві з 25.03.1917 р. до січня 1919 р., з відходом Директорії УНР з Києва припинила своє існування. Була відродженням

закритої у 1914 р. газети «Рада». Відзначалася високим рівнем вміщених матеріалів і статей, авторами яких були представниками політичної і культурної української еліти.

⁴⁰ Актроїровання – правильне написання терміну – «октроїрування» – спосіб прийняття в державі конституції не традиційним методом – парламентом, чи референдумом, а прийняття її діючим головою держави (монархом, президентом). Вперше октроїрування було застосоване у Франції у 1814 р., коли вступила у законну силу «Хартія 1814 року». В тексті документу це слово вжито у значенні – «самочинне впровадження автономного устрою України».

⁴¹ Педагогічний з'їзд – 5-6 квітня 1917 р. за ініціативою товариства шкільної освіти був проведений Перший Всеукраїнський учительський з'їзд. Одним з його рішень було ініціювати створення в Центральній Раді Головної шкільної ради для проведення роботи по організації української школи і освіти. В результаті в УЦР була заснована шкільна комісія, до якої увійшли члени Ради Товариства шкільної освіти.

⁴² Урядові акти стосовно Польщі і Фінляндії – у документі йдеться про березневу спеціальну декларацію Тимчасового уряду про принципову згоду на існування у післявоєнному майбутньому незалежної Польщі за умови військового і економічного союзу з Росією. Відносно Фінляндії урядом було видано два документи: маніфест про «Затвердження конституції Великого князівства Фінляндського» (20 березня 1917 р.) та грамота про скликання фінляндського сейму 22 березня у Гельсінгфорсі.

⁴³ Сирець – історичний район міста Києва.

⁴⁴ Дворець, в тексті також зустрічається «Палац» – поширений термін того часу. Йдеться про будівлю Київського вокзалу.

⁴⁵ Університет – Київський імператорський університет св. Володимира, відкритий у 1834 р. Зараз – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Перші корпуси навчального закладу розташовувалися по вул. Володимирській.

⁴⁶ Совет Объединенных организаций – Рада Об'єднаних громадських організацій Києва (РОГО) – громадсько-політична представницька організація від 40 громадських, культурних, просвітних об'єднань, установ, партій. Була утворена 1 березня 1917 р. 4 березня був обраний виконавчий комітет Ради на чолі з заступником міського голови кадетом М. Страдомським. Працював у приміщенні Київської міської думи.

⁴⁷ У Києві 3, 5 березня 1917 р. пройшли збори українців – студентів і курсисток, що поновили діяльність Української студентської ради,

обравши до неї 20 представників від вищих навчальних закладів міста. Радою 20-23 квітня була проведена III конференція українського студентства (I та II пройшли відповідно у 1911 та 1913 рр.), у якій взяли участь студенти України і Росії. Головна Українська студентська рада стала загальноукраїнською організацією, що підтримувала політику та діяльність УЦР.

⁴⁸ Мова йде про мешканців Галичини і Буковини, що були вислані до віддалених регіонів Російської імперії під час I Світової війни. Внаслідок наступу військ російської армії у 1914 р. була зайнята майже уся Галичина та утворене Галицьке генерал-губернаторство, яке існувало до липня 1915 р. Російські війська знов увійшли на територію Буковини та частини Східної Галичини в результаті контрнаступу Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова влітку 1916 р., після чого була відновлена діяльність Галицько-Буковинського генерал-губернаторства. По відношенню до місцевого населення, налаштованого проти нової російської адміністрації, влада проводила репресивну політику – висилка місцевих діячів у глиб Російської імперії, взяття заручників і т.ін. З цих територій була виселена і значна кількість священників греко-католицької церкви.

⁴⁹ Одразу із заснуванням Української Центральної Ради у її складі було створено 9 комісій: фінансова, правнича, шкільна, агітаційна, редакційна, друкарських справ, маніфестацій та інформаційне і прес-бюро. Вони працювали до переобрання Центральної Ради Національним конгресом у квітні 1917 р., після чого її внутрішня структура була певним чином реорганізована – почали працювати постійні комісії.

⁵⁰ 22 березня 1917 р. у Катеринославі за підтримки ради робітничих депутатів була утворена Тимчасова рада солдатських депутатів Катеринославського гарнізону, до якої увійшли солдати – представники військових частин місцевого гарнізону. Очолили раду Лоський і К. Грінбаум.

⁵¹ Катеринославська рада робітничих і солдатських депутатів виникла в результаті об'єднання ради робітничих депутатів і ради солдатських депутатів у березні 1917 р. Поширювала свій вплив на м. Катеринославі і губернію.

⁵² У м. Томськ дислокувався Томський гарнізон. Томська рада військових депутатів організувалася раніше, ніж місцева рада робітничих депутатів – 3-5 березня 1917 р.

⁵³ Нерозбірливе слово можна прочитати як Миуський (Миуський) гарнізон – вирогідно, йдеться про один з гарнізонів Таганрозького

козачого округу Облaсті Війська Донського. Назва походила від річки Міус та Міуського лиману на Азовському морі.

⁵⁴ Товариство шкільної освіти – засноване у березні 1917 р. Його керівним органом стала Рада Товариства на чолі з І. Стешенко. За ініціативою товариства 5-6 квітня був проведений Перший Всеукраїнський учительський з'їзд. Одним з його рішень було ініціювати створення в Центральній Раді Головної шкільної ради для проведення роботи по організації української школи і освіти. В результаті в УЦР була заснована шкільна комісія, до якої увійшли члени Ради Товариства шкільної освіти.

⁵⁵ У документі йдеться про Київську шкільну округу. Створена у 1832 р. у складі Київської, Подільської, Волинської, Чернігівської губерній та Полтавської (з 1839 р.) і Холмської (з 1912 р.). Всього на території України діяло три учбові округи – Харківська, Одеська і Київська. Здійснював контроль над діяльністю освітніх закладів попечитель округи. 27 березня 1917 р. Тимчасовий уряд призначив попечителем Київської шкільної округи М. Василенка.

⁵⁶ Обласний з'їзд селянських депутатів – Обласний з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (23-29 квітня 1917 р.) був скликаний Київською радою робітничих і солдатських депутатів. На ньому зібралися представники рад семи губерній. Селянська спілка запрошення не одержала. Дізнавшись про з'їзд з преси, вона розіслала телеграми до губернських і повітових відділень організації, які надіслали 200 представників. Однак, через певні вимоги Київської ради, керівництво якої перебувало у руках російських партій, українські селянські депутати відмовилися від участі у роботі з'їзду.

⁵⁷ Українська Чорноморська громада була утворена у березні 1917 р. у Севастополі за ініціативою місцевої спілки «Кобзар». Очолювали Громаду В. Лашенко, Коломієць та матрос Пашенко. Військовою секцією Громади керував капітан другого рангу М. Неклієвич; просвітницькою секцією – підполковник В. Савченко-Більський та В. Лашенко; агітаційною – підполковник військово-морського судового відомства В. Богомолець і матрос Пашенко. У складі Чорноморської громади були також й представники морської авіації – пілот Сліпченко та поручик Михайлик. Головною метою діяльності організації було створення шляхом українізації автономного українського флоту на базі російського чорноморського флоту із підпорядкуванням його УЦР. Перші збори Громади відбулися 11 квітня 1917 р.

⁵⁸ Див. посилання № 55.

⁵⁹ Оскільки Тимчасовий уряд не виявляв активності у керуванні питаннями освіти, опікування шкільними справами взяли на себе місцеві громадські організації, одною з яких була й катеринославська повітова шкільна рада.

⁶⁰ Те саме, що і Товариство шкільної освіти. Див. посилання № 54.

⁶¹ Вінницький учительський інститут (зараз – Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського) створений у 1912 р. Заклад був заснований на загальних засадах без поділу на відділення чи факультети. Студент, який його закінчував мав право викладати будь-який предмет. До революції у ньому навчалося біля 100 осіб. Директором інституту з 1912 р. по 1922 р. був статський радник, кандидат богослов'я М.Д. Запольський. У 1917 р. до програми навчання було введено курси української мови, літератури та історії.

⁶² Те саме, що і Головна шкільна рада. Див. посилання № 54.

⁶³ Чесько-Словацький з'їзд – з'їзд Спілки чеських національних товариств. Відбувся наприкінці квітня 1917 р. у Києві за участю Т. Масарика. Форум визнав Чехословацьку національну раду, створену Т. Масариком у 1916 р., своїм керівним органом і фактично створив її філію в Україні.

⁶⁴ Вирогідно в документі мова йде про Український військовий організаційний комітет, що був утворений українцями-військовими київського гарнізону одночасно із Українським військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка. Комітет мав займатися формуванням українських військових частин.

⁶⁵ Йдеться про об'єднані збори військових-українців – представників фронтових частин, Київського гарнізону та різних тилових військових організацій за участю членів Українського організаційного військового комітету 14 квітня 1917 р., на яких ухвалили скликати 5-6 травня у Києві український військовий з'їзд.

⁶⁶ Тільки у серпні 1917 р. розпочався процес українізації 2-ої Київської школи прапорщиків під проводом штабс-капітана А. Гончаренко. 8 вересня до Київської Військової Округи надійшла телеграма від Головного управління військово-навчальних закладів російського військового міністерства про українізацію закладу. До жовтневого перевороту школу було українізовано частково.

⁶⁷ В документі, вирогідно, запротокольовані слова генерал-лейтенанта М.О. Ходоровича, який з березня 1917 р. був командуючим Київською військовою округою.

⁶⁸ Мова йде про Маріїнський палац, збудований у 1750–1755 рр. для російської імператриці Єлизавети. До Лютневої революції палац

був резиденцією царської родини. Під час I Світової війни у ньому перебувала мати Миколи II – Марія Федорівна. З квітня по жовтень 1917 р. будівлю палацу займала Київська рада робітничих депутатів та Київський комітет РСДРП(б).

⁶⁹ Рада клубу гетьмана Полуботка – йдеться про Раду військового клубу ім. гетьмана Полуботка.

⁷⁰ Польська Державна Рада – Тимчасова Державна Рада, міжпартійне коло, створене в січні 1917 р. у Варшаві за сприяння німецької влади. Опікувалася формуванням польських військових частин. Членом Ради був також командувач вже існуючими польськими легіонами Ю. Пілсудський. Рада само розпустилася у вересні 1917 р.

У Києві на з'їзді польських громадських організацій 6 березня 1917 р. утворився Польський Виконавчий комітет (пізніше отримав назву – Польський Виконавчий комітет на Русі) на чолі з Й. Бартошевичем. Його керівництво солідаризувалося з українським національним рухом, вбачаючи у ньому потужний фактор у поваленні централізованої Росії.

⁷¹ Зелені свята – так називається тиждень до свята та день Святої Трійці, одне з головних християнських свят. Свою назву воно одержало на честь сходження Святого Духа на апостолів. Завжди припадає на неділю, п'ятидесятний день після Великодня. Цього дня у православних храмах підлогу устеляли свіжою травою, ікони прикрашали березовими гілками.

⁷² Див. посилання № 5.

⁷³ Царське свято – у Російській імперії царськими днями визнавалися дати коронації, вступу на престол, дні народження, а також тезоіменинства імператора та членів його родини. У 1917 р. на 9 травня припадав день святителя Миколи Чудотворця; 6 травня був днем народження імператора Миколи II.

⁷⁴ Свято Вознесіння Господня – у християнстві вознесіння Ісуса Христа на небо відзначається великим святом, яке завжди припадає на четвер, сороковий день по Христовому Воскресінні. У 1917 р. воно святкувалося 11 травня.

⁷⁵ Мова йде про Обласний з'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. Див. посилання № 56.

⁷⁶ З'їзд V армії – проходив у середині квітня 1917 р. за ініціативою українського товариства солдат і офіцерів частин V армії Північного фронту, яке очолював полковник К. Прісовський. На з'їзді було обговорено питання поточного моменту, відношення до Тимчасового

уряду, внутрішньої політики в Україні та формування українських військових частин.

⁷⁷ Вирогідно мова йде про військові гарнізони міста Іжевськ (розташований на сході Росії, центр металургійної промисловості) та міста Торжок Тверської губернії.

⁷⁸ Перша конференція залізничників Росії у 1917 р. пройшла у Петербурзі 6-22 квітня, на якій був обговорений устав Всеросійського залізничного союзу і ухвалено рішення про скликання установчого з'їзду союзу у Москві. Останній відкрився 15 липня 1917 р. Свідчень про Московський залізничний союз автором не знайдено.

⁷⁹ Товариство «Праця» – організація української науково-технічної та агрономічної інтелігенції, створена 7 березня 1917 р. До його керівництва входили І. Ганицький, І. Левинський, С. Веселовський, В. Величковський, В. Коробцов, І. Чопівський, В. Коваль, Ф. Левченко. Головними напрямками діяльності було вивчення стану економіки України, розробка плану її розвитку, підготовка кваліфікованих кадрів та працевлаштування. Товариством були відкриті вечірні загально-освітні курси для робітників у Лук'янівському народному домі. Пізніше воно ініціювало організацію Українського народного університету.

⁸⁰ Харківський губернський з'їзд – Український губернський у Харкові відбувся 16 квітня 1917 р. У ньому взяли участь представники організованого українства Слобожанщини під керівництвом Організаційного українського комітету. Делегати з'їзду підтримали курс УЦР, висловилися за автономію України та сформували Харківську губернську українську раду з представників політичних партій, громадських організацій та повітів.

⁸¹ Лук'янівський народний будинок (дім) – заснований у 1897 р. Південно-Західним відділенням Товариства тверезості і розміщувався у Києві по вул. Дегтярівській, 5. Будинок Народного дому перебував у віданні Київського міського комітету піклування про народну тверезість, канцелярія якого містилася саме в ньому. Головою комітету був педагог і освітній діяч Т.Г. Лубенець. У Народному домі працювала їдальня, притулок, бібліотека, амбулаторія, кінематограф, театр.

⁸² Товариство Тверезості – південно-західне відділення Петербурзького православного Олександрівсько-Невського товариства тверезості діяло у Російській імперії в 1896–1917 рр., об'єднавши зусилля товариств тверезості, духівництва та інтелігенції. У Києві товариство тверезості було створене за ініціативою університетських викладачів у 1896 р.

Очолив його лікар-психіатр, професор І. Сікорський. Товариство містилося у Лук'янівському народному будинку, де знаходилася канцелярія Київського міського комітету піклування про народну тверезість.

⁸³ У документі йдеться про I Всеукраїнський військовий з'їзд, що відбувся 5-8 травня 1917 р. у Києві. Форум висловився за негайне оголошення принципу національно-територіальної автономії України, українізацію армії та перетворення її, по завершенню війни, на народну міліцію. Було також обрано склад Українського Генерального військового комітету.

⁸⁴ Йдеться про «Вісті з Української Центральної Ради». Див. посилання № 2.

⁸⁵ Міський комітет – йдеться про Міський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій.

⁸⁶ Центральний Кооперативний комітет (Коопцентр) – створений в березні 1917 р. як вищий орган кооперації в Україні, який мав спрямовувати виробничу, наукову, статистично-економічну та освітню кооперативну діяльність. Складався з 9 відділів та 8 комісій, що надавали кооператорам кваліфіковану допомогу. До його складу входили ради кооперативних з'їздів. Коопцентр було ліквідовано у 1921 р.

⁸⁷ Губернський комітет – йдеться про Київський губернський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій.

⁸⁸ Степаненко О.Ф., український політичний і громадський діяч, у 1917 р. член Київського губернського виконавчого комітету РОГО, на Національному конгресі був обраний членом УЦР від кооперативних організацій України. Навесні 1917 р. бездоказово звинувачувався російською шовіністичною пресою у зв'язках з «охранкою», у зв'язку із чим опинився у центрі кампанії проти самостійницької української течії. Після припинення «справи» у грудні 1917 р. став секретарем фракції самостійників у Центральній Раді.

⁸⁹ Вирогідно мова йде про рішення УЦР від 21 березня 1917 р. про направлення української делегації у складі В. Шемета, М. Шаповала, С. Єфремова та Д. Дорошенка до Петрограду. Поїздка планувалася на 25 березня, але здійснена не була.

⁹⁰ Петербурзьке телеграфне агентство (до 1914 р. – Санкт-Петербурзьке телеграфне агентство) – засноване у 1904 р. Постачало до російської преси відомості про внутрішнє та міжнародне життя. Мало своїх кореспондентів у багатьох містах Росії та за кордоном.

⁹¹ Свідчень про Республіканський Союз «Народ і армія» знайти не вдалося.

⁹² Соціал-демократи – члени Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), що утворила у 1905 р. на основі Революційної української партії (РУП). Активізувалася у 1917 р., визнавши свій курс на всеукраїнській конференції (червень 1917). Стала однією з провідних партій Української революції. Лідерами партії були В. Винниченко, Д. Антонович, С. Петлюра, Б. Мартос, М. Порш. Її друкованим органом була «Робітнича газета».

⁹³ Соціалісти-революціонери – члени Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), створена у квітні 1917 р. на установчому з'їзді. Найбільш масова і впливова політична сила доби Української революції. Відображала інтереси селянства. Програма декларувала перебудову капіталістичного ладу на соціалістичний, республікансько-демократичну форму правління, скасування приватної власті на землю та її соціалізацію. Лідерами партії були М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Залізняк, П. Христюк. Мала найбільшу фракцію в УЦР та Малій Раді.

⁹⁴ Радикал-демократи – члени Української радикально-демократичної партії (УРДП). Партія ліберально-демократичного спрямування була створена у 1905 р. Її програма базувалася на принципах парламентаризму та федералізму. Її соціальну базу становила українська інтелігенція. З кінця 1907 р. призупинила свою діяльність. Відновилася у квітні 1917 р., з червня – Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ).

⁹⁵ Совет Прикарпатской Руси – після зайняття російськими військами Львова у 1914 р. була створена громадсько-політична організація – Російська народна рада Прикарпатської Русі, очолювана В. Дудикевичем. До її складу увійшли представники галицької русофільської інтелігенції. Влітку 1915 р. Рада була евакуйована до Києва, згодом до Ростова-на-Дону, де Раду очолив І. Костецький. Організація займалася підтримкою та захистом інтересів галицьких біженців у Росії.

⁹⁶ Перший Вільний єпархіальний з'їзд волинського духовенства і мирян відбувся у Житомирі 14 квітня 1917 р. На ньому були розглянуті питання переведення церковного життя на український національний ґрунт. Було ухвалено запровадження вивчення української мови, історії, літератури, історії західно-руської церкви, географії, етнографії у духовних та єпархіальних школах, у тому числі жіночих, з початку нового навчального року. З'їзд також висловив свою довіру, «скомпрометованому» насаджуванням православ'я у Галичині під час I Світової війни, архієпископу Євлогію.

⁹⁷ Можна припустити, що мова йде про організаційні збори українських педагогів Житомира 16 квітня 1917 р., на яких було ухвалено постанову про створення народного університету з метою широкої культурно-просвітницької діяльності на Волині.

⁹⁸ 5-а піхотна дивізія (зі штабом у Житомирі), 42-а піхотна дивізія (зі штабом у Києві), 42-а артилерійська бригада (зі штабом у Бердичеві) входили до 9-го армійського корпусу, який знаходився у складі 3-ої армії Південно-Західного фронту. 168-ий Миргородський піхотний полк дислокувався у Києві.

⁹⁹ Перший Подільський губернський український з'їзд відбувся 5-7 травня 1917 р. у Вінниці. Форум визнав УЦР та підтримав її політику, а також ухвалив постанову із земельного питання і обрав губернську українську раду та своїх представників до Центральної Ради.

¹⁰⁰ Українська делегація представників УЦР та УГВК (В. Винниченко, С. Єфремов, М. Ковалевський, Г. Одинець, Д. Коробенко, І. Сніжний, С. Письменний, О. Пилькевич і Д. Ровинський) перебувала у Петрограді 16-21 травня 1917 р. Делегація передала голові Тимчасового уряду князю Г. Львову та виконкому Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів доповідну записку з домаганням видання державного акту з принциповою згодою на право України мати національно-територіальну автономію, призначення комісара у справах України при Тимчасовому уряді та комісара уряду в Україні, а також асигнування з центру коштів на національно-культурні справи тощо. Однак, переговори виявилися безрезультатними. Для їх розгляду було створено спеціальну урядову комісію під головуванням товариша міністра внутрішніх справ Д. Щепкіна. Врешті, пам'ятка записка, що отримала назву «Декларація Української Центральної Ради», була передана на розгляд юридичної наради, а українська делегація повернулася до Києва. Юридична нарада провела засідання з українського питання 30 травня і рекомендувала урядові задовольнити лише одну з дев'яти вимог. Наступного дня, 1 червня, Тимчасовий уряд повідомив УЦР про своє рішення у відмові українським домаганням, формально посилаючись на діючі на той час у країні закони та правила

¹⁰¹ Український Генеральний військовий комітет (УГВК) – обраний на I Всеукраїнському військовому з'їзді (5-8 травня 1917) для керівництва українським військовим рухом. Його очолювала президія з п'яти осіб на чолі з С. Петлюрою. УГВК мав у своєму складі низку відділів, канцелярію, комендатуру, відділ організації Вільного козацтва. Після проголошення III Універсалу був реорганізований у генеральне секретарство військових справ.

¹⁰² «Просвіти» – громадські культурно-освітні організації. Перша була утворена у 1868 р. у Львові з метою культурного розвитку та піднесення національної свідомості українського народу. З 1905 р. її осередки почали утворюватися і у Східній Україні. Найпотужніші організації були створені у Галичині, на Буковині, Поділлі, Київщині, Волині. У Наддніпрянській Україні у 1910 р. ліквідовані за наказом П. Столипіна. Після Лютневої революції почався потужний процес відновлення мережі старих та створення нових осередків «Просвіти», що діяли за власними статутами.

¹⁰³ Юридична нарада при Тимчасовому уряді – створена 22 березня 1917 р., була консультативним органом для розгляду усіх юридичних питань, що виникали у законодавчій діяльності уряду до скликання Всеросійських Установчих зборів. Народа розглядала питання публічного права, пов'язані із впровадженням нового державного устрою, подавала попередні заключення та висновки з усіх заходів уряду, що мали характер законодавчих актів. До Народи входили провідні російські юристи ліберального спрямування.

¹⁰⁴ Земства – органи місцевого (земського) самоврядування з розпорядчими (губернські та повітові земські збори) та виконавчими (губернські та повітові земські управи) функціями. Були утворені згідно положень Земської реформи 1864 р.

¹⁰⁵ За адресою: вул. Інститутська, 22, у 1917 р. розташовувалася редакція і контора щоденної газети «Нова Рада», що виходила під редакцією А. Ніковського та вирізнялася серед часописів свого часу глибоким аналітичним змістом.

¹⁰⁶ На прохання Центральної Ради та уповноваженого Земського союзу на початку квітня 1917 р. Тимчасовий уряд затвердив Д. Дорошенка крайовим комісаром Тимчасового уряду Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора. Д. Дорошенко та його адміністрація проводила політику українізації державних установ на місцях – протягом травня–червня 1917 р. були переобрані усі повітові комісари краю. Наприкінці липня – початку серпня 1917 р. внаслідок наступу айстро-німецької армії адміністрація Тимчасового уряду припинила своє існування.

¹⁰⁷ Союз городів – Земсоюз та Союз міст (Всеросійський земський союз допомоги хворим та пораненим воїнам та Всеросійський союз міст), воєнізовані громадські організації, що зорганізувалися з початком I Світової війни. Їх діяльність була переважно гуманітарного характеру – облаштування шпиталів, санітарних потягів та підготовка для них медперсоналу, організація притулків для сиріт та біженців

тощо. Ці організації також займалися постачанням до армії різного роду обмундирування. Оскільки установи мали напіввійськовий характер, їх співробітники вважалися військовими службовцями.

¹⁰⁸ З контексту документу не можна чітко зрозуміти про який саме Галицько-Буковинський комітет йдеться. У червні 1917 р. вже діяв «Комітет допомоги українцям – виселенцям при Українській Центральній Раді», утворений за різними відомостями 1-4 травня і очолюваний І. Базяком. Також при Галицько-Буковинському генерал-губернаторстві працювала Галицько-Буковинська комісія, що діяла у Києві до кінця квітня 1917 р. і була значною мірою пов'язана з Галицько-Буковинським комітетом. Крайовим комісаром з правами генерал-губернатора з 9 квітня 1917 р. був Д. Дорошенко.

¹⁰⁹ Харківська губернська українська рада була обрана на Українському національному з'їзді Харківської губернії (16 квітня 1917). Див. примітку № 81.

¹¹⁰ Російські соціалісти-революціонери – Російська партія соціалістів-революціонерів, найбільш масова і впливова політична партія Росії у 1917 р. Була утворена у 1901–1902 рр. з груп та гуртків народників, вважалася представником інтересів селянства. Її програмою передбачалося встановлення демократичної республіки, соціалізація землі та її перехід до сільських громад. Члени партії входили до складу Тимчасового уряду, Центральної ради, Генерального секретаріату.

¹¹¹ Соціал-демократи (меншовики) – праве крило утвореної у 1898 р. РСДРП. Була побудована на зразок європейських соціал-демократичних партій. Виступала за співробітництво різних суспільних верств у революції, яку вважала буржуазно-демократичною. Поряд з російськими есерами складала більшість складу у радах. Її члени входили до Тимчасового уряду, Центральної Ради і Малої Ради. Партія не виступала проти української автономії у складі Російської держави, але була проти самостійної УНР. Газета «Киевская мысль» вважалася її неофіційним друкованим органом.

¹¹² Всеросійське Учредительне зібрання – Всеросійські Установчі збори – виборна установа, на яку різними політичними силами Росії і України покладалися сподівання на остаточне вирішення проблеми державного устрою Російської держави. Тимчасовий уряд мав довести країну до виборів та скликання Установчих зборів і передати їм усю повноту влади. Були скликані 5 січня 1918 р. в умовах, коли влада у Росії була у руках більшовиків, які й розігнали Установчі збори на його першому засіданні.

¹¹³ Троїцький народний будинок – побудований у 1901–1902 рр. за кошти, зібрані київською «Старою громадою». До 1908 р. тут діяло Київське товариство грамотності. У Домі був театр, читальні зали, бібліотека; проводилися лекції, музичні вечори та інші просвітні заходи. У 1906–1916 рр. приміщення Троїцького дому орендував театр М. Садовського – перший стаціонарний український музично-драматичний театр. У 1907–1908 рр. у ньому працює відділення редакції газети «Рада», що видавалася Є. Чикаленком. У цей період приміщення Дому орендувало також правління Київського товариства «Просвіта».

У 1917 р. у Троїцькому домі відбулися збори українських театральних діячів, які ухвалили рішення про створення Українського театального товариства та скликання Всеукраїнського з'їзду акторів. Одночасно (у 1917–1918 рр.) тут містився «Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка».

Зараз тут міститься Київський національний академічний театр оперети.

¹¹⁴ Самостійники – прихильники самостійницької течії українського руху, що виступала за створення самостійної Української держави. Організаційно оформилися у грудні 1917 р. в Українську партію соціалістів-самостійників (УПСС) на всеукраїнському з'їзді з націонал-демократів, націонал-соціалістів, членів Української народної партії (УНП), що виступали за незалежність України. Найвпливовіша з них УНП увійшла до УПСС на автономних засадах. У програмі партії головними вимогами були проголошення незалежності УНР та націоналізація землі. Лідерами партії були О. Андрієвський, І. Луценко, І. Липа, О. та П. Макаренки, М. Міхновський, О. Степаненко.

¹¹⁵ У квітні 1917 р. у Москві був зорганізований Український військовий клуб – громадська організація українців-військових Москви. Вочевидь у документі мова йде про один з його заходів. З 18 червня 1917 р. у Москві діяла й українська громадсько-політична організація – Організаційне бюро українських партій і організацій у Москві, що представляла одинадцять українських організацій міста. У травні вона перетворилася на Українську раду на чолі з О. Саліковським (члени – А. Приходько, А. Руцький, А. Павлюк).

¹¹⁶ На прохання УГВК від 22 травня 1917 р. до військового міністра Тимчасового уряду О. Керенського повідомити військові частини про скликання 4 червня Другого Всеукраїнського військового з'їзду, останній 28 травня заборонив його. Однак, всупереч забороні, з'їзд відбувся у Києві 5-10 червня 1917 р. за участі майже 2-ох тисяч делегатів.

¹¹⁷ 13 травня 1917 р. до Петрограду виїхала українська делегація для переговорів з Тимчасовим урядом. Див. посилання № 101.

¹¹⁸ 24 червня 1917 р. відбулося спільне засідання міських виконкомів рад і Генерального секретаріату, яке ухвалило рішення створити комісію для вивчення питання про склад і функції крайового органу влади.

¹¹⁹ Подільська губернська українська рада (у складі Д. Марковича, М. Стаховського, Мачушенка, Миколайчика, Кречотеня, Журавля та Іваницького) була утворена на Подільському губернському українському з'їзді (5-7 травня 1917) у Вінниці з метою організації українського життя у губернії.

¹²⁰ Мова йде про українців-військовополонених, мешканців Галичини і Буковини, які служили у легіоні Українських січових стрільців – української добровольчої військової частини у складі айстро-угорської армії. За період з 1914 р. до 1916 р. у полон російської армії потрапило біля тисячі січових стрільців. Полонені перебували у таборах, розташованих, у тому числі, і в Україні (Київ, Кривий Ріг).

¹²¹ Мова йде про одну з нарад, проведених членами делегації Тимчасового уряду (І. Церетелі, М. Терещенко, О. Керенський) з лідерами Центральної Ради, УГВК та іншими організаціями Києва 29-30 червня 1917 р.

¹²² Полуботківці – військові Другого українського ім. гетьмана П. Полуботка козачого полку, формування якого розпочалося в Чернігові. У червні 1917 р. ще недоукомплектований полк було переведено до Київського розподільчого пункту. В результаті тут зібралось біля 5 тис. солдат, які відмовилися виступати на фронт до створення окремої української військової одиниці. За пропозицією Українського військового клубу полку було присвоєне ім'я гетьмана П. Полуботка.

4-9 липня 1917 р. відбувся збройний виступ полуботківців. Визнаючи УЦР вищим українським органом влади, вони були незадоволені її нерішучою політикою. В ніч с 4 на 5 липня, без погодження своїх дій із Центральною радою та УГВК, роззброїли частину військ київського гарнізону та зайняли штаб міліції, військову комендатуру, арсенал та інші установи. Українська влада ужила рішучих заходів проти цих дій. 7 липня в результаті короткого бою за наказом командуючого КВО полуботківці були роззброєні урядовими військами. Полк був розформований, а його солдати відправлені на фронт.

¹²³ Кріпость на Печерську – Київська фортеця, побудована протягом XVIII–XIX ст. у Печерському районі міста. Належала до західно-

російської лінії укріплень. Своє стратегічне значення втратила наприкінці XIX ст. і використовувалася як тилова військова установа.

¹²⁴ Розстріл юнкерами богданівців – богданівці – військові Першого українського ім. Богдана Хмельницького полку, що став першою українською військовою одиницею у російській армії. Див. посилання № 19. 8 серпня на вимогу командування Київської військової округи Центральна Рада дала згоду на виведення полку на Південно-Західний фронт.

¹²⁵ Петроградські події – мова йде про липневу кризу Тимчасового уряду, що розпочалася 2 липня 1917 р. демісією міністрів-кадетів. 7 липня зрікся своєї посади і голова уряду князь Г. Львов. Натупного дня прем'єр-міністром було призначено О. Керенського, який зберіг за собою посаду військового і морського міністра. Одночасно було оприлюднено декларацію майбутньої діяльності уряду, на основі якої 24 липня було сформовано другий коаліційний склад уряду.

У той же час, 3 липня, у Петербурзі розпочалися підготовлені більшовиками антиурядові виступи. Демонстрація, оголошена як мирна, досить швидко переросла у збройне протистояння демонстрантів з міськими мешканцями і частинами Петроградського гарнізону, вірними урядові. 4 липня у Петрограді було запроваджено військовий стан.

¹²⁶ Другий Всеросійський з'їзд працівників цукрової промисловості – відбувся 5-12 липня 1917 р. Ухвалив низку резолюцій про профспілковий рух, національне питання тощо. Форум висловив довіру Тимчасовому уряду та вітав Українську Центральну Раду українською мовою.

¹²⁷ Київський цукрово-рафінадний завод був споруджений у Києві у районі Деміївка у 1869–1870 рр. Він швидко став одним з найбільших підприємств регіону.

¹²⁸ Полк ім. М. Грушевського – у липні 1917 р. з'явилася ціла низка українізованих частин як у тилу, так і на фронті. Піхотний полк ім. М. Грушевського сформувався у Києві і був серед найбільших з них – його особовий склад налічував 3500 військових.

¹²⁹ Йдеться про губернських комісарів Тимчасового уряду.

¹³⁰ I Всеукраїнський селянський з'їзд відбувся 28 травня – 2 червня 1917 р. у Києві. У його роботі взяло участь 2200 делегатів, які підтримали політику УЦР у напрямку здобуття національно-територіальної автономії України. З'їзд обрав ЦК Селянської спілки та Всеукраїнську раду селянських депутатів у складі 133 членів, що уійшла до складу Центральної Ради.

¹³¹ Основи тимчасового управління на Україні – мова йде про підготовку документу «Статут вищого управління Україною», ухваленого Центральною Радою 16 липня 1917 р. Цей Статут був у портфелі делегації УЦР (В. Винниченко, Х. Барановський, М. Рафес), що виїхала до Петрограду у середині липня місяця для переговорів з Тимчасовим урядом з приводу затвердження нового складу Генерального секретаріату та консультацій про порядок державного управління в Україні.

¹³² Вільне козацтво – національні добровольчі військово-міліційні формування, що почали утворюватися навесні 1917 р. в Україні. Перші з них з'явилися на Звенигородщині (Київська губернія) як протидія загонам демобілізованих солдат і дезертирів. Найбільшого поширення Вільне козацтво отримало на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, а також на Херсонщині, Одещині, Поділлі, Волині. Створювалися козачі формування і на Кубані.

Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва відбувся 3-6 жовтня 1917 р. у Чигирині. У його роботі взяли участь 200 делегатів від 60 тисяч організованих козаків України і Кубані. Форум розглянув Статут і обрав Генеральну козацьку раду з 12 членів, яка мала розташовуватися у Білій Церкві. Остання розпочала свою роботу 15 жовтня 1917 р., але не була визнана Генеральним секретаріатом правочинним органом.

¹³³ Після видання урядової «Інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» та поданням у відставку діючого на той час складу Секретаріату, розпочався тривалий процес формування нового складу виконавчого органу УЦР. Після кількох ротацій В. Винниченко став головою Секретаріату і 21 серпня 1917 р. доповів Малій Раді про намічений список кандидатів на посади секретарів, який був ухвалений та відправлений до Петрограду. Тимчасовий уряд затвердив склад Генерального секретаріату 1 вересня.

¹³⁴ Бунд – єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії – політична партія соціал-демократичного спрямування. Створена у 1897 р. Після Лютневої революції підтримала політику Тимчасового уряду і увійшла до складу РСДРП(м). Члени партії входили до складу УЦР, Малої Ради та Генерального секретаріату. Припинила своє існування після 1921 р.

¹³⁵ Академія мистецтв – влітку 1917 р. за ініціативою генерального секретаря освіти І. Стешенко була створена комісія для заснування української Академії мистецтв під головуванням професора Київського університету мистецтвознавця Г. Павлуцького. До неї входили відомі українські митці – М. Бурачек, В. Кричевський, Ф. Кричев-

ський, М. Жук, О. Мурашко та ін. Авторами першого статуту Академії були І. Стешенко та М. Грушевський. У грудні 1917 р. він був затверджений Центральною Радою. Урочисте відкриття Академії відбулося 22 листопада у Києві.

¹³⁶ «Тимчасова інструкція Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні» – документ конституційного характеру, прийнятий Тимчасовим урядом 4 серпня 1917 р. Був виданий у результаті відхилення «Статуту вищого управління України», підготовленого УЦР згідно з липневими домовленостями між УЦР та міністрами центрального уряду у Києві 28-30 червня. Відповідно до «Інструкції» Генеральний секретаріат оголошувався вищим органом Тимчасового уряду у справах місцевого самоврядування в Україні. Його юрисдикція поширювалася лише на п'ять українських губерній (Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Чернігівську); склад скоротився до 7 секретарств; йому підпорядковувалися місцеві органи влади. Цей документ значно обмежував українські автономні права.

¹³⁷ Київська міська дума – орган місцевого самоврядування, що діяв у 1834–1919 рр. У липні 1917 р. вперше вибори до Міської думи відбулися за партійними списками на основі загального, прямого, рівного, таємного та пропорційного головування.

¹³⁸ Подільський губернський селянський з'їзд відбувся 9-10 жовтня 1917 р. у Вінниці за участі понад 1000 делегатів. Напередодні його скликання відбулися селянські з'їзди майже по усіх повітах губернії. Головними ухвалами форуму стало узгодження списків кандидатів від УПСР і УСДРП до Всеросійських Установчих зборів та плану роботи виборчої комісії.

¹³⁹ Українські Установчі збори – виборна законодавча установа, що мала затвердити новий державний лад та конституцію країни. Над виробленням порядку виборів та скликання до Установчих зборів УЦР працювала на своїй УІ сесії. У жовтні були ухвалені основи законопроекту про вибори, а III Універсалом день виборів призначався на 9 січня 1918 р., день скликання – на 22 січня. За умов українсько-більшовицької війни зимою 1917–1918 рр. вибори пройшли у неокупованих областях, на яких за українські списки було подано понад 70% голосів. Однак подальші події не дозволили скликати Українські Установчі збори.

¹⁴⁰ Комісари Тимчасового уряду – з весни 1917 р. рішенням Тимчасового уряду місцеве управління покладалося на губернських та повітових комісарів, які замістили губернаторів та виконкоми громадських організацій. Комісари були представниками центральної влади

на місцях. 25 вересня уряд затвердив відповідне положення, за яким вони, у тому числі, мали здійснювати контроль за законністю дій місцевих органів державної влади.

¹⁴¹ Військовий з'їзд – йдеться про Всеросійський загальнокозачий фронтовий з'їзд, що працював у Києві 21-26 та 31 жовтня 1917 р. У його роботі взяли участь 600 делегатів від козачих частин діючої армії й тилових гарнізонів. Головним завданням форуму було виявлення єдності козацтва на фронті і в тилу та висловлення підтримки великодержавності і демократії. Після відомостей про жовтневий переворот у столиці з'їзд підтримав Тимчасовий уряд та закликав козаків взятись до зброї за для допомоги штабу КВО. Після поразки останнього та переходу влади в Україні до рук УЦР, ухвалив перенести свою роботу до Новочеркаська. 1 грудня 1917 р. делегати з'їзду виїхали з Києва.

¹⁴² Установча українська військова рада була утворена 9 березня 1917 р. солдатами і офіцерами міського гарнізону Києва під головуванням полковника М. Глинського. Члени президії – полковник П. Волошин, капітан Л. Ган, підпоручик М. Міхновський, прапорщик В. Павелко.

¹⁴³ Російська соціал-демократична партія (більшовиків) (РСДРП(б)) – ліворадикальне крило Російської соціал-демократичної робітничої партії. З часу свого виникнення на II з'їзді (1903 р.) поступово перетворювалася на окрему політичну партію. Головним завданням партії було повалення російського самодержавства, здійснення соціалістичної революції та встановлення «диктатури пролетаріату». Після падіння монархії в результаті Лютневої революції взяла курс на організацію збройного повстання, що був успішно реалізований 25 жовтня 1917 р.

¹⁴⁴ Демократична нарада – Всеросійська демократична нарада відбулася у Петрограді 14-22 вересня 1917 р. за рішенням Всеросійського ЦВК рад робітничих і солдатських депутатів та Виконкому рад селянських депутатів з метою стабілізації внутрішнього життя країни та зміцнення позицій Тимчасового уряду після поразки заколоту Л. Корнілова. У нараді взяли участь представники від рад, профспілок, військових організацій, кооперативів та ін. Українська делегація складалася з 36 осіб і представляла національні партійні групи. Остання домагалася визнання за всіма націями права на самовизначення, скликання крайових установчих зборів та передачі влади в Україні УЦР та Генеральному секретаріату. До Передпарламенту,

обраного Народою, від України увійшли М. Шаповал (УПСР) та М. Порш (УСДРП).

¹⁴⁵ Крайовий комітет з охорони революції на Україні був створений на засіданні Малої Ради в ніч з 25 на 26 жовтня 1917 р. з метою захисту революції і забезпечення порядку в Україні. Комітет підпорядковувався УЦР, а йому, у свою чергу, підлягали усі органи влади на місцях. При комітеті було організовано штаб по організації військових сил. Його намагання взяти під контроль Київ зустріло спротив командування КВО. 28 жовтня діяльність Комітету було припинено через розбіжності серед його членів.

¹⁴⁶ Йдеться про Головну залізничну раду, що була обрана на II Всеукраїнському з'їзді залізничників у Києві (27 серпня – 1 вересня 1917 р.).

¹⁴⁷ Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія виникла у червні 1917 р. шляхом об'єднання Сіонійської соціалістичної робітничої партії (ССРП) та Соціалістичної єврейської робітничої партії (СЕРП). Головною вимогою програми стала «національно-персональна автономія». Партія була досить впливовою у добу Центральної Ради – її лідер М. Зільберфарб входив до складу Генерального секретаріату. У вересні звернулася до Тимчасового уряду із закликом декларувати рівність мов та заснувати раду у справах національностей.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Авдієнко (Овдієнко) Михайло Овер'янович (1892 – ?) – член Центральної Ради та УСДРП. У січні 1919 р. був одним з ініціаторів створення УСДРП (незалежних), що ідеологічно розходилася з більшовицькою партією у національному питанні. У 1920 р. один з співзасновників Української комуністичної партії. У 1925 р. вступив до РКП(б). Репресований радянською владою.

Антоній архієпископ (Олексій Павлович Храповицький) (17.03.1863 – 10.08.1936) – митрополит Російської Православної церкви, церковний діяч. Походив з московського дворянського роду Храповицьких. У 1881 р. після закінчення гімназії вступив до Санкт-Петербурзької духовної академії. У 1885 р. прийняв постриг. Архієпископ Волинський (1906 р.), Житомирський (1914 р.), священноархіандрит Почаївської лаври. У 1914–1915 рр. відвідував землі Західної Галичини, зайняті російською армією, для насадження московського варіанту православ'я. Під час революції став відомим своїми гострими виступами проти українського національного руху. Активно боровся з прихильниками автокефалії української церкви. 1 травня 1917 р. був звільнений Тимчасовим урядом через невдоволення його діяльністю нової влади. З листопада 1917 р. – митрополит Харківський, з травня 1918 р. – митрополит Київський і Галицький. У грудні 1918 р. усунутий Директорію УНР з єпархії за антиукраїнську діяльність. З травня 1919 р. фактично очолював Вище Церковне управління Півдня Росії на території, яку контролював білий рух. З 1920 р. – на еміграції в Югославії, голова Вищого російського церковного управління за кордоном. Керував РПЦ за кордоном до своєї смерті.

Александров (Олександров) П. – у 1917 р. займав посаду Подільського губернського комісара, член Союзу російських націоналістів. У травні 1917 р. Подільська губернська рада громадських організацій висловила йому своє недовір'я, про що було сповіщено Тимчасовий уряд. Замість нього на посаду

губернського комісара запропонували кандидатуру офіцера Шостаковського, але Українська подільська рада заблокувала її. В результаті комісаром Поділля було призначено М. Стаховського.

Бабенко Іван Микитович – член УЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Новоград-Волинського повіту Волинської губернії.

Бабич Борис В'ячеславович – член УЦР і Центрального Комітету Селянської спілки. Член УСДРП, від фракції якої входив до Малої Ради. Член комісії з реорганізації Комітету УЦР, розробки статуту автономії України. Делегат З'їзду народів Росії у Києві, учасник Демократичної наради у Петрограді.

Багалій Дмитро Іванович (1857 – 1932) – учений-історик, ректор Харківського університету (1906), голова історико-філологічного відділу Української Академії наук (1910). Народився у родині київського ремісника. Закінчив 2-гу Київську гімназію (1876). Навчався у Київському і Харківському університетах. Був активним учасником студентського руху та Старої громади. 1883 р. – доцент російської історії Харківського університету; член історико-філологічного товариства; завідуючий архівом. Автор робіт з історії Слобідської України, Лівобережжя, підручників. Член численних наукових товариств України і Росії. Проводив активну громадську діяльність: очолював видавничий комітет Харківського товариства грамотності; гласний Харківської міської думи; з 1906 р. – ректор Харківського університету; член I Державної думи; кавалер орденів св. Станіслава, Володимира та Ольги.

У 1917 р. обирався міським головою за списками Українського демократичного блоку, у листопаді 1917 р. призначений Центральною Радою на посаду губернського комісара народної освіти. У 1918 р. взяв участь у створенні Української Академії наук. 1925–1932 рр. – головував у Центральному бюро секції наукових працівників УСРР, а з 1926 р. – перший директор Науково-дослідного інституту Т. Шевченка. Активно виступав із засудженням звинувачених по справі СВУ. У 1930 р. знятий зі своїх посад; помер у 1931 р.

Багрії Олександр – приват-доцент Петербурзького університету. Прийшов у Буковину з російськими військами у чині офіцера. У 1917 р. – чернівецький староста. Його заходами відбулися великі збори чернівецького магістрату, на яких було обрано нову чернівецьку громаду на чолі з бургомістром Шандрою. У 1919 р. – український консул в Самарі

Барановський Христофор Антонович (1874 – 5.05.1941) – український державний і громадський діяч. Засновник і директор центральної установи дрібного кредиту України – Союзбанку у Києві (1907–1917); голова управи Українського народного кооперативного банку (1917–1919). Був членом Центральної Ради від кооперативних організацій. У першому складі Генерального Секретаріату – генеральний секретар фінансів. 1919 р. – директор Українбанку. За часів Директорії УНР – міністр фінансів в уряді В. Прокоповича (1920 р.). На еміграції у Південній Америці з 1920 р. Був головою представництва усіх українських кооперативних союзів за кордоном. Очолював українське товариство економістів. Помер у Сан-Пауло (Бразилія).

Бастаховський А. – член Комітету Української Центральної Ради (липень 1917 р.).

Березняк Саватій Іванович (18.09.1884 – 1921) – педагог, економіст, громадський і політичний діяч. Народився у селянській родині у Коростишеві Радомишльського повіту Київської губернії; освіту отримав в однокласній народній школі (1895), Коростишівській учительській семінарії (1904). У 1904–1911 рр. працював учителем Баралетського нормального двокласного училища та ремісничої школи на Кавказі; Тифліського міського чотирикласного училища. Закінчив Київський комерційний інститут (1915). Був членом, згодом головою, студентської української громади. Співпрацював з газетою «Рада». З 1902 р. член різних осередків організації українських есерів. Під час I Світової війни – солдат штабу 11-го армійського корпусного суду.

У 1917 р. – член УПСР, учасник Національного конгресу, трьох Всеукраїнських військових з'їздів (на II військовому з'їзді обраний головою Всеукраїнської ради військових депутатів); член Центральної Ради (з квітня 1917) і Малої Ради (з червня).

Співробітничав з УГВК у справі українізації частин російської армії. Брав участь у Всеросійській демократичній нараді у Петербурзі; роботі Українського військового з'їзду Південно-Західного фронту (3-5 жовтня 1917). Обраний членом Всеросійських та Всеукраїнських Установчих зборів. Брав участь в засіданнях I з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів (4-6 грудня 1917). У січні 1918 р. – голова революційного комітету Київського гарнізону.

За газетними повідомленнями – учасник Київського губернського з'їзду Селянських спілок (грудень 1918); кандидат на обрання до Трудового конгресу. У 1918–1920 рр. працював у видавництвах «Криниця» (секретарем), Київській філії Всеукраїнського видавництва ВУЦВК «Всевидат» (завідувач відділу обліку та розповсюдження видань). Кандидат у члени ЦК УПСР (січень 1919); проводив активну діяльність у групі членів ЦК УПСР (центральна течія) у Києві. У квітні – червні 1920 р. вів переговори з більшовицькою владою про легалізацію УПСР. Двічі арештовувався – 20 жовтня та 9 листопада 1920 р., проходив по так званій «Справі членів ЦК УПСР». Помер до суду 28 січня 1921 р. у в'язниці м. Харкова.

Біднов Василь Олексійович (14(02).01.1874 – 01.04.1935) – учений-історик, бібліограф, архівіст. Освіту набув у Херсонському духовному училищі (1889), Одеській духовній семінарії (1896), Київській духовній академії (1902). Активний член «Семінарської громади». Працював викладачем в Астраханській (1902–1903), Катеринославській (з 1905) духовних семінаріях. Був одним з засновників Катеринославської «Просвіти», співпрацював з Катеринославською ученою архівною комісією, згодом її секретар (1906–1909). Видавав разом з Д. Дорошенко тижневик «Дніпрові хвилі». Заснував Катеринославський єпархіальний церковно-археологічний комітет (1911). Член ТУП.

У 1917 р. входив до ЦК УПСФ, член УЦР від Катеринославщини. У 1918–1920 рр. – професор Кам'янець-Подільського університету, декан богословського факультету. З 1921 р. – на еміграції. Був засновником і ректором Українського народного університету в Ланцутському таборі для інтернованих. Викладав

у Кременецькій духовній семінарії (1921–1922). Професор Української господарської академії у Подєбрадах (1922–1928), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Варшавського університету (з 1928). Був засновником та секретарем Українського історико-філологічного товариства (1923–1929), а також одним з фундаторів Музею визвольної боротьби України у Празі. Автор низки праць з історії запорізького козацтва, Катеринославщини, історії церкви та ін. Видав документи Січового архіву з останніх десятиліть існування запорізького козацтва.

Богуцький Вікентій Мечиславович (1871 – 1929) – лікар, міський голова Одеси. Народився у родині поляків. Закінчив медичний факультет Київського університету (1896 р.). Працював санітарним лікарем у Саратовському земстві, згодом в Одесі. У 1906 р., за розпорядженням місцевої адміністрації, був висланий до Архангельська, де завідував санітарним бюро. Звідси був відправлений до Харбіну для боротьби із епідемією легеневої чуми. У 1911–1914 рр. очолював міську лікарсько-санітарну організацію Саратова. Під час I Світової війни завідував фронтовими санітарними організаціями.

Після Лютневої революції займав посаду товариша міністра внутрішніх справ Тимчасового уряду. З жовтня 1917 р. до травня 1918 р. – міський голова Одеси. У 1920 р. емігрував до Польщі. Працював у Варшаві начальником відділу охорони здоров'я при міському самоврядуванні. Обраний на посаду віце-президента Варшави (1927).

Бойко Василь Сидорович (1892(1893) – 1938) – громадсько-політичний діяч, літературознавець. Закінчив Київський університет, член Головної студентської ради і виконавчого губернського комітету Київщини. Входив до ЦК УПСФ, Центральної Ради та Малої Ради. Член комісії Центральної Ради по розробці статуту автономії України та Головної комісії в справах виборів до Українських Установчих зборів. Дійсний член комісії УАН, редактор «Книгоспілки», викладач харківських вузів. Літературознавчу роботу розпочав ще перед революцією 1917 р. Автор наукових праць з історії й теорії літератури. Репресований у

1934 р. – висланий за межі України на Урал, де працював професором Уральського педагогічного інституту.

Брайкевич Микола Васильович (1874 – 12.02.1940) – інженер, економіст, колекціонер, меценат, громадський діяч. Народився у дворянській родині в Одесі. У 1897 р. закінчив Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення. Працював у Петербурзі та Москві. З відкриттям відділення фірми Бунге в Одесі, став його завідувачем. 11 березня 1917 р. затверджений російським міністром внутрішніх справ на посаді тимчасового міського голови Одеси. Влітку обраний на цю посаду Громадським комітетом. Займав в Одесі ще низку посад – голова Одеського обласного військово-промислового комітету, голова наради по паливу, комісар з морських перевезень. У жовтні 1917 р. призначений товаришем міністра торгівлі і промисловості. 17 серпня 1918 р. знов обраний міським головою Одеси, пробувши на цій посаді до березня 1919 р. У цей період за його сприяння в місті відкрився Політехнічний інститут.

На еміграції з 1919 р. Перед від'їздом передав свою колекцію картин міському Художньому музею. Жив і працював у Парижі, згодом в Лондоні, де створив Російське економічне товариство; надавав допомогу російським емігрантам. Помер у Лондоні.

Бредов Микола Емільович (15.11.1873 – ? (після 1945)) – професійний військовий, учасник російсько-японської війни, I Світової та громадянської війн (на боці білого руху). Походив з російських дворян німецького походження. Брат Федір Емільович (1884–1959), військовий, був також активним учасником білого руху.

Микола Емільович закінчив 1-й Кадетський корпус (1889 р.), 2-е Костянтинівське училище (1891 р.) та Миколаївську академію Генерального штабу (1911 р.). Під час I Світової війни командир 166-го піхотного Ровенського полку; з 1915 р. – у чині генерал-майора, генерал-квартирмейстер штабу армії Північного фронту. З 8 вересня 1916 р. по 3 квітня 1917 р. – виконуючий обов'язки начальника штабу Київського військового округу. 22 квітня – 9 вересня 1917 р. – командуючий 6-ої Фінляндської стрілецької дивізії, отримав чин генерал-лейтенанта.

Згодом, командуючий 21-го армійського корпусу. З кінця 1918 р. – у Добровольчій армії; брав участь у формуванні добровольчих загонів у Києві (1918–1919 рр.). Командуючий групи ЗСПР (Збройні сили Півдня Росії), що знаходилася на Правобережній Україні. Здійснив відомий Бредівський похід (січень–лютий 1920 р.) – рейд до Польщі через Західну Україну, де був інтернований зі своїм загonom. Згодом йому вдалося з частиною свого загону повернутися до російської армії генерала П. Врангеля у Крим.

Евакуйований з Криму до Турції. В еміграції жив з родиною у Болгарії. У 30-ті роки та під час II Світової війни – завідуючий Російським інвалідним домом у Шипці. 1945 р. – арештований агентами НКВС. Подальша доля невідома.

Брусилов Олексій Олексійович (31(19).08.1853 – 17.03.1926) – російський військовий діяч, генерал від кавалерії. Походив з дворянської родини. Учасник російсько-турецької війни (1877–1878). Під час I Світової війни командував 8-ю армією, з березня 1916 р. – головнокомандувач Південно-Західного фронту, війська якого у травні–серпні 1916 р. здійснили прорив австро-німецького фронту. У травні–липні 1917 р. – Верховний головнокомандувач російської армії. Відстоював ідею ведення війни до переможного кінця. За радянської влади – вступив до червоної армії (1920), голова Особливої наради при головнокомандуючому всіма збройними силами РСФРР; інспектор кавалерії РСЧА; працював при Революційній військовій раді СРСР. Вважається одним з засновників радянської військової історичної науки.

Василенко Костянтин Прокопович (02.04.1877 – липень 1941) – журналіст, політичний діяч, брат М. Василенка. Народився у Києві. Освіту набув у Київському університеті (юридичний факультет). Член київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» (1897), учасник підготовки I з'їзду РСДРП. Після II-го з'їзду партії – меншовик, провідний діяч її київського комітету, редактор журналу «Вперед». Співпрацював з виданнями «Киевское слово», «Киевские отклики», співредактор журналу «Друг народа». У 1917 р. – голова Київ-

ського обласного комітету РСДРП(меншовиків) (травень 1917 – січень 1918), гласний Київської міської думи, редактор газети «Рабочее знамя». Член УЦР та Малої Ради. Був комісаром Тимчасового уряду у Києві (жовтень–листопад 1917), генеральним секретарем праці у складі Генерального секретаріату УЦР. У 1918 р. відійшов від політичної діяльності, вийшов з партії. Працював конторником Київського народного університету, у редакції газети «Киевская жизнь» (1919); в Одеському губернському статистичному бюро (1921); був співробітником Комісії звичаєвого права ВУАН (1922–1923). У 1923 р. заарештований і засуджений до 10 років суворої ізоляції, перебував у засланні в Сибіру (1929–1932). Повторно арештований у 1938 р., засуджений на 5 років ув'язнення. За деякими даними розстріляний органами НКВС у липні 1941 р. у Вінниці.

Великий князь Микола Михайлович (6.11.1856 – 5.01.1929) – онук російського імператора Миколи I, генерал-ад'ютант, генерал від кавалерії. Верховний головнокомандувач всіма сухопутними і морськими силами Російської імперії у I Світовій війні (1914–1915 рр.). З серпня 1915 р. по 1917 р. – намісник на Кавказі і головнокомандувач Кавказьким фронтом. Отримав негативну оцінку з боку сучасників за свій вплив на прийняття рішень правлячим імператором Миколою II.

Веліхов Б. – журналіст, комісар Тимчасового уряду в Одесі. На початку квітня 1917 р. в Одесі був обраний керівником обласного комітету кадетської партії (комітет поширював свій вплив на Херсонську, Бессарабську і Таврійську губернії).

Вербицький (Вербецький) Петро – студент, родом з Бердянського повіту Таврійської губернії. Прапорщик, член виконкому Одеської української військової Ради, голова її комісії (підвідділу) комендатури Одеси та секретар Ради. Член УЦР. Заступник військового комісара Центральної Ради при штабі Одеської військової округи В. Поплавка з військових питань (листопад 1917).

Веселовський Сергій Феофанович (1880(?) – ?) – український громадський і політичний діяч, інженер. Народився у родині священика. Закінчив Петербурзький університет, викла-

дав у Київському політехнічному інституті, член термінологічної комісії закладу. У 1917 р. один з засновників Українського техніко-агрономічного товариства «Праця». Член УСДРП. Учасник Національного конгресу, член Центральної Ради, де займав посади писаря та голови агітаційної комісії. Член Комітету УЦР, у липні 1917 р. – товариш голови Малої Ради. За Української Держави – генеральний консул у Петрограді. Професор Київського університету (1918); ректор Київського політехнічного інституту (1920–1921). Репресований у 30-х рр., пізніше емігрував.

Видибида-Руденко Палладій (світське ім'я – **Петро**) (29.06.1891 – 01.09.1971) – український церковний і громадський діяч, православний архієпископ. Народився на Київщині. Освіту набув у Подільській духовній семінарії, Київському університеті (фізико-математичному факультеті). Працював на Вінниччині у сфері кредитної кооперації. У 1917 р. – член УЦР, Волинської духовної консисторії. За Директорії УНР – заступник міністра фінансів в уряді А. Лівіцького. На еміграції з осені 1920 р. Був управителем Емеритської каси православного духовенства у Польщі (1934), прийняв чернецтво (1935), посвячений у архімандрити. Архієпископ Краківський (1941), згодом – Лемківський та Львівський. Переїхав до Німеччини (1944), пізніше – до США (1950). Архієпископ Української автокефальної православної церкви у США. Помер у Нью-Йорку.

Висоцький Зіновій Тарасович (псевдонім – Степовий) – український політичний діяч, журналіст. Походив з Херсонщини. Член УЦР від Всеукраїнської ради селянських депутатів, член її виконкому. Член УСДРП, ЦК Селянської спілки. Входив до складу Малої Ради та комісії по скликанню З'їзду народів Росії у Києві. Кандидат на виборах до Всеросійських Установчих зборів. Брав участь в організації місцевих органів влади УНР у Херсонській губернії. Член української делегації на Версальській мирній конференції. Входив до Закордонної групи українських комуністів у Відні на чолі з В. Винниченком (1921). За радянської влади – співробітник Інституту української наукової мови, керівник підрозділу кодифікації законів народного

комісаріату юстиції УСРР. Учасник конференції з обговорення проекту українського правопису (1927). Член УКП. Засуджений до розстрілу спецколегією Харківського облсуду (1935–1936).

Вовченко Антон – член УЦР від військових 8-го залізничного батальйону.

Войтенко Павло Макарович (1892 – 21.10.1938) – член УЦР, Всеукраїнської ради військових депутатів та її президії. Старший унтер-офіцер 180-го пішого запасного полку Петроградської військової округи. Входив до УСДРП. Член комісії Центральної Ради зі скликання територіального з'їзду України. За радянської влади – член УКП, згодом – КП(б)У. Працював інженером-електриком Харківського тракторного заводу. Заарештований у 1938 р. у звинуваченні в участі у антирадянській терористичній диверсії. Засуджений до розстрілу.

Володковський – виконуючий обов'язки юрисконсульта Генерального секретаріату восени 1917 г. За доби Гетьманату – директор департаменту законодавчих справ Державного секретаріату Української Держави.

Володченко Микола Герасимович (20.11.1862 – ?) – військовий діяч, генерал-поручик Армії УНР. Народився у Глухові. Освіту набув у Петербурзькій військовій гімназії, Михайлівському артилерійському училищі (1884), Імператорській військовій академії (1892). Учасник російсько-японської війни. Під час I Світової війни – командир дивізії Південно-Західного фронту. У 1917 р. деякий час був головнокомандувачем Південно-Західного фронту; сприяв формуванню Першого українського корпусу і 2-го Січового запорізького корпусу. Автор проекту підпорядкування Південно-Західного і Румунського фронтів Українській Центральній Раді. Усунутий з посади командуючого більшовицькою владою.

Вротновський-Сивошанка Кость Германович (1890 – 1929) – закінчив Варшавський ветеринарний інститут. Член варшавської української громади, голова Української військової ветеринарної управи. Під час I Світової війни – ветеринарний лікар XI армійського Гренадерського полку Західного фронту. Член Всеукраїнської ради військових депутатів, член Центральної Ради.

Входив до Української трудової партії. Полковник армії УНР. З 1920 р. у Варшаві. Пізніше жив у Рівному, працював головним ветеринарним лікарем.

Гак (Крюк) Анатолій – у 1917 р. прапорщик російської армії, член армійського комітету, український соціаліст, співробітничав з М. Міхновським. У 1973 р. у США вийшли його спомини.

Галін Мортирій – хірург, військовий лікар російської армії. Мав чин статського радника. За свідченням М. Грушевського, прихильник драгоманівських ідей. У 1917 р. відмовився від пропозиції УЦР зайняти посаду начальника військово-санітарної управи України. Займався науковою працею – написав та видав українсько-російський медичний словник.

Гезберг – у 1917 р. висувався на посаду Подільського губернського комісара Тимчасового уряду.

Гермайзе Осип Юрійович (Йосип Георгійович, до хрещення у 1900 р. – Самуїл-Йосиф Генріх) (23.07.1892 – 22.09.1958) – громадський і політичний діяч, історик, археограф. Народився у Києві. Закінчив Київський університет (історико-філологічний факультет), учасник студентського руху. Член історичної секції НТШ, УСДРП (з 1911). У 1917 р. – солдат 2-го запасного саперного батальйону. Член УЦР і Всеукраїнської ради солдатських депутатів. Делегат II Всеукраїнського військового з'їзду. Член президії Всеукраїнської ради солдатських депутатів від УСДРП. Член Малої Ради від соціал-демократів. Входив до комісій по розробці проекту статуту автономії України, справи обстрілу полку ім. Б. Хмельницького. У 1918 р. відійшов від політичної діяльності, займався педагогічною працею. Викладав у київських вузах, професор (1920–1929); керував секцією методології та соціологічного обґрунтування історії при ВУАН (1924–1929); керівник секції історії України при ВУАН (1926–1929); організатор і керівник історико-архівного семінару при Київському історичному архіві (1923–1925); працював секретарем Постійної комісії для складання історико-географічного словника української землі при ВУАН (1919–1924); керівник Археографічної комісії ВУАН (1924–1929) та ін. Автор низки праць з історії України XVII–XVIII ст. та революційного руху.

У 1929 р. арештований у справі «Спілки визволення України», засуджений до 5 років позбавлення волі. Повторно арештований у 1937 р., втретє – у 1944 р. Помер на засланні.

Геровські брати – Олексій Юліанович (6.09.1883 – 17.04.1972) та **Георгій Юліанович** (6.10.1886 – 5.02.1959) – народилися у родині галицького русофіла, депутата австрійського парламенту, львівського адвоката Юліана Геровського.

Олексій Юліанович Геровський закінчив юридичний факультет Чернівецького університету зі ступенем доктора наук. Двічі арештовувався угорською владою. Був лідером москвофілів краю. Заснував у Чернівцях газету «Русская правда» (1910) виразно антиавстрійського спрямування. У 1914 р. австрійська влада провела обшук у редакції газети та арештувала пов'язаних із нею осіб, у тому числі Олексія Геровського та його брата Георгія. За сприяння російських спецслужб була проведена успішна операція по їх втечі з в'язниці, після чого вони опинилися у Росії. У 1914–1917 рр. – радник російського міністра іноземних справ з проблем Австро-Угорщини та Балкан. Повернуся у Чернівці разом з російською армією старшим чиновником з особливих доручень при російському губернаторі. У 1917 р. не підпорядковувався Д. Дорошенко (комісару Тимчасового уряду з правами генерал-губернатора Галичини і Буковини) та протидіяв його праці, проводячи антиукраїнські акції. Був головою центрального комітету православних громад Підкарпатської Русі. Під час громадянської війни бере участь у походах Добровольчої армії А. Денікіна, видає газету «Единая Русь». На початку 20-х рр. опиняється на Закарпатті, де проводить активну суспільно-політичну діяльність. Гостро критикував уряд Чехословаччини за невиконання умов Сен-Жерменського договору про надання автономії українським землям у складі Чехословаччини, за що був позбавлений чеського громадянства та висланий з країни у 1927 р. Виїхав до Югославії, згодом до США, де продовжував активну громадську і політичну діяльність з метою організації русинів Америки. Займав посаду генерального секретаря Карпатського союзу Америки. У 30-х рр. роках побував з делегацією у Європі, де

здійснив невдалу спробу домогтися офіційного визнання автономії Підкарпатської Русі. У 1939 р. повернувся до США.

Георгій Юліанович Геровський – славіст, отримав освіту у Чернівецькому (1907) та Лейпцигському університетах (1909). За деякими даними у 1918–1921 рр. викладав у школах Саратівського повіту; 1923 р. – працював завідуючим літературним і історичним відділом бібліотеки Харківського університету. У 1924 р., на запрошення брата Олексія Юліановича, приїхав у Підкарпатську Русь, де до 1938 р. працював науковим співробітником з діалектології закарпатських говірок Чеської Академії наук. Автор низки фундаментальних наукових праць з філології. За радянської влади працював в управлінні музичних та бібліотечних справ, згодом емігрував до Чехословаччини, де викладав у середніх та вищих навчальних закладах.

Гольдельман Соломон Ізраїлевич (1885 – 1974) – єврейський громадський діяч в Україні, учений-економіст. Член УЦР від Поалей-Ціон. В уряді Директорії виконував обов'язки секретаря з національних питань, а також займав посади товариша міністра народного господарства в урядах В. Чехівського, В. Прокоповича. Емігрував до Чехословаччини, згодом – до Палестини (1939).

Горький Максим – літературний псевдонім **Пешкова Олексія Максимовича** (16.03.1868 – 18.06.1936) – російський письменник, драматург, прозаїк. Один з найвидатніших і найвідоміших у світі російських письменників і мислителів. На рубежі XIX та XX ст. став відомим завдяки своїм творам з революційної тематики. Близький до соціал-демократів, знаходився в опозиції до царського режиму.

Народився у Нижньому Новгороді; рано пішов з дому і розпочав літературну діяльність. У 1902 р. стає почесним членом імператорської Академії наук по розряду «язящной словесности». З 1906 р. живе і працює за кордоном, в основному на о. Капрі (Італія). 1907 р. – делегат з'їзду РСДРП, редагує більшовицький часопис.

1917–1919 рр. – проводить велику громадську роботу. Піддає критиці більшовицькі методи управління країною; захищає

представників старої інтелігенції від більшовицького терору та голоду. Керує у Петрограді видавництвом «Світова література». 1921 р. – переїжджає за кордон. Повертається до СРСР у 1932 р. 1934 р. – готує проведення I Всесоюзного з'їзду радянських письменників і виступає на ньому з основним докладом.

Граждан Степан – солдат, військовий писар. Член УЦР і УГВК. Був керівником комендантського відділу УГВК.

Гребінчук-Путнік – штабс-капітан, у квітні 1917 р. обраний солдатами-українцями командиром новосформованого українського полку у Києві, який згодом отримав назву Перший український козацький ім. Б. Хмельницького полк.

Григорійв Ничипор (Никифор) Якович (1883 – 1953) – український громадський і політичний діяч, педагог, публіцист (псевдонім – Григорійв Наш). Походив з Київщини, розпочав педагогічну практику у 1904 р., був головою Кам'янець-Подільської філії Товариства українських поступовців, співробітничав з газетою «Рада» та ін. У 1917 р. член УПСР, Центральної Ради, голова Київської ради солдатських депутатів. Один з активних учасників українізації частин російського війська. За часів УЦР – міністр освіти в уряді В. Голубовича. Член Українського Національного Союзу. В урядах Директорії: голова служби преси Армії УНР, міністр народної освіти. На еміграції у Празі (з 1921), де був одним з активних членів Українського громадського комітету; директор і професор Українського соціологічного інституту та інших вищих українських учбових закладів у Чехословаччині. У 1938 р. переїхав до США. Працював керівником українського відділення радіостанції «Голос Америки» (1949–1953). Автор соціологічних досліджень та спогадів доби Української революції.

Демерлій Павло Ксенофонович – походив зі Звенигородки. Член УЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, входив до УПСР. Працював в Управлінні крайового комісара Галичини і Буковини. Член Малої Ради від УПСР. У 1918 р. брав участь у антигетьманському русі. У 1923–1924 рр. жив з родиною у м. Валки біля Харкова, працював агрономом у Валківському райсоюзі.

Діденко Іван Петрович – член Центральної Ради від Радомиського повіту Київської губернії. Входив до Комітету УЦР, член УПСР та ЦК Селянської спілки.

Ймовірно мова йде про **Дубинського Пінхуса Георгійовича** – члена Малої Ради від Єврейського демократичного об'єднання. Делегат З'їзду народів Росії у Києві.

Дмитриченко – солдат, брав участь в засіданні президії Комітету УЦР 15 квітня.

Дорошкевич Олександр Костянтинович (15.09.1889 – 01.04.1946) – український радянський літературознавець та критик. У 1913 р. закінчив Київський університет. Співробітник і однодумець І. Стешенка у його роботі в генеральному секретарстві освіти. Готував матеріали з питань викладання дисциплін українознавства в учбових закладах України. У 1917–1918 рр. редагував журнал «Вільна українська школа», у 1925–1927 рр. – «Життя й революція». У 20-ті роки – викладач кафедри української літератури Київського університету. Зазнав переслідувань у 30-ті роки. З 1943 р. керівник відділу української дожовтневої літератури в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР та завідувач кафедри української літератури університету. У 1946 р. отримав ступінь доктора наук.

Один з провідних літературних критиків 20-х рр. ХХ ст. Автор численних досліджень творчості українських класиків. Вивчав українсько-російські літературні зв'язки. Написав підручник «Українська література» (1922–1931 рр.), уклав «Хрестоматію з історії української літератури» (1918 р.). Брав участь у підготовці видання творів І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, І. Карпенка-Карого та ін.

Дубовий Федір Євдокимович – конторник Катерининської залізниці; член катеринославської організації УСДРП (1911). Проводив активну політичну діяльність у селищі Єкатери́нинське, за що серед інших членів організації, був арештований поліцією та перебував під слідством (1915). Став одним з лідерів відновленого катеринославського осередку УСДРП (1916). У 1917 р. член УЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів, представник Катеринославської губернії. Входив до складу комісії по скликанню З'їзду народів Росії у Києві.

Євлогій митрополіт (в миру Георгієвський Василій Семенович – (1868 – 1946) – з липня 1905 р. – єпископ Холмської і Люблінської єпархії; 1912 р. – вивищений у сан архієпископа. Член II та III Державних дум. З травня 1914 р. архієпископ Волинський і Житомирський. Після зайняття російською армією Галичини і Буковини – управляючий церковними справами в окупованих областях. Керував масовим обертанням уніатських приходів Галичини у православ'я.

У 1917 р. брав участь у роботі Предсоборної Ради, член Всеросійського Помісного Собору. У грудні 1917 р. повернувся в Україну, виступав проти руху автокефалії. 1920 р. – емігрував до Стамбулу, згодом до Белграду. Того ж року йому було доручено управління всіма західноєвропейськими російськими церквами. Жив у Берліні, у 1922 р. отримав сан митрополита. Наприкінці цього ж року перевів своє управління до Парижу. Працював над налагодженням життя у православних приходах Європи. Приймав активну участь в екуменічному русі. За його ініціативою був створений Свято-Сергіївський православний богословський інститут у Парижі.

Єремійв Михайло Михайлович (07.02.1889 – 16.09.1975) – громадський і політичний діяч, журналіст. Походив з Житомирщини. Освіту набув у Київському політехнічному інституті, де був головою української студентської громади. Член УСДРП, був арештований (1914), відбув дворічне ув'язнення. Під час I Світової війни служив в інженерному відділі штабу КВО. У 1917 р. – член УЦР (обраний на Національному конгресі); Всеукраїнської ради робітничих депутатів та її виконкому. Член Малої Ради від УСДРП, входив до ЦК партії. Був головним редактором газети «Вісті з Української Центральної Ради». Секретар УЦР (листопад 1917). За доби Гетьманату працював у «Робітничій газеті», у період Директорії – секретар української місії в Італії. На еміграції у Чехословаччині (1921) працював в Українській господарській академії в Подєбрадах, ініціатор створення Українського центрального спортивного союзу. З 1928 р. проживав у Швейцарії. Співробітничав з багатьма українськими та закордонними виданнями.

Єфремов Федір Олександрович – педагог і громадський діяч, брат С. Єфремова. Статський радник. Народився у с. Пальчик Катеринославського району Черкаської області. Член Катеринославської «Просвіти» (1912 р.). Викладач природничої історії у Катеринославському єпархіальному жіночому училищі, жіночій гімназії. Брав активну участь у діяльності «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг» у Петербурзі. До 1917 р. працював у Казенній палаті, з 1912 р. – голова її другого відділення. У 1917 р. організував і став першим директором української гімназії у Січеславі. За радянської влади викладав у Київському ветеринарному інституті. Подальша доля невідома.

Зайкевич Анастасій Єгорович (1842 – 1931) – громадський діяч, професор, учений-агроном, педагог. Народився у Лубенському повіті Полтавської губернії у дворянській родині. Освіту набув у початковій школі у Лубнах, Київському військовому училищі, Харківській гімназії (1864); Імператорському Новоросійському університеті в Одесі (1864–1870). Стажувався у Петровській академії у Москві (1871–1874). За розпорядженням російського міністерства освіти був відряджений до Німеччини у якості професорського стипендіата (1872–1874). З 1875 р. впродовж 44 років працював у Харківському університеті, спочатку у лабораторії фізичної хімії, згодом завідував кафедрою агрономії. Став одним з перших фундаторів сільськогосподарської дослідної справи, за його участю було організовано чимало дослідних установ, в тому числі Полтавське і Харківське дослідні поля. Разом з професором В. Кочетовим став засновником Харківського товариства сільського господарства. Очолював дослідну організацію товариства; входив до редколегій фахових видань. Член ради Українського літературно-науково-етнографічного товариства ім. Г. Квітки-Основ'яненка (1912). У 1917 р. головував на Першому губернському з'їзді Харківщини, брав участь у II сесії УЦР від Українського наукового товариства. У 1919 р. пішов у відставку з посади у Харківському університеті. До кінця життя очолював дослідницьку установу, яку він сам відкрив у власному маєтку у м. Снітин Лубенського

повіту Полтавської губернії. За розвиток сільськогосподарської галузі буряківництва йому було присвоєно звання «Героя Праці» (1930).

Зайцев Павло Іванович (1886 – 1965) – громадський і культурний діяч, вчений-літературознавець. Член української громади в Петербурзі, ТУП-у. 1917 р. – член Петроградської Української національної ради; призначений Тимчасовим урядом комісаром Косівського повіту. Член УЦР від петроградської громади. У серпні 1917 р. очолив канцелярію генерального секретарства освіти; викладав в Українському народному університеті. За доби Української Держави – директор департаменту загальних справ міністерства освіти; 1919 р. – начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР. У 1918–1919 рр. – головний редактор журналу «Наше минуле», співробітник ВУАН, редактор «Записок історично-філологічного відділу ВУАН». З 1921 р. на еміграції; професор українських високих шкіл у Варшаві і Мюнхені.

Залізник В. – секретар IV сесії Української Центральної Ради.

Запорожець – член УЦР від товариства «Український військовий клуб ім. П. Полуботка», поручик. Входить до Комітету УЦР, член військової комісії при Центральній Раді.

Зарубін Олександр Михайлович (1881 – 1931) – освіту одержав на фізико-математичному факультеті Київського університету. У 1917 р. працював асистентом кафедри цього факультету. Член партії російських есерів, від якої входив до УЦР та Малої Ради. Весною 1917 р. спочатку комісар, згодом начальник Київської поштово-телеграфної округи. З 15 липня цього ж року – генеральний секретар пошти і телеграфу, з вересня – генеральний контролер Генерального секретаріату. Повторно займав посаду секретаря пошти і телеграфу з 12 листопада 1917 р. Пішов у відставку через незгоду із III Універсалом УЦР у грудні того ж року. Помер у Ростові-на-Дону.

Затонський Володимир Петрович (27.07.1888 – 29.07.1938) – радянський державний і партійний діяч. Походив з Волині. Освіту набув у Кам'янець-Подільській гімназії (1906), Київ-

ському університеті (фізико-математичному факультеті) (1912). 1913–1917 рр. – приват-доцент, викладач у Київському політехнічному інституті. З 1914 р. завідуючий хімічною лабораторією дослідних полів Товариства цукрозаводчиків. Член РСДРП(м) з 1905 р., РСДРП(б) – з 1917 р. У 1917 р. очолив Київський комітет РСДРП(б); один з керівників збройного повстання у Києві (листопад 1917); та організатор Всеукраїнського з'їзду рад у Києві (грудень 1917). Брав активну участь у захопленні влади більшовиками в Україні. Боровся проти УЦР. Секретар народної освіти в Народному секретаріаті радянської УНР (грудень 1917). Голова делегації радянської УНР, створеної для переговорів у Брест-Литовську. У 1918 р. очолював ЦВЦ радянської УНР; член Тимчасового робітничо-селянського уряду України, нарком освіти (1919). З цього часу на військовій, партійній і державній роботі. Член ЦК КП(б)У. Був серед уповноважених осіб, які від імені УСРР підписали договір про утворення СРСР. У 1922 р. – нарком освіти (ще раз займав цю посаду у 1933 р.), з 1924 р. – очолював політичне управління КВО; нарком Робітничо-селянської інспекції (1927–1933). Арештований у 1937, засуджений до страти.

Зільберфарб (Базин) Мойсей Ісаакович (1876 – 1934) – єврейський діяч в Україні, письменник. Народився у Рівному. Один з засновників і лідерів Соціалістичної єврейської робітничої партії (1907), з 1917 р. – Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії. Входив від цієї партії до складу УЦР та Малої Ради. З 27 липня 1917 р. товариш генерального секретаря міжнаціональних справ; у листопаді – член Крайового комітету оборони революції; з 2 січня 1918 р. генеральний секретар єврейських справ. Був одним з авторів закону про національно-персональну автономію. У 1918–1920 рр. очолював Єврейський народний університет і Товариство сприяння розвитку єврейської культури (Культурліга) у Києві. У 1921 р. переїхав до Варшави, де брав активну участь у громадсько-політичному і культурному житті. Помер у Варшаві.

Зозуля Яків Максимович (1893 – ?) – український громадський діяч, правник, публіцист. Фельдшер Полтавського кадетського корпусу. Член УЦР і Всеукраїнської ради військових

депутатів, діяч УПСР. Секретар мандатної комісії VI сесії УЦР. За доби Директорії – в.о. заступника директора департаменту в міністерстві народного господарства в уряді Б. Мартоса. Працював адвокатом на Закарпатті, член правничої комісії при Карпатському українському уряді (1938–1939). Професор Українського техніко-господарського інституту (1943), з 1954 р. – Українського технічного інституту у Нью-Йорку. Член-кореспондент НТШ та УВАН. Автор праць з фінансів України та публіцистичних статей. Упорядник збірника «Велика Українська революція. (Матеріали до історії відновлення української державності). Календар історичних подій за лютий 1917 року – березень 1918 року)» (Нью-Йорк, 1967), започаткованого Б. Мартосом.

Іванис Василь Миколайович (21.03.1888 – 28.09.1974) – народився в козацькій родині в станиці Настасіївській Темрюцького відділу на Кубані. 1904 р. – вступив до середньо-технічної школи у Ростові-на-Дону, входив до учнівського соціал-демократичного гуртка. Продовжив навчання у Комерційному інституті в Москві, Олексіївському політехнічному інституті в Новочеркаську. Служив у 3-му Кубанському пластунському батальйоні у Телаві. Взяв участь у військових діях I Світової війни. Після закінчення Михайлівської гарматної школи у Петербурзі служив на Кавказькому фронті, брав участь у взятті турецької фортеці Трапезунд, згодом відряджений на військовий завод синтетичного фенолу на Донбасі як інженер-хімік.

У 1918 р. обраний делегатом до Надзвичайної Кубанської крайової ради, що скликалася у Катеринодарі. Входив до військової комісії, як мала розробити положення про окрему кубанську армію. Брав участь у боротьбі проти радянської влади у складі Добровольчої армії. Згодом, міністр торгівлі і промисловості Кубані. Деякий час у 1920 р. очолював кубанський уряд. Того ж року отримав отаманські повноваження від отамана Кубані М. Букретова. Після військової поразки через Крим і Туреччину емігрував до Румунії, згодом до Варшави. Вів переговори з С. Петлюрою. 23 лютого 1922 р. як голова Ку-

банського уряду звернувся до голови міжнародної конференції у Генуї з проханням визнати незалежність Кубані.

Пізніше жив у Празі, викладав в Українській господарській академії в Подєбрадах спеціальні дисципліни з хімії. Отримав звання доцента, професора. Декан інженерного факультету, головний редактор журналу «Український інженер»; співпрацював з Українським науковим інститутом у Варшаві. Професор і керівник технологічного відділу Українського технологічного господарського інституту. 1935 р. – викладає у Рільничому ліцеї в Черняхівці біля Стрия. Автор низки праць з економіки. Під час II Світової війни – у Німеччині, працював інженером на різних виробництвах. Після війни жив у Торонто (Канада), де був заступником голови НТШ, головою ради української школи. Написав спогади у 5 томах «Стежками життя», автор низки підручників. Помер у Канаді.

Ижедов (Ізведов) – військовий, вирогідно служив у штабі Київського військового округу під орудою М. Ходоровича.

Іздетський Станіслав – солдат, брав участь в засіданні президії Комітету УЦР 15 квітня.

Каблов – у 1917 р. інспектор Київської шкільної округи.

Кекало Василь Васильович – член УЦР, Всеукраїнської ради військових депутатів. Кандидат у члени Малої Ради. Позапартійний соціаліст. Лікар козачого дивізіону м. Аткарська (Казанський військовий округ). Член комісії УЦР по скликанню територіального з'їзду та у справі переговорів з національними меншинами.

Кибальчич – вирогідно мова йде про одного з представників українського роду священиків, що походили з Чернігівської губернії.

Кизима Лука Прокопович – член УЦР, Малої Ради і Всеукраїнської ради військових депутатів. Входив до УСДРП. Фельдшер Миколаївського військового шпиталю у Петрограді. Член Павлоградської повітової української ради та Павлоградського повітового виконавчого комітету. Восени 1917 р. був одним з ініціаторів створення у Павлограді загону «Вільного козацтва».

Кияниця (Кіяниця) Максим Кузьмич – член УЦР, Малої Ради та Всеукраїнської ради селянських депутатів. Представник Кобеляцького повіту Полтавської губернії. Належав до УПСР. Працював у складі комісії УЦР по розробці проекту статуту автономії України.

Ковалевський Микола Миколайович (03.09.1892 – 18.08.1957) – український політичний і державний діяч, кооператор, публіцист. Народився на Чернігівщині у дворянській родині. Освіту набув у Чернігівській та Радомишльській гімназіях, Московському університеті (історико-філологічний факультет), Київському комерційному інституті (економічне відділення). Брав активну участь у діяльності українських студентських громад. Член УПСР та її Київського комітету (1914). У 1914 р. арештовувався. Працював у кооперації на Полтавщині. Входив до Полтавського осередку ТУП.

У 1917 р. – голова УПСР, член Української селянської спілки, очолював редколегію газети «Народня воля». Член УЦР (від Полтавської губернії) та Малої Ради. Брав участь у переговорах делегації УЦР з Тимчасовим урядом у травні 1917 р. Входив до Крайового комітету по охороні революції в Україні (листопад 1917). Міністр продовольчих справ УНР (листопад 1917 – квітень 1918). Депутат Трудового конгресу України (1919). За доби Директорії – міністр земельних справ. На еміграції з 1920 р. Очолював одну з груп УПСР (Відень). З 1927 р. жив і працював у Варшаві, де співробітничав з українськими і польськими періодичними виданнями; співпрацював з Інститутом дослідження національних справ у Варшаві. Під час II Світової війни перебував у Румунії, де працював співредактором журналу «Наше життя». Після війни в Австрії – редактор агентства «Express-Pressedients» (Інсбрук, з 1950); голова Українського допомогового комітету в Австрії; співавтор багатотомної «Енциклопедії українознавства»; співробітничав з Інститутом з вивчення СРСР у Мюнхені. Займався дослідженням національної політики СРСР. Помер в Інсбруку.

Коваль Володимир Дмитрович (1885 – 1927) – інженер-агроном, кооператор. Голова Центрального українського сіль-

ськогосподарського кооперативного союзу, професор Київського політехнічного інституту та Інституту народного господарства. Був серед фундаторів та професорів Київського кооперативного інституту. Один з засновників УЦР, перебував на посаді її скарбника та очолював фінансову комісію (до 15 червня 1917). Член Української трудової партії, Селянської спілки. Входив до Малої Ради.

Ковальський Микола Миколайович (1885 – 28.12.1944) – політичний діяч. Народився на Волині. Входив до РУП, згодом – УСДРП (був її скарбником). Член УЦР від просвітніх і громадських організацій Києва. Керівник відділу контролю УЦР, член Малої Ради. За доби Директорії – голова департаменту державного контролю. З 1921 р. на еміграції у Польщі, де був головою Українського центрального комітету у Варшаві. Під час II Світової війни співпрацював з українським рухом Опору, заарештований німецькою владою. Загинув у концтаборі Дахау.

Коломійченко Ф. (Коломийченко) – видавець і редактор, заснований у березні 1917 р. М. Шаповалом і О. Мицюком, місячника літератури, мистецтва і громадського життя «Шлях» (1917–1919), що продовжив лінію часопису «Українська хата». Представник української громади Москви на Українському Національному конгресі. Брав участь в роботі IV сесії УЦР. Член Української народної партії. Делегат Українського трудового конгресу (1919).

Колос Сергій Григорович (1888 – 12.12.1969) – мистецтвознавець, маляр. У 1906 р. закінчив Морський кадетський корпус; вступив до лісового інституту, через рік був виключений за політичні погляди. 1910 р. – переїжджає в Україну, навчається у Львівському університеті, де знайомиться з І. Франком. У цей період у нього формується майбутній напрям мистецтвознавчої діяльності – народна творчість. Художню освіту здобув в Італії та в Українській Академії мистецтв у Києві.

1917 р. – член президії Національного конгресу, член УЦР. 1919 р. – як маляр працював над розписом Луцьких казарм. З 20-х років веде педагогічну діяльність. Викладав живопис, малюнок і композицію в Академії мистецтв. 1925–30-ті рр. –

очолює відділення текстилю на живописному факультеті академії. Автор низки наукових праць про традиційне народне мистецтво.

Кондратович Лука Лукич (17.10.1866 – ?) – український військовий діяч. Народився у Мінську. Освіту набув в Олександрівському військовому училищі у Москві (1887), Николаївській академії Генштабу у Петербурзі (1895). Учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр. Під час I Світової війни – генерал-майор, командувач дивізії. У 1917 р. взяв участь у роботі I та II Всеукраїнських військових з'їздів. Член УГВК, у якому очолював комісію спецслужб, згодом – консультативний відділ. Член УЦР від УГВК. Виконував особливі доручення генерального секретарства військових справ. Виїхав до Ташкенту у 1918 р., очолив антирадянську Туркестанську військову організацію. Подальша доля невідома.

Корж Кузьма Олексійович (30.10.1887 – 12.08.1919) – агроном. Народився на Катеринославщині у родині селян. Закінчив учительську семінарію у Новому Бузі та Київський політехнічний інститут. Проводив активну громадську діяльність з 1905 р. У 1917 р. – член УЦР, Малої Ради від фракції УПСР. Був секретарем інформаційного бюро і членом агітаційно-організаційної комісії УЦР. Входив до складу ЦК УПСР. Обраний до Українських Установчих зборів від Катеринославської губернії за списком Селянської спілки. Розстріляний ЧК у Києві за участь в організації антибільшовицького повстання 12 серпня 1919 р.

Король – член Комітету Української Центральної Ради, брав участь у його засіданні 10 липня 1917 р.

Корольчук – військовий, взяв участь в засіданні Комітету УЦР 19 квітня 1917 р. у справі «3000».

Красковський Іван Гнатович (24.06.1880 – 23.08.1955) – громадський і політичний діяч. Народився у Гродненській губернії. Освіту набув у Вільненській гімназії, Варшавському університеті (історико-філологічний факультет) (1903–1905), Петербурзькому університеті. За фахом – історик-економіст. Викладав у гімназіях Вільно (1907–1914), член Білоруського

вчительського союзу. З літа 1915 р. – у Києві. Обраний членом комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту (1916). Входив до УПСФ. У 1917 р. – комісар Тернопільської губернії Галицького генерал-губернаторства. Товариш генерального секретаря внутрішніх справ (з грудня 1917). За доби Української Держави – співробітник міністерства закордонних справ; у період Директорії – товариш міністра закордонних справ. Пізніше – голова української дипломатичної місії на Кавказі, посол УНР у Грузії. Після революції до 1925 р. жив у Польщі та країнах Прибалтики. Повернувся до СРСР, жив і працював у Мінську у Держплані Білоруської СРР; був доцентом Білоруського університету. У 1930 р. переведений на роботу до Держплану СРСР у Москві. В цьому ж році заарештований і висланий до Самари за сфабрикованою справою «білоруських націонал-демократів». Працював у крайовому плановому управлінні. Повторно арештований у 1937 р. Після звільнення у 1940 р. працював учителем у Куйбишевській області до 1949 р. Виїхав до дочки у Чехословаччину (1953), помер у Братиславі.

Красульський Іван Ад. – у 1917 р. попечитель Харківської учебної округи.

Крейсберг (Ісааков) Ісак Миронович (1898 – 1919) – народився у Києві. З 1912 р. – учасник революційного руху. Член Київського комітету РСДРП (1914). Засуджений за революційну діяльність (1915), відбував покарання в арештантських ротах м. Києва, звільнений після Лютневої революції. З березня 1917 р. секретар Київського комітету РСДРП(б), у квітні–червні цього ж року – член Окружного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю і Виконкому київської ради робітничих депутатів. 1918 р. – у складі загальноміського ВРК по керівництву повстанням у Києві. У січні–лютому 1918 р. – нарком фінансів, згодом секретар фінансів в Національному секретаріаті радянського уряду України. Брав участь у військових діях проти військ УЦР. Учасник I і II з'їздів КП(б)У, обирався до складу її ЦК. У 1918 р. проводив підпільну роботу в Одесі і Харкові; один з керівників повстання у Катеринославі проти Директорії.

Під час участі у роботі Полтавського губернського селянського з'їзду був впізнаний прихильниками Директорії. Розстріляний 16 січня 1919 р. у Полтаві.

Крижановський (Крижанівський) Федір Іванович (04.09.1878 – 28.04.1938) – громадський і політичний діяч. Народився на Київщині у родині сільського священика. Освіту набув в Юр'євському (нині Тартському) університеті (медичний та юридичний факультети), Петербурзькому університеті (юридичний факультет). За участь у студентському русі відбув піврічне ув'язнення (1904). Працював у Києві юрисконсультом у конторі Держбанку, банківських кооперативних установах. Був одним з організаторів українського кооперативного руху. Входив до київської філії ТУП, член Українського клубу у Києві. У 1917 р. – один з фундаторів УЦР, обраний заступником голови УЦР (квітень). Став одним з засновників Української Трудової партії. Лідер фракції цієї партії в УЦР та Малій Раді. 1919–1921 – заступник голови правління Українбанку, професор Київського кооперативного інституту (з 1921). У 1930 р. арештований, після 3-річного ув'язнення повернувся до Києва. Вдруге заарештований у 1938 р., страчений.

Кузьменко Микола Лаврінович (3.11.1862 – 23.03.1942) – український письменник. Народився у селі Томаківка на Катеринославщині у родині священика. Освіту набув у бурсі та Катеринославській духовній семінарії. Працював учителем у селах Катеринославщини, згодом – на залізниці. З 1895 р. жив у Катеринославі. 1917 р. – член УЦР від Катеринославської губернії, обраний на Всеукраїнському національному конгресі. Писав лірику, байки, гуморески, друкувався в антологіях та альманахах; видав збірку поезій «Дозвілля» (1899).

Курасов – брав участь в роботі IV сесії Української Центральної Ради (червень 1917).

Курявий Пилип Софронович – член УЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Прапорщик 228-го запасного пішого полку Катеринославського гарнізону.

Куцяк Петро Васильович (Сава Чалий) (бл. 1890 – ?) – закінчив Вінницьку учительську семінарію. До I Світової війни

працював учителем у Ямпільському повіті Подільської губернії. З 1911 р. перебував під наглядом поліції. Під час I Світової війни підпоручик Кавказького стрілецького полку. У червні 1917 р. обраний до Всеукраїнської ради військових депутатів, згодом до УЦР. Член УПСР. У листопаді 1917 – січні 1918 рр. голова Кавказької краювої української ради. Обраний до Всеукраїнських Установчих зборів від Південно-Західного фронту. Пізніше, комісар Кам'янець-Подільського університету.

Кушнір Макар Олександрович (псевдонім Якименко, Богуш, Я. Дуб) (10.08.1890 – 16.11.1951) – політичний діяч, журналіст. Народився у Черкасах. Освіту одержав у Петербурзькому університеті (історико-філологічний факультет). Входить до Українського соціал-демократичного центру і петербурзького осередку ТУП. У 1917 р. переїхав до Києва, член УПСФ та ЦК партії, УЦР та Малої Ради. Співробітничав з газетами «Нова Рада» (1917–1919), «Трибуна» (1918–1919). Член делегації УНР на Паризькій мирній конференції (1919–1920). На еміграції у Відні, Парижі (з 1920 р.). Був співзасновником Організації українських націоналістів, співредактором видання «Воля». Брав участь у роботі I-го Конгресу українських націоналістів у Відні (1929). Член проводу ОУН (1929–1938), виконував функції головного судді. Був головою Українського пресового бюро у Женеві. З 1937 р. через втрату зору відійшов від політичної діяльності. Мешкав у Бельгії, де і помер.

Лайченко М.А. – представник 15-ої кавалерійської дивізії, брав участь у роботі III сесії Української Центральної Ради в засіданні 9 травня 1917 р.

Левитський Микола Васильович (25.03.1859 – грудень 1936) – громадський і політичний діяч, кооператор, публіцист. Народився на Черкащині у родині священика. Освіту здобув у класах для дітей до 10 років при Єлисаветградському жіночому інституті, Златопільській прогімназії, гімназії м. Біла (Холмщина), Московському університеті (медичний факультет), Харківському університеті (юридичний факультет) (1881–1885). Працював статистиком Херсонського губернського земства, секретарем Олександрійського повітового земства, займався адвокатською діяльністю. Заснував у с. Федвар першу у Росії

хліборобську артіль (1894). Входив до складу комісії по розробці закону про артілі при Міністерстві фінансів Росії. Був делегатом низки міжнародних конгресів з кооперації. Левитського називали «артільним батьком». Займався створенням ремісничих артілей в Єлизаветграді, Вінниці (початок ХХ ст.). Був співзасновником Товариства допомоги артільній справі у Петербурзі (1905). Брав участь в роботі кооперативних з'їздів, співробітничав з багатьма фаховими виданнями.

У 1917 р. – член УЦР, обіймав посаду директора відділу Державного майна у міністерстві земельних справ УНР (1918). Співзасновник Українбанку, Дніпросоюзу, член ревізійної ради Кооперативних центральних рад; делегат всеукраїнських кооперативних з'їздів. Проводив наукову роботу з вивчення історії кооперації. За радянської влади працював над створенням кооперативного музею; був ректором Смілянського кооперативного технікуму (1924). Брав участь у кооперативному з'їзді у Стокгольмі у складі делегації УСРР (1927). Помер у Києві.

Левицький Андрій Миколайович (1879 – 1954) – громадський і політичний діяч, правник. Працював мировим суддею Золотоніського повіту. Був одним з засновників РУП, згодом – член УСДРП. У 1917 р. член УЦР та ЦК Селянської спілки. Обіймав посади золотоніського повітового комісара (березень 1917), полтавського губернського комісара Тимчасового уряду (липень 1917). За доби Директорії перебував на посадах міністра юстиції, заступника голови РНМ, міністра закордонних справ УНР. Був президентом Ради міністрів УНР в екзилі. Голова Директорії і Головний отаман УНР (1926).

Левицький Олексій Августинович – помічник попечителя, окружний інспектор Харківської шкільної округи. Директор Таганрозької комерційної школи.

Левченко Яків Прокопович (1883 – ?) – народився у с. Саварка (сучасний Богуславський район Київської області). Єфрейтор 860-го пішого запасного полку у м. Летичеві Полтавської губернії. Член УЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Секретар УЦР (з червня 1917), член Малої Ради, входив до УСДРП. За часів радянської влади працював рахівником. Репресований засуджений до 5 років позбавлення волі.

Лисенчук (Лисинчук, Лиситчук, Лисетчук, Лисичук) **Михайло Степанович** – член УЦР і Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Робітник набойного заводу у Києві.

Логачев Павло Миколайович – член УЦР та Малої Ради. Входив до Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Належав до РСДРП(м). Товариш присяжного повіреного, завідуючий бюро праці військово-промислового комітету. Кандидат у гласні на виборах до Київської міської думи (липень 1917). Член Київської міської управи.

Луценко Іван Митрофанович (1864 – 25.03.1919) – громадський, політичний, військовий діяч. Народився на Одещині. Освіту набув у Петербурзькому університеті (природничий факультет) та військовій академії. За фахом військовий лікар. Служив в Одеському окрузі. Був активним членом української громади Одеси, співпрацював з товариствами «Просвіта», «Українська хата». Очолював одеський осередок Української народної партії. У 1917 р. член Українського революційного керівного комітету в Одесі та УЦР (фракція самостійників). Засновник і голова Одеської української військової ради, яку репрезентував в Одеському повітовому громадському комітеті. Учасник трьох Всеукраїнських військових з'їздів. Член УГВК. Брав участь в роботі З'їзду поневолених народів у Києві. Входив до ЦК Української партії соціалістів-самостійників. Служив у армії УНР як військовий лікар (кінець 1918 – початок 1919). Загинув на Волині.

Любинський Микола Михайлович (1891 – 1938) – український політичний діяч. Лідер Української національно-революційної партії. Член УЦР та Малої Ради. У грудні 1917 р., за дорученням Малої Ради, на Румунському фронті виступив із зверненням УЦР до воюючих держав укласти демократичний мир. Брав участь у Брест-Литовських мирних переговорах у складі української делегації та підписанні договору про мир. З 24 березня 1918 р. – керуючий справами міністерства закордонних справ. У квітні цього ж року заарештований німецькою військовою владою. У 20-х роках працював науковим співробітником Інституту наукової мови ВУАН. У 30-ті арештований

у справі так званого «Українського національного центру»; повторно був заарештований у 1937 р. та засуджений до розстрілу.

Масвський Йосип Альбінович (1874 – 25.12.1937) – політичний діяч, публіцист. За фахом – лікар. Народився у м. Трієст (Італія). Член УПСР, у 1917 р. входив до її ЦК. Член УЦР, Малої Ради, Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Редагував партійне видання «Конфедераліст» (1917–1918). Співпрацював з виданнями «Народня воля», «Нова Рада» та ін. Один з організаторів Хотинського повстання проти румунів (1919), був головою так званої Хотинської Директорії. За радянської влади працював у Держліті. Репресований, страчений у 1937 р.

Мазуренко Василь Петрович (1877 – 21.11.1937) – політичний і громадський діяч, економіст, інженер-технолог. Народився в слободі Криворіжжя Обласі війська Донського у родині заможного селянина-адвоката. Освіту набув у сільській та реальній школах, Петербурзькому технологічному інституті. Брав участь у соціалістичних учнівських гуртках. Був головою «Воронезького земляцтва», членом української студентської громади у Петербурзі. Член РУП (з 1901), висланий до Полтави за політичну діяльність. Один з фундаторів Всеросійської селянської спілки (1905). Працював викладачем у Петербурзькому жіночому політехнічному інституті (1910–1917). Член УСДРП. У 1917 р. член президії виконкому Петроградської ради робітничих депутатів. Член УЦР; заступник генерального секретаря фінансів, радник міністерства фінансів, в.о. міністра фінансів УНР. За доби Української Держави – товариш міністра фінансів. У часи Директорії УНР – в.о. міністра фінансів в уряді В. Чехівського. Очолював місії УНР в Італії та Австрії (1919). Повернувся в Україну у 1921 р., вступив до КП(б)У. Учасник III Конгресу Інтернаціоналу (1921). Працював у Харкові у Палаті мір і ваги. Член редколегії журналу «Науково-технічний вісник» (1926–1928). Репресований на початку 30-х рр. у справі так званого «Українського національного центру». Висланий до Алма-Ати. Страчений у 1937 р.

Маркович Дмитро Васильович (1848 – 1920) – український громадський, політичний діяч, письменник. Народився у Пол-

таві. Освіту одержав у Київському університеті (медичний факультет), Ніжинському правничому ліцеї, Новоросійському університеті (правничий факультет). Працював слідчим, товаришем прокурора, суддею у Бесарабії, Херсоні, Каліші та ін. У 1917 р. працював редактором вінницького видання «Подільська воля», був головою правління Подільського союзу позичково-заощаджувальних товариств. Член ТУП-у, згодом – Української трудової партії. У добу УЦР – генеральний прокурор, генеральний суддя УНР; при гетьмані П. Скоропадському – старший прокурор Генерального суду, член Державного сенату Української Держави. У лютому–квітні 1919 р. міністр юстиції УНР в уряді С. Остапенка. Помер у Вінниці.

Мартиненко – член УЦР від Київської губернії.

Марцинюк (Марценюк) **Трохим Пилипович** – член УЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів. Представник Житомирського повіту Волинської губернії. Входив до складу фінансової комісії УЦР. Депутат Всеукраїнських Установчих зборів від Волинської губернії.

Масюк (Маснюк) **Микита Дмитрович** – член УЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів, український есер. Прапорщик 674-го Золотоніського пішого полку X армії Західного фронту.

Матеюк Антін Васильович (? – 1919) – член УЦР від Холмщини. Православний священик. Організатор з'їзду біженців з Холмщини і Підляшшя. Заступник голови Холмського виконавчого комітету, який репрезентував в УЦР. Був військовим священиком у 2-ій Сердюцькій дивізії Армії УНР. За доби Директорії – протопресвітер. Розстріляний денікінцями у Житомирі.

Матушевський Федір Павлович (21.06.1869 – 21.10.1919) – український громадський і політичний діяч, публіцист, дипломат. Народився у м. Сміла в родині священика. Освіту набув у Київській духовній семінарії, Дерптському університеті (юридичний факультет) (1904). Працював учителем у Черкасах і Київській духовній семінарії. Член Загальної безпартійної української організації. Був одним з організаторів УДП, УРДП

(1905). Співробітничав з галицькими часописами, займався літературною і видавничою діяльністю. Редактор української газети «Громадська думка» (1906). Після Першої російської революції жив у Петербурзі, співробітничав з місцевим осередком ТУП, Доброчинним товариством для видання загальнокорисних та дешевих книжок. Став співзасновником Українського комітету допомоги жертвам російської окупації Галичини (1915). Уповноважений комітету Всеросійського союзу земств і міст Південно-Західного фронту (1916–1917). У 1917 р. – член ЦК УПСФ, УЦР і Малої Ради. Входив до Крайового комітету по охороні революції в Україні. Проводив активні наукові дослідження, присвячені Т. Шевченку, В. Антоновичу та ін. Голова надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції (1919). Помер у м. Афіни.

Медвідь – брав участь у роботі II сесії Української Центральної Ради. 22 квітня 1917 р. доповідав про українські організації у м. Томськ.

Мірний (Мирний) Іван Іванович (30.08.1872 – 17.03.1937) – народився на Харківщині. Був членом київської «Просвіти», співробітником комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту. У 1917 р. – член УЦР, в.о. заступника губернського комісара Київщини. Входив до УПСФ. Товариш генерального писаря Генерального секретаріату УЦР (жовтень 1917), з листопада – генеральний писар. У добу Української Держави і Директорії був головою канцелярії міністерства закордонних справ. Перебував на еміграції у Німеччині (1920–1924), де репрезентував Державний центр УНР. З 1924 р. – у Чехословаччині; скарбник Українського громадського комітету у Празі, асистент Українського високого педагогічного інституту. Входив до управ низки українських товариств, співробітничав з багатьма виданнями, помер у Празі.

Місевич Костянтин Федорович (17.11.1890 – 11.10.1943) – народився в с. Лезневе поблизу Проскурова у родині адвоката. 1917 р. – обраний від Проскурівського повіту до Всеукраїнської ради селянських депутатів, член Центральної Ради. Працював телеграфістом на станції Проскурів. Деякий час виконував обов'язки представника УЦР у справах «Синьої дивізії». У

1918–1920 рр. – комісар Подільської залізниці міністерства залізниць Української Держави і Директорії УНР. У листопаді 1920 р. емігрував до Тарнова (Польща). У Польщі разом з професором Грегোলінським організував Українське товариство пасечників. Створив тріо бандуристів, з яким гастролював у Варшаві, Львові, Вільнюсі, Берліні.

З 1929 р. жив на Тернопільщині, де підтримував зв'язок з ОУН та її діячами, за що зазнав переслідувань польської поліції, у 1936 р. на нього була відкрита справа. Після більшовицької окупації 1939 р. переїхав до Холма (Польща), де у 1940 р. організував клас бандури в українській гімназії та разом з Демо-Довгопольським – театр «Заграва».

У 1941 р. повернувся на Тернопільщину, член ОУН; підтримував зв'язок з УПА, жив нелегально. Загинув під час облоги 11 вересня 1943 р. Похований у с. Попівці. Залишив після себе плеяду музикантів-бандуристів.

Міцкевич Мечислав (26.02.1879 – перед липнем 1939) – польський політичний діяч в Україні. Був родом з Кам'янець-Подільського. Освіту отримав у Кам'янець-Подільській гімназії, вивчав право у Києві та Одесі. Працював адвокатом у Києві. Один з лідерів Польського націонал-демократичного централу. У липні 1917 р. призначений товаришем генерального секретаря міжнаціональних справ від поляків. Пішов у відставку після проголошення III Універсалу УЦР. Генеральний секретар з польських справ (з 20 січня 1918). З травня 1919 р. працював у Цивільному уряді Східних земель Війська Польського. З 22 лютого 1922 р. по 1 люте 1923 р. – перший польський воевода Волині. Закінчив політичну діяльність у 1923 р. Подальша доля невідома.

Мшанецький Петро Іванович – працював учителем у Золотоніській гімназії. Член УЦР обраний на Полтавському губернському українському з'їзді (травень 1917). Налезав до Селянської спілки. Був членом анкетно-слідчої комісії УЦР. За доби Української Держави – співробітник міністерства освіти. У 1919–1920 рр. – політичний радник Української дипломатичної місії у Польщі. У 1922 р. організував у Фастівській трудовій школі «Полуботківську громаду».

Науменко Володимир Павлович (07.07.1852 – 08.07.1919) – громадський діяч, педагог, учений-мовознавець. Народився у Новгород-Сіверському у родині директора гімназії. Закінчив Київський університет (історико-філологічний факультет) у 1873 р. Викладав у середніх школах Києва 30 років. Був засновником і директором гімназії у Києві (1905–1917); головою Педагогічного товариства, членом київської Старої громади, у 1917 р. – її голова. Співробітник (1882) і редактор (1893) журналу «Киевская старина». Один з організаторів НТШ, згодом його голова (1915–1917). У 1917 р. – заступник голови УЦР; куратор Київської шкільної округи (з травня 1917). Один з фундаторів Української федеративно-демократичної партії. За доби Української Держави – член комітету при міністерстві віросповідань; міністр освіти (листопад–грудень 1918). Працював у ВУАН (1919). Його наукові розробки присвячені історії української літератури. Розстріляний Київською ЧК.

Неклісевич Микола Корнелійович (1888 – після 1938) – військовий діяч, інженер. Народився у дворянській родині на Поділлі. У 1911 р. закінчив суднобудівне відділення Морського інженерного училища імператора Миколи II. Проходив службу в чині штабс-капітана корпусу суднобудівних інженерів (1916). У 1917 р. очолював військову секцію Ради Української Чорноморської громади у Севастополі. Брав участь в роботі II сесії Української Центральної Ради від Севастопольської військової громади. Тимчасово вважався представником військових від Таврії в УЦР. З 1918 р. – начальник відділу суднобудування Головної військово-морської технічної управи Морського міністерства Української Держави. З січня 1919 р. – інженер-механік крейсера «Кагул» флоту збройних сил Півдня Росії. Перебував у розпорядженні командувача флоту УНР (січень–лютий 1920). Повернувся до Севастополя, де служив на шхуні «Орлик» врангелівської армії (1920). З 1921 р. – у Польщі, знаходився у розпорядженні Морської управи військового міністерства УНР. З 1924 р. жив у Парижі, де і помер після 1938 р.

Ніковський Андрій Васильович (1885 – 1942) – український громадський і політичний діяч, журналіст, літературо-

знавець. Працював редактором видань «Рада», «Нова Рада», «Літературно-науковий вістник», «Основа». Член ТУП, УРДП та УПСФ. Член УЦР (товариш голови) та Малої Ради. У 1918 р. був головою опозиційного до гетьманського режиму Українського національно-державного союзу, згодом входив до його президії. У 1919–1920 рр. співпрацював з УАН. За доби Директорії – міністр закордонних справ в уряді В. Прокоповича. Очолював комісію з розробки конституції УНР (1920–1923). З 1924 р. працював керівником правописно-термінологічної комісії ВУАН. Засуджений у справі «Спілки визволення України» до 10 років, ув'язнення відбував на Соловках. Після звільнення жив у Ленінграді. Помер під час блокади.

Новицький Олексій Петрович (7.04.1862 – 24.09.1934) – історик мистецтва, академік АН УРСР (з 1922 р.), автор досліджень про Т. Шевченка-художника. Народився у Симбірську. Навчався у Москві у Свято-Миколаївському лицей, Московському університеті (фізико-математичний факультет). Після закінчення навчання присвятив себе літературно-науковій праці. Організатор мистецтвознавчого журналу «Русский художественный архив» (1892 р.). Працював бібліотекарем Московського училища живопису, скульптури і архітектури. 1903 р. – видав працю з історії російського мистецтва. Член Московського архітектурного товариства (1906 р.), Ради Російського історичного музею (1909 р.). Брав участь в археологічних з'їздах, працював у «Товаристві слов'янської культури» – центрі української громади у Москві. У 1914 р. видав наукову працю «Т. Шевченко як маляр». Член НТШ у Львові, Українського наукового товариства у Києві. Співробітничав з виданням «Украинская жизнь».

До нього восени 1917 р. від імені Центральної Ради звернувся І. Стешенко з проханням надати допомогу в поверненні в Україну реліквій українського народу. О. Новицький у зв'язку із цим вказував на необхідність складання докладного списку усіх українських культурних цінностей, що зберігалися в культових спорудах, музеях та архівах Росії. Він взявся за цю роботу і здійснював її до літа 1918 р., коли був змушений виїхати з Москви до Криму.

Проводив громадську роботу у Симферополі. 1920 р. – керівник бібліотечного підвідділу Коктебельського відділу народної освіти. 1922 р. – професор кафедри російської історії Феодосійського інституту народної освіти та завідуючий Феодосійським археологічним музеєм. Дійсний член ВУАН. Переїхав до Києва, де у 1924 р. очолює Комітет по охороні пам'яток старовини і мистецтва ВУАН. Професор Археологічного інституту. Бере участь у розробці пам'яткоохоронного законодавства; дослідженні і збереженні Софійського собору, Андріївської церкви та ін. у Києві, церков у Чернігові. Ініціював створення музею історії Києва. 1926 р. – один з засновників і директор театрального музею. Помер у Києві.

Огородній Михайло Іванович – навчався у Полтавській духовній семінарії. Входив до «вільної громади» РУП у Лубнах. У 1917 р. – член УЦР від Полтавської губернії. Входив до УСДРП. Був членом комісій з реорганізації Комітету УЦР та розробки проекту статуту автономії України. Член Миргородської земської управи.

Оберучев Костянтин Михайлович (1864 – 1929) – закінчив Михайлівське артилерійське училище, Михайлівську артилерійську академію. 1886–1906 рр. – служив на Київському артилерійському полігоні. Командир артилерійської бригади. 1906 р. – вийшов у відставку, займався публіцистичною, кооперативною діяльністю. Делегат II кооперативного з'їзду в Києві. Налезав до російських есерів. 1913 р. – за політичну діяльність висланий за кордон, перебував у Швейцарії, де працював на посаді першого секретаря Центрального комітету допомоги російським громадянам, які були за кордоном з початку світової війни.

1917 р. – повертається до Росії. Виконкомом ради громадських організацій Києва обраний військовим комісаром Київського військового округу. Отримав звання генерала і призначений тимчасовим урядом командуючим КВО. У вересні 1917 р. делегований на міжнародну конференцію по обміну військовополоненими до Копенгагену. Після Жовтневого перевороту залишився за кордоном, відмовившись від пропозиції радянського уряду зайняти посаду у військовому відомстві.

Жив у США. Був головою Фонду допомоги російським письменникам і вченим; один з засновників і викладачів Російського народного університету у Нью-Йорку. Представник Адміністративного центру позапартійного об'єднання у Нью-Йорку. Автор спогадів.

Одинець Гаврило Матвійович – український громадський діяч. Народився в с. Биківня (нині у межах Києва) у селянській родині. Спочатку член УПСР, з 1920 р. – КП(б)У. У 1917 р. – делегат Національного конгресу від Чернігівщини; член УЦР та її Комітету. У травні 1917 р. – член делегації на переговорах з Тимчасовим урядом. Очолював Остерський повітовий селянський комітет; обраний до Всеукраїнської ради селянських депутатів на I Всеукраїнському селянському з'їзді. В жовтні 1917 р. – депутат-представник блоку партії від Чернігівщини. За радянської влади – член спілки селянських письменників «Плуг». Автор спогадів про УЦР, збірки поезій. На процесі «Спілки визволення України» виступив як член Верховного суду УСРР із звинуваченням проти колишнього соратника С.О. Єфремова. Репресований на початку 30-х років. Після п'яти років ув'язнення повернувся в Україну. Подальша доля невідома.

Озаревич – у 1917 р. займав посаду інспектора Київської шкільної округи.

Онацький Євген Дометійович (01.01.1894 – 27.10.1979) – громадський політичний діяч, журналіст, мовознавець. Народився у Глухові у родині учителя. Освіту набув у Кам'янець-Подільській гімназії, Київському університеті (1912–1917). У 1917 р. член УЦР від Чернігівської губернії, секретар УЦР. Член УПСР. Був керівником прес-бюро, очолював дипломатичну місію УНР в Італії (1919–1921). Професор вищого східного інституту у Неаполі (1936–1940), лектор Римського університету (1940–1943). Арештований та ув'язнений фашистською владою. З 1947 р. на еміграції в Аргентині. Був головою спілки українських науковців, літераторів і митців в Аргентині. Редагував низку видань. Співзасновник і автор «Української малої енциклопедії» у 16-ти книгах (Буенос-Айрес, 1957–1967). Член Української вільної академії наук, НТШ, Українського історич-

ного товариства. Автор досліджень з етнографії, української історіографії. Помер у Буенос-Айресі.

Отоцький – військовий, брав участь в засіданні Комітету УЦР 19 квітня 1917 р. у справі «3000».

Охримович Юліан Юліанович (1893 – 10.10.1921) – історик. Народився в м. Стрий. Навчався у Львівському університеті, належав до 2-ої секції Українського студентського союзу. І Світова війна застала його у Наддніпрянській Україні, де він перебував на нелегальному становищі. У 1917–1918 рр. – член УЦР, секретар ЦК УПСР та «Селянської спілки»; співробітник «Народної волі» і видавництва «Серп і молот». У 1919–1921 рр. – учитель середньої школи у Мелітополі і завідуючий народною освітою у Мелітопольському повіті. Розстріляний більшовиками.

Павелко Василь – прапорщик, член Українського військового організаційного комітету. Один з перших організаторів українських військових частин. Член УЦР від Ростова-на-Дону. Входив до складу комісії УЦР з розробки проекту статуту автономії України. Український націонал-революціонер.

Паливода – прапорщик, заступник голови Серпухівської військової української громади. Брав участь в роботі III сесії Української Центральної Ради 9 травня 1917 р.

Паночині Сергій Сергійович (1891 – 1937(?)) – біолог, автор праць з української природничої таксономії. Народився на Полтавщині. Співпрацював з часописом «Сніп», входив до Товариства ім. Г. Квітки-Основ'яненка у Харкові (1912). У 1917 р. – член УЦР і Всеукраїнської ради військових депутатів. Підпоручик 151-го запасного полку Казанської військової округи. Член комісії по виборах до Українських Установчих зборів. За радянської влади працював штатним співробітником, редактором, секретарем зоологічної секції природничого відділу Інституту української наукової мови ВУАН (1925–1930). Був секретарем редакційної колегії «Вісника Інституту української наукової мови». Автор низки термінологічних словників і збірників, зокрема, «Словника біологічної термінології» (1931). Подальша доля невідома, вирогідно репресований.

Панченко Михайло Юрійович (1888 – 19.10.1938) – письменник, літературний критик. Народився у Полтаві у родині земського службовця. Освіту набув у Полтавській (виключений за участь у народницькому гуртку) та Білгородській гімназіях, Харківському університеті (історико-філологічний факультет), Московському університеті. Вступив до Партії соціалістів-революціонерів. У 1917 р. – прапорщик гарнізону у Серпухові. Повернувся в Україну, член УПСР. Входив до президії Всеукраїнської ради військових депутатів, УЦР та Малої Ради. Обраний до президії Першого Всеукраїнського з'їзду рад у Києві (грудень 1917). Голова Харківського губернського комітету УПСР (1918), член Харківського революційного комітету, голова виконкому Харківської губернської ради селянських депутатів. При розколі партії увійшов до УПСР (боротьбистів), згодом до її ЦК. За радянської влади – губернський комісар освіти Полтавщини (1919), член ВУЦВК, заступник народного комісара внутрішніх справ УСРР; народний комісар освіти УСРР (1919). Згодом, завідуючий сектором підручників Державного видавництва УСРР (1925–1929); завідуючий музейним сектором Інституту Тараса Шевченка Наркомосу УСРР. Автор кіносценаріїв та п'єс. Арештований у 1933 р. за належність до сфабрикованої справи «Блок Української військової організації», висланий на 5 років до Уральська. Вдруге арештований у 1938 р. та страчений за рішенням «особливої трійки».

Пількевич (Пилькевич) Олександр Меркурійович (02.05.1877 – 15.10.1922) – походив з міщан Київської губернії. Склавав іспити на атестат зрілості при Петровському Полтавському кадетському корпусі. Закінчив Київське піхотне юнкерське училище (1900), Офіцерську повітроплавну школу (1912). Під час I Світової війни командував 1-м повітроплавним дивізіоном. Полковник російської армії. У 1917 р. – член УЦР та УГВК. З липня 1917 р. – представник УГВК при Головному штабі російської армії у Петрограді. Був старшиною для особливих доручень при генеральному секретарстві військових справ. За доби Української Держави – консул у Москві (1918).

3 листопада 1918 р. – уповноважений отаман для особливих доручень штабу військ Директорії. 3 січня 1919 р. – головний інспектор національно-культурно-політичних справ у Дієвій армії УНР. Командувач Окремого корпусу прикордонної охорони (1919); деякий час за сумісництвом був начальником залоги Кам'янця-Подільського (1920). Помер у таборі інтернованих у Щепіорно, похований у Калішу (Польща).

Пісоцький Анатолій Андрійович (1893 – 1934) – економіст, журналіст. Член УЦР і Малої Ради, Всеукраїнської ради робітничих депутатів. Був у лавах УСДРП, працював співредактором «Робітничої газети». Член ЦК УСДРП і Крайового комітету охорони революції в Україні (жовтень 1917 р.). Працював в Українському національному союзі та його Ревкомі. Згодом один з лідерів лівого крила УСДРП (незалежних), редактор періодичного видання «Червоний прапор», пізніше – УКП (автор партійної програми). Після розпуску УКП приєднався до РКП(б) (1924), кілька разів обирався до ВУЦВК. За радянської влади: зав. сектором соціально-економічної літератури Держвидаву УРСР (20-ті рр.), працював у ВУАМЛІНі (початок 30-х рр.), уповноважений ЦК КП(б)У по хлібозаготівлі в Одеській області (1932). У 1934 р. звинувачений як один з керівників так званої «Української військової організації» і репресований.

Піщанський – полковник, член УЦР від товариства «Українського військового клубу ім. П. Полуботка».

Плевако Петро Антонович (1888 – 1986) – політичний і церковний діяч. Освіту отримав у 2-ій Харківській чоловічій гімназії та Харківському університеті. Працював в канцелярії адвоката М. Міхновського. У 1917 р. – член УЦР від української громади Москви, член ЦК УПСР, кандидат у члени Всеросійських Установчих зборів. Займав посаду директора департаменту міністерства шляхів УНР, заступника голови Українського комітету залізничників. Після революції емігрував до Відня, з 1925 р. – у Парижі, де створив власну туристичну фірму. Проводив активну громадську роботу: організував збір коштів для купівлі приміщення для Української православної церкви у Парижі; очолював братство святого Симона; започат-

кував фундацію Петра і Марії Плевако. З 1953 р. – постійний член Мирополітальної Ради УАПЦ, учасник усіх Соборів УАПЦ. Підтримував єврейський відділ Наукового товариства ім. Шевченка.

Плеський – член Київської губернської земської управи, директор департаменту народної школи Київської шкільної округи.

Плохий Овсій Трофимович – член УЦР від просвітніх організацій Києва.

Погорілко Павло (1870 – ?) – церковний діяч. Закінчив духовну семінарію і Політехнічний інститут. Після прийняття священства служив у Київській єпархії. З 1914 р. викладав у Київському духовному училищі. У 1917 р. – член УЦР від духовенства, активний прибічник автокефалії Української православної церкви. На з'їзді духовенства Київщини заочно обраний кандидатом в єпископи УАПЦ (травень 1921). Згодом від неї відійшов. 1922 р. – єпископ Липовецький (Вінницький), пізніше жив на Полтавщині, де проводив самостійну церковну діяльність разом з Феофілом (Булдовським). У 1924 р. відлучений від церкви собором Російської православної церкви, однак продовжував богослужіння. Учасник Лубенського собору єпископів (1925). Взяв участь в роботі Собору православних єпископів України у Києві (1932). Подальша доля невідома.

Пожарський Петро Никифорович (22.01.1878 – 28.09.1933) – кооперативний діяч, історик українського кооперативного руху. Один з організаторів і голова Центрального Українського кооперативного комітету та сільськогосподарської кооперації «Централ» (1915). Належав до УСДРП. Депутат Київської повітової та губернської народних рад. Член УЦР від Київського губернського земства. Входив до бюро у справі виборів до Київської міської думи, член комісії для розробки проекту статуту автономії України. Голова ради Союзбанку. За радянської влади – викладач Київського кооперативного інституту. Автор низки книг з історії кооперативного руху в Україні, зокрема «Нарисів з історії української кооперації» (1919). Проходив у судовому процесі по справі СВУ, засуджений до заслання. Похований на Лук'янівському цвинтарі (Київ).

Полянчик Ф. – київський студент. 26 квітня 1917 р. в Одесі на установчих зборах Одеського українського військового кошу (її керівним органом була Одеська українська військова рада, очолювана І. Луценко) виступив з промовою про заснування у Києві українського полку ім. Б. Хмельницького. Член РСДРП. Як представник партії брав участь у створенні проекту народного університету в Одесі – «Устав Одеського товариства Народних університетів» (1917).

Порш Микола Володимирович (1879 – 1944) – політичний діяч, економіст. Член РУП, згодом один з лідерів УСДРП. У 1917–1918 рр. – член УЦР, з листопада 1917 р. – генеральний секретар праці; у січні–березні 1918 р. – міністр праці і військових справ УНР. У добу Директорії – посол УНР у Німеччині. Залишився в еміграції. Автор низки праць з економіки, статистики та питань автономії.

Постоловський Антін Олександрович (1889 – 1991) – військовий і церковний діяч. Народився на Поділлі у селянській родині. Навчався у Вінницькій учительській семінарії, працював учителем. Брав участь у I Світовій війні. Був делегований до Всеукраїнської ради військових депутатів і УЦР від Румунського фронту. Секретар УЦР (26 червня 1917); товариш прокурівського повітового комісара УНР (грудень 1917 – квітень 1919). Був заарештований ЧК, засуджений до страти, але втік до Польщі. Працював економістом у лісництві. У 1949 р. емігрував до Буенос-Айреса, де входив до управи Української центральної репрезентації у Аргентині, а також до представництва Державного центру УНР. Співробітник тижневика «Наш клич» (1960–1969). Був одним з засновників парафії УАПЦ у Буенос-Айресі.

Пройва – брав участь в роботі IV сесії Української Центральної Ради; виступив з промовою 3 червня 1917 р.

Прокопович В'ячеслав Костянтинович (1881 – 1942) – український громадський і політичний діяч, педагог, публіцист, історик. Походив з давнього Чигиринського козацького роду. До революції працював викладачем історії у київських гімназіях, редагував педагогічний журнал «Світло», співробітничав із газетою «Рада». Член УРДП, згодом – УПСФ, входив до її ЦК.

Був одним з провідних діячів ГУП-у. Стояв у витоків створення УЦР. Займав посаду міністра народної освіти у січні–квітні 1918 р. За Гетьманату повернувся до викладацької роботи. Входив до політичної комісії Української мирної делегації на переговорах з РСФРР (травень–жовтень 1918). У добу Директорії – міністр освіти та голова Ради Міністрів УНР (1920). На еміграції один з близьких соратників С. Петлюри, неодноразово займав провідні посади в уряді УНР в екзилі.

Пукач Ісаак Михайлович (? – 1918) – журналіст, письменник. Член УЦР та Малої Ради, Центрального Комітету Селянської спілки і ЦК УПСР. Співробітничав з виданнями «Рада», «Літературно-науковий вістник». Редагував есерівський друкований орган «Народня воля» (кінець 1917 – початок 1918). Розстріляний більшовиками у Києві у січні 1918 р.

П'ятаков Георгій Леонідович (06.08.1890 – 01.02.1937) – радянський партійний діяч, один з засновників і керівників КП(б)У. Народився на Київщині у родині інженера і цукрозаводчика. Член учнівського революційного гуртка (1904). Навчався у Петербурзькому університеті, під час навчання брав участь у роботі студентської соціал-демократичної групи. За участь у студентських заворушеннях виключений з університету та висланий до Києва, де проводив активну політичну діяльність – секретар Київського комітету РСДРП (1912). У 1914 р. висланий до Іркутської губернії, звідки втік до Західної Європи. У 1917 р. повернувся до Києва, очолив міський комітет РСДРП(б). Негативно ставився до українського національно-визвольного руху, однак у серпні–жовтні 1917 р. входив до складу УЦР. Голова Київської ради робітничих депутатів (вересень 1917). З листопада – у Петрограді комісар Державного банку РСФРР. Перший секретар ЦК КП(б)У і Всеукраїнського центрального військово-революційного комітету. Очолював Тимчасовий робітничо-селянський уряд України (1918-1919); наркомат радянської пропаганди УСРР; Центральне правління кам'яновугільної промисловості Донбасу (з 1920). З 1922 р. перебував на керівних посадах у державних союзних структурах, дипломатичній роботі. У 1936 р. виключений з ВКП(б) та арештований. На про-

цесі «Паралельного антирадянського троцькістського центру» (1937) засуджений і страчений.

Рафес Мойсей Аронов-Гіршев (Григорович) (1883 – 1942) – єврейський політичний діяч, публіцист. Член ЦК Бунду. Від цієї партії входив до складу УЦР та Малої Ради. Був генеральним секретарем державного контролю (липень 1917); входив до Крайового комітету охорони революції (листопад 1917). У 1919 р. – лідер лівого крила Бунду (Комфарбунду), згодом – член КП(б)У.

Романюк – представник селянства Гадяцького повіту. Взяв участь в роботі III сесії Української Центральної Ради 7 травня 1917 р.

Рубас Олексій Костянтинович – член УЦР від Харківської губернії. Член УПСР. Входив до фінансової комісії УЦР та комісії по реорганізації Комітету УЦР.

Руденко – представник V армії. Брав участь у роботі II сесії Української Центральної Ради 23 квітня 1917 р. Виступив з повідомленням про резолюції з'їзду військових V армії.

Русова Софія Федорівна (у дівоцтві Ліндфорс) (18.02.1856 – 05.02.1940) – українська громадська та культурно-освітня діячка, педагог. Дружина О. Русова. Народилася на Чернігівщині у шведсько-французькій родині. Освіту отримала у Київській гімназії (1871). Разом із сестрою відкрила перший у Києві і другий у Росії дитячий садок, працювала в освітніх закладах, брала участь у діяльності петербурзької української громади (1874–1876). За зв'язок з народовольцями кілька разів була арештована. Учасниця українського національного руху та засновниця українського жіночого руху у Східній Україні. Активно популяризувала ідею націоналізації шкільної та позашкільної освіти в Україні. Співзасновниця педагогічного часопису «Світло» (1910–1914). Брала участь у Всесвітньому конгресі преси у Брюсселі (1910). У 1917 р. – член УЦР; одна з організаторів Всеукраїнської учительської спілки; директор департаменту дошкільної і позашкільної освіти генерального секретарства освіти (серпень 1917 – березень 1919). Викладала в Українській науково-педагогічній академії; організувала

«Просвіти», курси українознавства; брала участь у Всеукраїнській шкільній раді та підготовці підручників для українських шкіл. У 1920 р. працювала викладачем педагогіки у Кам'янець-Подільському університеті. З 1922 р. – на еміграції у Польщі та з 1923 р. – у Празі, де продовжила активну громадську і педагогічну діяльність. Автор низки творів з педагогіки. Померла у Празі.

Савченко-Більський Михайло Олександрович – політичний діяч, агроном. До революції працював повітовим агрономом у Борзенському повіті Чернігівської губернії. Член УПСР. У 1917 р. – генеральний секретар земельних справ (21 серпня – 8 листопада 1917). За доби Української Держави обраний до президії Всеукраїнського земського союзу.

Садовський Валентин Васильович (1886 – 24.11.1947) – український громадський і політичний діяч, економіст, журналіст. Народився на Волині у родині священика. Освіту отримав у Київському університеті (юридичний факультет) (1909), Петербурзькому університеті (економічний факультет) (1913). Організатор українських студентських громад у Петербурзі, член УСДРП. У 1917 р. був одним з засновників УЦР, член Малої Ради від УСДРП; генеральний секретар судових справ (червень–серпень 1917). У добу Гетьманату – член політичної комісії української делегації на мирних переговорах з РСФФР. Міністр праці УНР у 1920–1922 рр. Емігрував до Чехословаччини, викладав в Українській господарській академії у Подєбрадах. Член НТШ та Українського наукового інституту у Варшаві. Автор наукових праць з економічної географії, демографії, національної політики.

Саліковський Олександр Федорович (1866 – 1925) – український громадський і політичний діяч, журналіст, публіцист. Член УРДП, згодом – УПСФ, ТУП-у. Видавав і редагував газети «Киевские отклики» і «Киевский голос». Разом з С. Петлюрою видавав журнал «Украинская жизнь» (1912). У 1917 р. був головою Української ради у Москві, комісаром УЦР Київської губернії. У 1918–1919 рр. – український посол у Латвії. За доби Директорії – міністр внутрішніх справ в уряді В. Прокоповича

(травень 1920); заступник голови Ради Міністрів УНР (з 14 жовтня 1920). Емігрував до Польщі, де видавав часописи «Українська трибуна», «Українська справа» та «Трибуна України».

Салтан Микола Васильович – входив до УЦР від студентських організацій. Член ЦК УПСР і Малої Ради. Член дирекції Українського телеграфного агентства з 18 квітня 1918 р.

Сальський К.К. – голова гуртка «Український струмок» Бучачського гарнізону. Брав участь в роботі III сесії Української Центральної Ради 9 травня 1917 р.

Сараджев (Сараджів) С. – член УЦР та Малої Ради від УПСР.

Севрюк Олександр Олександрович (1893 – 27.12.1941) – освіту отримав у Петроградському технологічному інституті. Член української студентської громади та Інформаційного бюро українських студентських організацій Петрограду. У 1917 р. – член УЦР від студентських організацій. Належав до УПСР, входив до її ЦК, який репрезентував у Малій Раді. Член Крайового комітету по охороні революції в Україні (жовтень 1917). Очолював українську делегацію на мирних переговорах у Брест-Литовську. Повноважний посланник УНР у Бухаресті (призначений 16 березня 1918). Наприкінці квітня 1918 р. виїхав до Німеччини як дипломатичний представник УНР. 15 лютого 1919 р. – липень 1919 р. – керівник української дипломатичної місії в Італії. З 1920 р. на еміграції у Франції. Співробітничав з газетою «Українські вісті». З 1930-х років жив у Німеччині, працював у міністерстві авіаційної промисловості. Загинув у залізничній катастрофі.

Селецький Федір Йосипович (? – 1919) – член УЦР і УГВК. Прапорщик, представник V армії Північного фронту. Брав участь в роботі III сесії Української Центральної Ради; I Всеукраїнського військового з'їзду. Організатор українського військового руху. З листопада 1917 р. начальник військово-політичного відділу Українського Генерального військового штабу, хорунжий. У 1918 р. – начальник видавничого відділу військового міністерства УНР. Загинув у боях з більшовиками під Шепетівкою.

Символ – прапорщик 151-го піхотного запасного полку. Брав участь в роботі III сесії Української Центральної Ради 7 травня 1917 р.

Синицин – у 1917 р. входив до банківських кіл м. Києва.

Сиркін Нохем-Мойше (Наум Соломонович) (1878 – 1918) – громадський діяч, публіцист. Народився у Більську Гродненської губернії. Отримав традиційну єврейську релігійну освіту. Навчався у гімназії, Варшавській політехніці. За фахом інженер. Був одним з засновників єврейської студентської організації «Кадима». Друкував популярні статті з сіонізму у газетах «Га-Цефіра», «Сфер га-Шана», ін., співробітничав з журналами «Вестник сахарной промышленности», «Водное дело». Під час I Світової війни став одним з організаторів допомоги єврейським біженцям. У 1917 р. – голова єврейської громади Києва, член УЦР від національних меншин та Малої Ради від сіоністів. Депутат Всеросійських Установчих зборів. У 1917–1918 рр. – редактор газети «Дер телеграф». Помер у Києві.

Скловський Йосип Львович – російський політичний діяч в Україні. Присяжний повірений, член партії російських есерів, від якої увійшов до складу УЦР і Малої Ради. Був членом Київської ради військових депутатів.

Скрипник В. – член Комітету УЦР, в квітні 1917 р. – завідуючий канцелярією Центральної Ради.

Скрипчинський Петро Васильович (1879 – ?) – закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Викладав у київських гімназіях, працював завідуючим бібліотекою Союзбанку, бібліотеками Кооперативної школи та Київського кооперативного технікуму. За деякими свідченнями перебував на посаді завідуючого канцелярією Київського учбового округу та секретарем правління Київського університету. Співпрацював як секретар і фахівець у Термінологічному бюро сільськогосподарських наук України. У 20-х рр. – виконуючий обов'язки наукового співробітника при історичній секції ВУАН та її бібліотеці. Позаштатний науковий співробітник Інституту української наукової мови (1924 р.).

Сніжний Йосип (1890 – 1960) – український громадський діяч, музикант, майстер з виготовлення бандур. Народився на Полтавщині. Учився грати на бандурі у відомого майстра М. Домонтовича – керівника студентського ансамблю бандуристів, що існував у Києві у 1906–1909 рр. Учасник кобзарського хору під керівництвом В. Ємця. Працював у кооперації. У 1917 р. – член Центральної Ради. У радянські часи засуджений за участь у створенні державного апарату УНР. Відбував покарання на будівництві Біломорського каналу. Після звільнення повернувся в Україну, але через переслідування ГПУ втік до української колонії на Далекому Сході, звідки у 1935 р. нелегально переїхав до Маньчжурії. Активний член української громади у Харбіні, де організував ансамбль бандуристів. Брав участь в українських передачах на Харбінському радіо. Згодом жив у Шанхаї, де у 1938 р. був обраний секретарем Управи української громади Шанхаю, член Української національної колонії у Шанхаї. Після II Світової війни емігрував до Парагваю, згодом, до Аргентини (1954–1955). У передмісті Буенос-Айресу створив школу гри на бандурі та квартет бандуристів. Виробляв бандури харківського типу, вів активну концертну діяльність. Похований у Буенос-Айресі.

Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (29.08.1868 – ймовірно, 1941) – українська громадська діячка, письменниця, перекладачка. Донька М. Старицького. Освіту здобула у київській приватній жіночій гімназії В. Ващенко-Захарченко. Активна учасниця літературного гуртка «Плеяда». Була головою київського літературно-мистецького Українського клубу. Під час I Світової війни працювала у київському комітеті для допомоги українцям-утікачам, була сестрою милосердя у шпиталях. Член ТУП-у. Член УЦР (1917); співзасновниця і заступник голови Національної ради українських жінок у Кам'янець-Подільському (1919); фундатор і член Київського літературно-артистичного товариства, Українського наукового товариства та Київського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Працювала у ВУАН (20-ті рр.), зокрема, у перекладацькій Комісії з підготовки до друку Біблії українською мовою. Була

арештована у 1930 р. за звинуваченням у причетності до «Спілки визволення України», засуджена умовно й вислана до Сталіно (сучасний Донецьк), де займалася перекладацькою діяльністю. Повернулася до Києва (1936). Повторно заарештована у липні 1941 р. за звинуваченням у антирадянській діяльності. Померла по дорозі у заслання. Точна дата смерті невідома.

Стасюк Микола Михайлович – український громадський, політичний і кооперативний діяч, економіст. Закінчив Петербурзький гірничий інститут. Брав активну участь у студентському русі Петербурга, член Інформаційного бюро і Головної студентської ради українських студентських організацій. Член РУП, згодом – УПСР. Був організатором селянських спілок на Катеринославщині. Член УЦР і Малої Ради; товариш голови ЦК Селянської спілки; голова київської губернської Ради селянських депутатів; генеральний секретар харчових справ (червень–серпень 1917). Під час Гетьманату повернувся до кооперативної діяльності. У добу Директорії – начальник постачання Армії УНР. Деякий час жив на еміграції, повернувся у 20-х роках. Працював у ВУАН. Репресований у «Справі Українського національного центру» (1933).

Стебницький Петро Януарійович (25.11.1862 – 14.03.1923) – громадський, політичний і державний діяч, учений, письменник. Походив з родини священників. Освіту набув у 1-ій Київській гімназії (1872–1881), Київському університеті (фізико-математичний факультет) (1881–1886). З 1889 р. працював у Петербурзі у Головному управлінні пошти і телеграфів. Співробітничав з виданнями «Вестник финансов», «Торгово-промышленная газета», «Русское экономическое обозрение». З 90-х років XIX ст. долучився до створення української Громади у Петербурзі, став одним з її керівників. Створив разом з О. Лотоцьким «Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг» (1898), секретар, згодом голова цього товариства. Публікував статті у часописах «Киевская старина», «Украинская жизнь», «Літературно-науковий вістник», «Рада». У 1905–1907 рр. допомагав депутатам українських фракцій I та II Державних дум. Був організатором петербурзького осередку ТУП.

У 1917 р. – один з організаторів і керівників Української національної ради у Петрограді. Разом з О. Лотоцьким підготував «Пам'ятну записку» української делегації Тимчасовому уряду. Входив до УПСФ, член її ЦК. Комісар у справах України при Тимчасовому уряді (липень 1917). Після Жовтневого перевороту повернувся в Україну. За доби Гетьманату – заступник голови української мирної делегації на переговорах із РСФРР; сенатор адміністративного суду Державного сенату Української Держави (серпень 1918), міністр освіти. Був одним з ініціаторів творення УАН. Керував постійною Комісією біографічного словника УАН (1919). Деякий час переховувався від радянської влади (1919), залишився в УСРР. Учасник Всеукраїнського православного церковного собору (1921). Автор низки творів. Помер у Києві.

Степаненко Олександр Федорович (1873 – 1924) – український політичний діяч, кооператор. Походив з Полтавщини. Освіту отримав у Лубенському духовному училищі, Полтавській духовній семінарії, Харківському та Юр'євському ветеринарних інститутах. Член РУП. У 1902 р. разом з М. Міхновським та братами Шеметами заснував Українську народну партію. Був одним з провідних діячів самостійницької течії українського руху. Редагував газету «Село». У 1917 р. – член Київського губвиконкому, УЦР. Обирався до Київського союзу кооператорів, Київської губернської ради РОГО. Бездоказово був звинувачений російською шовіністичною пресою у зв'язках з «охранкою», опинився у центрі провокаційної кампанії проти українських самостійників. Після припинення «справи» у грудні 1917 р. обраний секретарем фракції самостійників в УЦР. Лідер УПСС. У добу Директорії – радник з економічних питань дипломатичної місії УНР у Відні. Залишився на еміграції, повернувся у 1922 р. Був висланий радянською владою до Росії.

Стешенко Іван Матвійович (1873 – 1918) – український громадський і політичний діяч, педагог, літературознавець, письменник. Член таємної організації «Молода Україна», київської «Старої Громади», ТУП-у. Один з засновників РУП. Займався викладацькою працею у середніх та вищих школах

Києва, у 1915 р. – директор Тетянинської гімназії для біженців. У 1917 р. – голова Товариства шкільної освіти, засновник Всеукраїнської учительської спілки; був одним з фундаторів УЦР. Член УСДРП, від якої увійшов до Малої Ради. Генеральний секретар освіти у першому складі Генерального секретаріату, згодом інструктор міністерства освіти УНР. Загинув у Полтаві 29 липня 1918 р.

Суковкін Михайло Акімфійович (07.11.1857 – 11.11.1938) – громадський і державний діяч. Народився в сім'ї таємного радника у Санкт-Петербурзі. Брат київського губернатора (1912–1915 рр.), шталмейстера Н. Суковкіна. Упродовж багатьох років до Лютневої революції очолював Київську губернську земську управу. 1 березня 1917 р. його обрано головою Комітету громадських організацій у Києві. 8 березня – 22 вересня 1917 р. – губернський комісар Київщини. Брав участь у роботі Національного конгресу. У 1918 р. – надзвичайний посол Української Держави у Туреччині. Після падіння Гетьманату був усунутий з посади, але відмовився передавати справи і майно посольства новопризначеному представникові Директорії УНР О. Лотоцькому. Ще перебуваючи на посаді посла, підписав угоду, за якою за Українською Державою визнавалося право на Чорноморський флот. Помер у м. Ментона (Франція).

Сумцов Микола Федорович (18(06).04.1854 – 14.09.1922) – фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч. 1905 р. – член-кореспондент Петербурзької Академії наук, 1899 р. – Чеської Академії наук; дійсний член УАН (1919 р.). Народився в Петербурзі у родині нащадків козацької старшини. Закінчив Харківський університет (історико-філологічний факультет), захистив магістерську дисертацію, 1885 р. – одержав ступінь доктора наук. 1908–1916 рр. – декан історико-філологічного факультету Харківського університету. Засновник Харківського історико-філологічного товариства, яке очолював у 1897–1919 рр. Дійсний член НТШ (1908 р.), Московського археологічного товариства та ін. Виступав проти заборони української мови, у 1907 р. розпочав читати лекції в Харківському університеті українською мовою. 1904–1918 рр. –

директор Етнографічного музею у Харкові. 1920–1922 рр. – директор Музею Слобідської України. Автор численних наукових праць з слов'янського та українського фольклору, етнографії, краєзнавства, мистецтвознавства та ін. Помер у Харкові.

Таск Охрим Якович – голова Ради солдатських депутатів Києва, меншовик, присяжний повірений. Член Малої ради без мандата та УЦР без права дорадчого голосу.

Терещук Матвій – член УЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Острозького повіту Волинської губернії.

Тимошенко Сергій Прокопович (1881 – 1950) – інженер-архітектор. Походив з Чернігівщини. Освіту одержав в Інституті цивільних інженерів у Петербурзі. Член РУП, згодом – УСДРП. Працював за фахом у Ковелі, в дирекції Південно-Західної залізниці, на Південно-Донецькій залізниці. У 1917 р. – член УЦР, заступник голови харківського губернського виконавчого комітету, харківський губернський комісар. Був інспектором міністерства шляхів сполучення УНР в урядах І. Мазепи, В. Прокоповича, А. Ливицького (1919-1921). Брав участь у Другому Зимовому поході армії УНР. На еміграції у Чехословаччині з 1923 р., де був професором (1925), згодом ректором (1928–1929) Української господарської академії у Подєбрадах. У 30-х роках жив і працював у Луцьку, очолював Товариство ім. П. Могилі, Честнохресне братство Волині. Голова Волинського українського об'єднання, депутат польського сейму і Сенату. У 40-х роках переїздить до Німеччини, згодом – до США. Помер у Каліфорнії.

Ткаченко Михайло Степанович (1879 – 1920) – член РУП, Української соціал-демократичної «Спілки», очолював її київський комітет. У 1917 р. – один з лідерів УСДРП, член ЦК партії. Входив до складу УЦР та Малої Ради, голова Українського правничого товариства. Генеральний секретар і міністр судових справ (листопад 1917 – березень 1918), міністр внутрішніх справ (до 29 квітня 1918). Був причетний до справи викрадення банкіра А. Доброго. Очолював ліву течію УСДРП після її розколу, згодом – УСДРП (незалежна). Брав участь у

переговорах в Москві від ЦК партії про легалізацію діяльності останньої в Україні (1920). Висланий радянською владою до Росії, де помер у концентраційному таборі у Москві.

Токаревський Михайло Дмитрович (1884(1882) – 28.03.1974) – кооперативний діяч на Полтавщині. Походив з родини священиків. Освіту здобув у Переяславському духовному училищі та Полтавській духовній семінарії, Яготинському правничому ліцеї, Московському комерційному інституті. У студентські роки вступив до нелегального студентського гуртка організації УСДРП. З 1915 р. член правління Полтавських споживчих товариств. У 1917 р. – член УЦР, голова Полтавської земської управи (1917–1918). На початку 20-х років – фундатор і перший директор Полтавського агрокооперативного технікуму. Усунутий з посади за політичними мотивами у 1923 р., після чого переїхав до Києва, де у 1926 р. був проректором Українського кооперативного інституту. Арештований у справі СБУ (1930). Після року ув'язнення був звільнений, працював в органах статистики у Харкові. Повторно заарештований у 1936 р., отримав смертний вирок, але через зміну керівництва НКВС звільнений. Під час німецької окупації працював у системі споживчої кооперації. У 1945 р. разом з Київським кооперативним інститутом переїхав до Львова. Працював заступником директора з господарської роботи та завідував інститутською бібліотекою.

Труба Іван Михайлович (09.09.1878 – 27.08.1950) – український письменник, перекладач, громадський діяч. З відзнакою закінчив реальну школу у Ромнах та Петербурзький технологічний інститут. У 1902 р. взяв участь у революційному студентському гуртку, за що був висланий спочатку до Іркутської губернії, згодом до Архангельська. Активно співпрацював з товариством «Просвіта» у Катеринославі, був членом його ради та двох комісій. Приймав участь в організації і відкритті бібліотеки-читальні (1913 р.).

У 1917 р. обраний до Катеринославської губернської земської управи та делегований до Всеросійської ради робітничих і солдатських депутатів у Петербурзі. У серпні того ж року

призначений Генеральним секретаріатом комісаром народної освіти Катеринославської губернії. Був членом комісії Центральної Ради по виробленню статуту автономії України. У своїх політичних уподобаннях схилився до УПСФ. Взяв активну участь в організації Українського учительського товариства. У 1918 р. – участь у фундації Катеринославського університету; член катеринославського проводу ТУП; у листопаді – голова Катеринославської філії Українського Національного Союзу. Організатор видавничої діяльності – створив видавництво «Стежка додому».

Емігрував на початку 1919 р. і до 1922 р. перебував у Відні, де займався видавничою діяльністю. Згодом оселився у Пльзені (Чехословаччина), працював інженером-конструктором на електромеханічному заводі «Шкода». Викладав в Українській господарській академії в Подебрадах. Видав перший підручник з опору матеріалів українською мовою.

Залишив багату літературну спадщину – казки для дітей, переклади, шкільну хрестоматію з української літератури та ін.

Туган-Барановський Михайло Іванович (08.01.1865 – 21.01.1919) – громадський діяч, економіст, педагог, публіцист. Народився на Харківщині у дворянській родині. Освіту здобув у 2-ій Харківській гімназії, Харківському університеті (фізико-математичний і юридичний факультети). Отримав ступінь магістра у Московському університеті (1894), доктора політичної економії (1898). У 1895–1917 рр. – приват-доцент Петербурзького університету; з 1913 р. – професор політехнічного та комерційного інститутів у Санкт-Петербурзі, міського університету ім. А. Шанявського у Москві. У 1901 р. був висланий за «неблагонадійність» на Полтавщину, де долучився до українського культурного руху на посаді земського гласного. Головний редактор журналу «Вестник кооперации» (з 1906), збірника «Новые идеи в экономике»; член редколегії енциклопедії «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914–1916).

У 1917 р. – член УПСФ (автор програми партії); працював деканом юридичного факультету Українського народного уні-

верситету у Києві. Займав посаду генерального секретаря фінансів та в.о. генерального секретаря торгу і промисловості (вересень–грудень 1917). У 1918 р. – один з ініціаторів створення УАН, очолив її соціально-економічне відділення та Інститут економічної кон'юнктури. За його ініціативою були засновані кооперативний та демографічний інститути. Голова Українського наукового товариства економістів, Центрального кооперативного українського комітету; декан юридичного факультету заснованого за його участю Українського державного університету. Редагував журнал «Українська кооперація». У січні 1919 р. призначений радником дипломатичної місії у Франції. По дорозі на нове місце роботи помер від хвороби серця. Похований в Одесі. Здобув всевітнє визнання як учений-економіст. Його науковий доробок налічує понад 100 праць.

Туніцький – прапорщик інженерної роти. Брав участь у роботі III сесії Української Центральної Ради 9 травня 1917 р.

Тушкан Павло Федорович (29.06.1867 – 27.02.1942) – закінчив двокласне училище, навчався у Воронізькому реальному училищі, Петрово-Розумовській сільськогосподарській академії у Москві та лісовій академії. Отримавши вищу освіту, розпочав наукову діяльність у галузі агрономії. Працював завідуючим, згодом директором Верхньодніпровської сільськогосподарської школи (нині – Ерастівський коледж ім. Е. Бродського Дніпропетровського державного аграрного університету) і сільськогосподарської дослідної станції Катеринославського губерньського земства. У 1917–1918 рр. – член УЦР від Катеринославської губернії. Працював агрономом на Полтавщині (1918–1919). У 20-ті роки очолював підсекцію шкільної сільськогосподарської освіти й секцію рільництва Наркомзему у Харкові; доцент Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту, викладав у Політехнічному інституті (1922–1923); професор Полтавського сільськогосподарського технікуму, завідуючий кафедрою (1929). У 1932–36 рр. – старший науковий співробітник Всеукраїнської Академії сільськогосподарських наук. Помер в окупованому німцями Харкові у 1942 р.

Тьомкін Айзік Лейзерович – член УЦР від національних меншин, представник Бунду в Малій Раді.

Химерик Василь Феодосійович – член УЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Липовецького повіту Київської губернії. Належав до УПСР. Голова Липовецької повітової управи. Член комісії Центральної ради з розробки проекту статуту автономії України. У 1918 р. – заступник С. Петлюри, який на той час займав посаду голови управи Всеукраїнського земського союзу.

Ходорович Микола Олександрович (06.12.1857 – 21.07.1936) – генеральний значковий Армії Української Держави. Народився в Києві. Закінчив Київське реальне училище, 2-е військове Катеринославське училище (1879 р.), вийшов прапорщиком до лейб-гвардії Литовського полку (Варшава). Закінчив Миколаївську академію Генерального штабу (1890 р.), служив на штабових посадах у Варшавському та Київському військових округах. З 1898 р. – полковник, з 1894 р. – начальник штабу 33-ої піхотної дивізії (Київ), 1904 р. – командир 165-го піхотного Луцького полку (Київ), 1904 р. – начальник етапу 3-ї Манджурської армії, 1905 р. – генерал-майор. З 1906 р. – начальник штабу військових сполучень Київського військового округу. 1911 р. – генерал-лейтенант, начальник штабу Одеського військового округу. З квітня 1916 р. до травня 1917 р. – командувач Київським військовим округом. Сприяв українському військовому руху в російській армії, за що був усунутий з посади. З липня 1918 р. стояв на обліку в Армії Української Держави. У грудні того ж року емігрував. Помер та похований у Празі.

Холодний Петро Іванович (1876 – 1930) – маляр, учений-хімік. Працював професором Київського політехнічного інституту. Член Українського наукового товариства, київської «Прогресу». Входив до ТУП-у, УРДП, згодом – УПСФ. У 1917 р. – директор 1-ї Київської української гімназії, один з фундаторів Товариства шкільної освіти та Всеукраїнської учительської спілки. Член УЦР і Малої Ради. Товариш народного міністра освіти УНР та Української Держави (1917–1918). Член комісії по організації ВУАН. З 1920 р. на еміграції у Польщі. Став відомим малярем-імпресіоністом. Був одним з засновників гуртка діячів українського мистецтва у Львові.

Хотовицький Михайло Олександрович (14.02.1880 – 4.03.1938) – походив з Кременця на Тернопільщині, з родини священика. Навчався у комерційному училищі у Києві. Працював у сфері кооперації, завідував відділом газети «Рада». Одночасно публікував статті, огляди, нариси, співпрацюючи з виданнями «Громадська думка», «Волинь», «Комашня», «Наша кооперація» та ін. Обраний до II Державної думи від партії українських трудовиків, входив до фракції «Українська громада», був одним з редакторів-видавців її газети «Рідна справа – Думські вісті». Брав участь у розбудові кооперативних організацій Київщини, викладав на кооперативних курсах. Делегат Другого Всеросійського кооперативного з'їзду у Києві (1913), член організаційного комітету зі створення Українського споживчого союзу.

У 1917 р. – член УЦР, працював у комісії по виборах до Всеукраїнських Установчих зборів, один з засновників Дніпровського союзу споживчих товариств. Член правління Південного кооперативного банку, який згодом був реорганізований на Українбанк, до його закриття більшовицькою владою у 1920 р. Делегат трьох Всеукраїнських кооперативних з'їздів, установчих зборів Українського центрального кооперативного комітету (вересень 1918). Активно працював у Центральній споживчій кооперативній організації, яка у червні 1920 р. була реорганізована у Всеукраїнську кооперативну спілку і в подальшому стала головною кооперативною організацією у радянській Україні. Один з засновників Українського кооперативного інституту (1920), член її опікунської ради та викладач (до переїзду інституту до Харкова у 1934 р.). Працював викладачем фінансових дисциплін у бухгалтерському інституті і сільськогосподарському технікумі (1934). Арештований у 1937 р. Помер у в'язниці.

Цитович Микола Мартиніанович (17.04.1861 – 31.10.1919) – правознавець, економіст, ректор Київського університету. Народився у Миколаєві у дворянській родині. Освіту отримав у Київській гімназії (1879), на юридичному факультеті Київського університету (1883). З 1886 р. приват-доцент кафедри політичної економії та статистики університету, доктор політичної економії

(1899), декан юридичного факультету (1902–1905), ректор Київського університету (1905–1917). Продовжив працю на професорській посаді. Отримав чин дійсного статського радника (1909), кавалер орденів св. Станіслава I, II і III ступенів, св. Анни II ступеня і св. Володимира III ступеня. Автор низки серйозних наукових праць. У 1919 р. арештовувався ВЧК за звинуваченням у націоналізмі, звільнений після втручання керівництва університету.

Чайківський Олександр – член УЦР, урядовець московського «Арсеналу», член комісії Центральної Ради по розробці проекту статуту автономії України та реорганізації Комітету УЦР. Позапартійний соціаліст.

Чалий Сава – див. Куцяк П.В.

Чернин Оттокар (повне ім'я Оттокар Чернин фон унд цу Худениц) (26.09.1872 – 4.04.1932) – австро-угорський дипломат і державний діяч. Походив з давнього чесько-німецького роду Черниних. Вивчав право у Німецькому університеті у Празі. З 1895 р. на дипломатичній службі у Парижі, Гаазі (1899). Депутат Богемського ландтагу (1903–1913), член Рейхстагу (1912). Близький радник австрійського ерцгерцога, спадкоємця австрійського престолу Франца Фердинанда. Займав посаду посла у Румунії; міністр іноземних справ (1916). У 1917–1918 рр. очолював австро-угорську делегацію на Брест-Литовських мирних переговорах з УНР, РСФРР та Румунією. Після розпаду Австро-Угорської імперії депутат Народної ради Австрії від демократів (1920–1923).

Черонівський – брав участь у роботі IV сесії Української Центральної Ради (червень 1917).

Чехович Олександр Олександрович (23.11.1870 – до 1936) – генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в Кам'янець-Подільському. Закінчив Київський Володимирський кадетський корпус, 1-е Павлівське військове училище (1891 р.), служив у 11-ій польовій артилерійській бригаді. 1906 р. – закінчив Олександрівську військово-юридичну академію; з 1908 р. – помічник військового прокурора Кавказького військово-окружного суду; 1912 р. – помічник військового прокурора київського окружного

суду; 1914 р. – штаб-офіцер при завідувачі 1-ої судової частини штабу головнокомандувача Південно-Західного фронту; згодом – офіцер штабу військового губернатора Галичини, військовий слідчий 1-го Київського військового училища.

1917 р. – військовий суддя Київського окружного суду; у серпні – голова корпусного суду 32-го армійського корпусу. З 1 січня 1918 р. – товариш начальника Головної військово-судової управи військового міністерства УНР; 20 квітня 1918 р. – голова Київського вищого військового суду; жовтень 1918 р. – начальник прокурорського відділу Головної військово-судової управи військового міністерства Української Держави, пізніше – Директорії УНР. 1919 р. – начальник законодавчого відділу військового міністерства; 1920 р. – помічник начальника Головної військово-судової управи і головний військовий прокурор УНР. Помер на еміграції у Польщі.

Чечель Микола Флорович (1891 – 1937) – інженер. Походив з робітничої родини на Волині. Освіту отримав у Петербурзькому політехнічному інституті та Петербурзькому інституті інженерів шляхів сполучення. Член Української студентської громади і ТУП-у. У 1917 р. – член Української національної ради у Петрограді, УЦР і Малої Ради. Секретар УЦР (липень 1917 – квітень 1918), член ЦК УПСР. У 1919 р. разом з М. Грушевським емігрував до Відня, був членом «Закордонної делегації» УПСР. Продовжував освіту у Віденському політехнічному інституті (1920–1921), редагував журнал «Борітеся – поборете!». Разом з М. Шрагом вів переговори з Раднаркомом УСРР про повернення в Україну у вересні 1921 р. Працював викладачем 3-ї Харківської профшколи архітектурно-будівельного фаху, у Харківському технологічному інституті (1927), очолював секцію промисловості будівельних матеріалів Держплану. Арештований у 1931 р. у справі так званого «Українського національного центру», засуджений на 6 років. У 1937 р. повторно засуджений на 5 років. Страчений 9 січня 1937 р. за вироком НКВС.

Чижевський Павло Іванович (1860 – 17.04.1925) – освіту здобув у Петровському кадетському корпусі у Полтаві, Мико-

лаївській інженерній школі у Санкт-Петербурзі, Женевському університеті (1884). Отримав ступінь магістра хімії у Київському університеті. За участь у студентських заворушеннях висланий до Тобольська (1885). Після повернення в Україну (1888) працював у земських установах Олександрівська, Полтави. Член УРДП, від якої був обраний до I Державної думи. Входив до складу її української фракції. Один з організаторів Полтавської громади ТУП-у. У 1917 р. – член УЦР від Полтавської губернії, входив до ЦК УПСФ. За доби Директорії – член торгово-фінансових комісій УНР в Австрії, Чехословаччині, Польщі, Швейцарії. Очолював закордонне бюро УПСФ у Відні (1918). У лютому–серні 1921 р. член Ради республіки – тимчасового верховного органу УНР, що діяв у Тарнові (Польща). Автор низки публіцистичних статей. Помер і похований у Женеві.

Чикаленко Лев Євгенович (03.03.1888 – 07.03.1965) – археолог. Син відомого українського громадського діяча і мецената Євгена Чикаленка. Освіту здобув у Одеській гімназії, Лозаннському та Петербурзькому університетах. Разом з Ф. Вовком проводив археологічні розкопки. У 1917–1920 рр. – член УСДРП, УЦР. Емігрував до Польщі, де працював у Краківському університеті та музеях Польської академії знань. Згодом переїхав до Праги, де захистив дисертацію. Дійсний член НТШ (1932). Працював в Українській вільній академії наук у Німеччині (куди переїхав у 1943 р.); з 1948 р. – у США. Помер у Нью-Йорку. За заповітом перевезений до України і похований у с. Перешори (Одеська область).

Чопівський (Фещенко-Чопівський) Іван Андріанович (1884 – 1952) – учений-хімік, інженер-металург. Походив зі старовинного шляхетського роду. Член Українського наукового товариства, київської «Просвіти», ТУП, УРДП, згодом – УПСФ. Головував у комісії по складанню українського природничо-технічного словника, член комісії по дослідженню природних багатств і господарських ресурсів України. У 1917 р. – член УЦР і Малої Ради, міністр торгу і промисловості УНР (1918). У добу Гетьманату – радник Дніпросоюзу і співробітник «Нової Ради». За Директорії – заступник прем'єр-міністра та міністр

господарства УНР в уряді С. Остапенка. На еміграції у Польщі займався педагогічною і науковою діяльністю: член-кореспондент Польської академії наук (1933), дійсний член наукових товариств Англії, США, Німеччини. Заарештований радянськими спецслужбами у березні 1945 р. у Польщі. Помер у таборі.

Шаповал Микита Юхимович (1882 – 1932) – український громадський і політичний діяч, публіцист, соціолог. Один з засновників і видавців журналу «Українська хата». Провідний член УПСР, УЦР, Малої Ради. Учасник Демократичної наради у Петрограді та член Передпарламенту. Генеральний секретар пошти і телеграфу УНР. У період Гетьманату – діяч Українського національного союзу. Разом з В. Винниченко став організатором протигетьманського повстання. За доби Директорії – міністр земельних справ в уряді В. Чехівського (грудень 1918 – лютий 1919). У 1919 р. емігрував. Входив до Закордонної делегації УПСР. Жив і працював у Чехословаччині, займався науковою і видавничою діяльністю. Написав більше трьохсот наукових, літературних і публіцистичних робіт.

Шемет Володимир Михайлович (01.07.1873 – 14.05.1933) – громадський і політичний діяч. Брат Сергія і Миколи Шеметів. Народився на Полтавщині. Освіту отримав у Київському університеті (фізико-математичний та природничий факультети). Член «Братерства тарасівців», засновник українського гімназійного гуртка. Один з фундаторів Української народної партії. Видавець часописів «Хлібороб», «Громадська думка» (згодом – «Рада»). Депутат І Державної думи, входив до української фракції. Зазнав переслідувань через підписання відомої «Виборзької відозви». Засновник приватних гімназій у Лубнах і Києві (1916). У 1917 р. – член УЦР; один з засновників Української демократично-хліборобської партії. Після революції відійшов від активної політичної діяльності. У 1919–1923 рр. працював в ВУАН, у комісії по складанню словника живої української мови. Через звинувачення у «націоналістичних нахилах» залишив роботу у ВУАН. Працював в установах Цукротресту. Помер у Києві.

Шраг Ілля Людвигович (23.08.1848 – 11.04.1919) – український громадський і політичний діяч, присяжний повірений у Чернігові. Народився у містечку Седнів Чернігівської губернії в родині лікаря, вихідця з Німеччини. Навчався в Чернігівській гімназії, на юридичному факультеті Петербурзького університету, з якого за участь у студентському русі був виключений і відправлений в Україну до батьків. Влаштувався на роботу до губернської земської управи, згодом – виконуючий обов'язки секретаря редакції «Земского сборника». Екстерном склав іспити на юридичному факультеті Київського університету, отримавши вищу освіту. Розпочав кар'єру юриста-практика у 1875 р. адвокатом (присяжний повірений окружного суду Чернігова).

Займався активною земською діяльністю: гласний міської думи (1875 р.), згодом земської управи; гласний Чернігівського повітового та губернського зібрань. З 1893 р. активний член Української Чернігівської громади. Лідер Української демократичної партії (1904 р.). Депутат I Державної думи від демократично-радикальної партії. Очолив першу українську фракцію, яка розпочала роботу з підготовки законопроекту про автономію України. За підписання «Выборгского воззвания» відбув тюремне ув'язнення, був звільнений з земських установ.

1917 р. – обраний головою Чернігівського губернського комітету громадських організацій, гласним міської думи та губернського земства. Очолив Губернський виконавчий комітет. Голова Чернігівського окружного суду. Керував місцевим осередком УПСФ. Член УЦР, учасник Національного конгресу, член комісії УЦР по складанню статуту автономії України.

Штейнгель Федір Рудольфович (1870 – 1946) – барон, землевласник. Навчався на фізико-математичному факультеті Київського і Варшавського університетів (не закінчив через хворобу). До 1918 р. жив у Києві та у своєму маєтку Городок біля Рівного. Займався природничими науками – член Імператорського Російського ентомологічного товариства, Київського гуртка природознавців та ін. З 1914 р. – член Українського наукового товариства у Києві. Почесний мировий суддя Ровенського повіту, член комітету Ровенського відділення Держав-

ного банку. З 1906 р. – кадет, входив до її Київського обласного комітету; 1916 р. – увійшов до ЦК партії. Голова Ровенського повітового комітету. Депутат І Державної думи, член української громади. Підписав «Выборгское воззвание». Входив до ТУП-у, в роки І Світової війни увійшов до його Ради. 1915–1917 рр. – очолював Південно-Західний комітет Всеросійського союзу міст. 1917 р. – член Виконкому Ради об'єднаних громадських організацій, член президії Національного конгресу. Прибічник національно-територіальної автономії України. У 1918 р. – посол Української Держави у Берліні. Після повалення Гетьманату – на еміграції в Германії. У 1924–1940 рр. – жив у своєму маєтку Городок (на той час – територія Польщі). На початку 1940 р. вивезений з родиною до Німеччини. В останні роки життя писав мемуари.

Шульгин Олександр Якович (1889 – 1960) – український громадський і політичний діяч, дипломат, учений-історик. Освіту отримав у Петербурзькому університеті (природничий факультет). Був членом петроградської громади ТУП, співробітничав з виданнями «Рада», «Украинская жизнь». Входив до УРДП, згодом – УПСФ. Член УЦР та Малої Ради. За доби УЦР – генеральний секретар міжнаціональних (згодом – міжнародних) справ. Через незгоду із зовнішньою політикою Центральної Ради подав у відставку. У період Української Держави та Директорії – посол у Болгарії (липень 1918 – січень 1919); член делегації УНР на Паризькій мирній конференції та Першій асамблеї Ліги націй у Женеві (1919–1920), голова місії УНР у Парижі. Перебував на еміграції у Чехословаччині, займався науковою діяльністю. Став засновником Українського академічного факультету.

Ягдовський Костянтин Павлович (23.05.1877 – 1943) – педагог. Походив з Чернігівщини. Освіту набув у чернігівській «бурсі», класичній гімназії у Ніжині, Петербурзькому університеті (природничий факультет). Викладав природничі науки в Оренбурзькому кадетському корпусі; Тенішевському училищі у Петербурзі (1908), де обладнав зразкову природознавчу лабораторію; Виборзькому комерційному училищі. Працював дирек-

тором жіночої гімназії, проводив методичну роботу на Фребелівських курсах. У 1916 р. переїхав до Глухова Чернігівської губернії, де очолив Глухівський педінститут. Організував дві нові школи у Глухові (1920). У 1923 р. переїздить до Ленінграду, працює у Педагогічному інституті, Державному інституті наукової педагогіки та ін. Його науковий доробок складає близько десятка книг та публікації з питань природничої освіти; автор шкільних програм та підручників.

Яременко Нечипір – член УЦР і Всеукраїнської ради селянських депутатів, представник Київського повіту.

Наукове видання

Олександра Кудлай

Українська Центральна Рада.
Протоколи II–IV сесій.
Документи. (Квітень–жовтень 1917 р.)

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 18.06.2015. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 12,9. Обл. вид. арк. 10,19.
Наклад 300 прим. Зам. 13. 2015.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України.
Київ, вул. Грушевського, 4.